

Samfunnsspeilet

3/94

Norge, Europa og EU

Med artikler om bl.a.:

- Miljø
- Økonomi
- Arbeid og inntekt
- Levekår og velferd
- Forbruk og priser
- Befolkning og helse
- Innvandring
- Holdninger til EU

Norge og Europa - fakta grunnlag i EU-debatten

Ved folkeavstemningen om norsk medlemskap i EU 27. og 28. november kan 3 260 000 nordmenn delta. Nesten halvparten av disse hadde ikke stemmerett i 1972, og antall stemmeberettigede utgjør nesten en halv million flere enn ved forrige folkeavstemning. De grunnleggende skillelinjer i det norske folk ser ut til å være lite forandret. EU-motstanderne er mest trofaste til tidligere standpunkt. Fortsatt er nesten en femtedel av befolkningen i tvil om hva de skal stemme.

Uansett standpunkt i EU-saken, er det behov for fakta om Norge i forhold til EU og Europa. Dette nummeret av Samfunnsspeilet er ment å gi et slikt faktagrunnlag. Artiklene har ikke som mål å gi råd i den ene eller andre retning, heller ikke fortelle hvordan livet vil bli hvis vi blir medlemmer - eller ikke blir medlemmer.

Sammenlignet med andre land i Europa, kan vi blant annet lese om vårt eget land at:

- Norge er blant de dyreste i Europa, og tilnærmingen til EU-nivå går sakte
- Norge handler mest med EU-land
- Nordmenn har mindre sosiale forskjeller når det gjelder forbruk
- Norsk luft er renere enn lufta i de fleste andre europeiske land
- Norge vil trolig ikke oppleve store endringer i innvandringen til landet selv om vi blir medlemmer
- Norge har en arbeidsledighet som ligger markert under nivået i EU-landene - selv om vi har opplevd en økning siden slutten av 1980-tallet
- Det fins ingen ensartet EU-velferdsstat
- Norge har liten jordbruksproduksjon og små gårdsbruk
- Norske kvinner har høyere yrkesaktivitet enn kvinner i de aller fleste EU-land
- Norske industriarbeidere har høy reallønn i forhold til EU og andre EFTA-land
- Norge, og Norden for øvrig, har vært pionerer når det gjelder bl.a. nye samlivsformer, abort og skilsmisser
- Norge ligger lavere enn de fleste EU-landene både når det gjelder skrumpleverdødsfall og lungekreftdødelighet, men høyere når det gjelder selvmord og sykdommer i åndedretsorganene

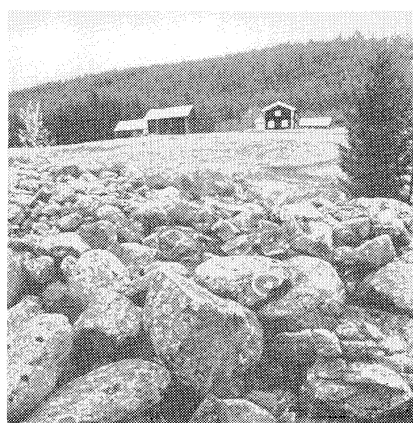
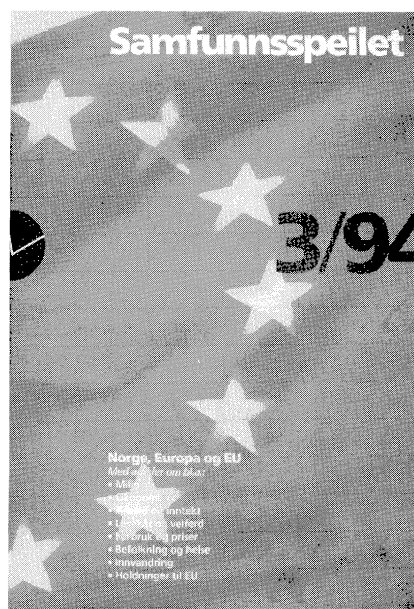
Vi takker eksterne forfattere for deres bidrag. En takk går også til Utenriksdepartementet for økonomisk støtte.

Gunvor Iversen
(ansv. redaktør)

Kirsti Huserbråten
(redaktør)

Innhold

Hva er Europa? <i>Dag Juvkam</i>	4
EU - et mylder av velferdsordninger <i>Steinar Stjernø</i>	7
Norge handler mest med Vest-Europa <i>Anne B. Dahle og Lars A. Lunde</i>	15
Forbruk i Europa: Skille mellom sør og nord <i>Eiliv Mørk og Stein Opdahl</i>	22
Prisvekst og prisnivå: Mot et integrert europeisk marked <i>Tom L. Andersen, Lasse Sandberg og Ayfer Storrud</i>	26
Jordbruket i Norge: Liten produksjon og små bruk <i>Berit Bjørlo og Ole Rognstad</i>	33
Arbeidsledigheten i Europa de siste 25 år <i>Dennis Fredriksen og Steinar Strøm</i>	39
Flere kvinner i arbeid i Norge enn i EU <i>Tor Petter Bø</i>	46
Lønninger i industrien: Norske arbeidere høyest reallønn <i>Coen Hendriks og Alice Steinkellner</i>	50
Turiststrømmer inn og ut av Norge <i>Tom Granseth og Odd F. Vaage</i>	54
Utslipp, luftkvalitet og sur nedbør i Norge og Europa: Forurensning stanser ikke ved grensen <i>Kjetil Flugsrud og Kristin Rypdal</i>	57

EU-medlemskap får liten betydning for innvandringen <i>Lars Østby</i>	64
Norden som demografisk pioner <i>Helge Brunborg</i>	70
Dødsårsaker i Norden og EU: Lav skrumpleverdødelighet i Norge <i>Kirsti Huserbråten</i>	78
Hvem mener hva i EU-saken? <i>Trine Dale og Hilde Rudlang</i>	82
1972-1993: Nei-folk mest trofaste <i>Henry Valen</i>	90

Samfunnsspeilet

Nr. 3/1994 - 8. årgang

Redaksjon: Gunvor Iversen (ansv. red.), Kirsti Huserbråten (red.), Tor Petter Bø, Dag Juvkam, Hege Kitterød, Odd Frank Vaage.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 145,-. Enkeltnr. kr 45,-.

ISSN 0801-7604. ISBN 82-537-4067-0.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Lars Säström/Samfoto.

Øvrige foto: S. 27: Per Anders Rosenkvist/Samfoto. S. 33: Steinar Myhr/Samfoto. S. 48: John Petter Reinertsen/Samfoto. S. 55 og 78: Ole A. Buenget/Samfoto.

Illustrasjoner: S. 5: Cappelen Forlag. S. 19, 24, 64 og 91: Per Elvestuen. S. 82: Thore Hansen.

Hva er Europa?

4

Europa kan betraktes som en fysisk og kulturelt avgrenset verdensdel med 45 stater. Før de siste års politiske omskiftninger, bestod verdensdelen av bare 35 stater. Over halvparten av Europas innbyggere er bosatt i EU-land. Europa kan også avgrenses politisk, og omfatter da i tillegg Grønland og de asiatiske delene av Russland og Tyrkia.

Dag Juvkam

Ordet Europa er etymologisk uklart, på tross av at verdensdelen er den eneste som har blitt navngitt av sine egne innbyggere. Europa kan være basert på et semitisk ord for solnedgang, altså solnedgangens land, men det kan også bety fastlandet. Det siste vil da si landet nord for den greske sivilisasjon.

Europas avgrensning

Hekataios regnet på slutten av 500-tallet f.Kr. Europa som en av to verdensdeler, der den andre var Asia. Herodot (400-tallet f.Kr.) regnet Don som grensen mellom Europa og Asia. Han skilte videre ut Libya (Afrika) som en tredje verdensdel.

Siden Herodots tid har synet på Europas utstrekning vært utsatt for endring, uten at man noen gang har fått en helt klar avgrensning. Europabegrepet har vært knyttet til en forståelse av et særskilt kulturområde, men der fysisk-geografiske forhold i større grad enn kulturelle markerer yttergrensen. Vi står dermed overfor en verdensdel som til dels forstås som et kulturelt og dels som et fysisk-geografisk område. I tillegg kan vi snakke om en politisk avgrensning av Europa.

Tvilen om Europas avgrensning knytter seg først og fremst til deler av østgrensen. Uralfjellene, Ural-elva og Det kaspiske hav utgjør i dag en alment akseptert del av det fysisk-geografiske skillet Europa-Asia. Det samme gjelder grensen ved Svartehavet og gjennom Bosporos og Dardanellene. Det er imidlertid uklart om Kaukasus, eller deler av Kaukasus inngår i verdensdelen. Vanligvis har dette området vært regnet til Asia. En lignende usikkerhet knytter seg til Kypros. Kypros er ut fra fysisk-geografiske forhold ikke en del av

Europa, men ut fra blant annet kulturelle og etniske forhold er det en del av verdensdelen.

Det er m.a.o. ikke et fullstendig sammenfall mellom den fysisk-geografiske og den kulturelle avgrensningen av Europa.

Det politiske Europa

Den politiske avgrensningen av Europa har en stor betydning. Samarbeidet mellom de europeiske statene stopper selvsagt ikke ved Europas grenser. Det innebærer at både asiatisk Tyrkia og asiatisk Russland, samt Grønland naturlig inngår i et europeisk samarbeid. I denne sammenheng kan det være interessant å nevne den forvirringen som midlertidig oppstod ved Sovjetunionens oppløsning. Hele Sovjetunionen hadde inngått i det politiske Europa, men etter oppdelingen i nye stater, var det uklart hvilke republikker som skulle regnes med.

Blant annet Europarådet ønsker å dra de tre Kaukasusrepublikkene Georgia, Armenia og Aserbajdsjan inn i det europeiske selskapet. Også de sentralasiatiske statene innenfor det tidligere Sovjetunionen trekkes med i deler av det europeiske samarbeidet. I Europa ønsker man å støtte opp om en demokratisk utvikling i alle disse landene. Det vil være bedre enn å få politisk opplæring av mektige land i regionen, som Iran. Verken Kaukasusrepublikkene eller de sentralasiatiske statene regnes likevel vanligvis med til det politiske Europa. Kypros har en selvsagt plass i det europeiske samarbeidet.

Det politiske Europa omfatter altså større områder enn det geografiske Europa, men er samtidig mer utsatt for endringer i avgrensningen.

Figur 1: Land i Europa

45 stater, 50 land

Verdensdelen, med Kypros men uten Kaukasus, dekker et areal på ca. 10,5 millioner km², eller ca. 1/14-del av verdens totale landareal. Innenfor avgrensningen er det 45 stater, og i alle fall fire land med omfattende indre selvstyre. I det politiske Europa inngår i tillegg Grønland (se tabell 1)¹. EU består

av 12 av disse 45 statene: Frankrike, Tyskland, Belgia, Nederland, Luxembourg, Italia, Storbritannia, Irland, Danmark, Hellas, Spania og Portugal. EØS dekker i tillegg de fire søkerlandene Norge, Sverige, Finland og Østerrike, samt Island. Liechtenstein vil trolig tiltre EØS i 1995. EFTA-landet Sveits står utenfor.

Europas befolkning

Det tyske statistiske sentralbyrået oppgir verdensdelen Europas befolkning i 1991 til å være 676 millioner. Det totale innbyggertallet i det politiske Europa, slik det er definert her, er pr. 1. januar 1994 ca. 790 millioner. Det geografiske Europa uten Russland og Tyrkia har på samme tidspunkt ca. 582 millio-

**Tabell 1: Land i Europa. Folke-
mengde 1. januar 1994¹. Sortert
etter størrelsen**

Rang	Land	Folke- mengde i 1 000	Prosent- andel av Europa i alt
	Europa i alt	790 045	100,0
1	Russland	148 366	18,8
2	Tyskland	81 353	10,3
3	Tyrkia	60 528	7,7
4	Storbritannia og Nord-Irland	58 276	7,4
5	Frankrike	57 804	7,3
6	Italia	57 154	7,2
7	Ukraina	52 179	6,6
8	Spania	39 168	5,0
9	Polen	38 505	4,9
10	Romania	22 748	2,9
11	Nederland	15 341	1,9
12	Jugoslavia	10 485	1,3
13	Hellas	10 390	1,3
14	Tsjekkia	10 334	1,3
15	Hviterussland	10 313	1,3
16	Ungarn	10 278	1,3
17	Belgia	10 101	1,3
18	Portugal	9 897	1,3
19	Sverige	8 745	1,1
20	Bulgaria	8 469	1,1
21	Østerrike	8 006	1,0
22	Sveits	6 969	0,9
23	Slovakia	5 337	0,7
24	Danmark	5 197	0,7
25	Finland	5 078	0,6
26	Kroatia	4 789	0,6
27	Bosnia- Hercegovina	4 570	0,6
28	Moldova	4 353	0,6
29	Norge	4 325	0,6
30	Litauen	3 724	0,5
31	Irland	3 571	0,5
32	Albania	3 338	0,4
33	Latvia	2 566	0,3
34	Makedonia	2 060	0,3
35	Slovenia	1 989	0,3
36	Estland	1 507	0,2
37	Kypros	723	0,1
38	Luxembourg	401	0,1
39	Malta	366	0,1
40	Island	265	0,0
41	Kanaløyene ²	144	0,0
42	Man ²	71	0,0
43	Grønland ²	55	0,0
44	Andorra	48	0,0
45	Færøyene ²	45	0,0
46	Gibraltar ²	31	0,0
47	Liechtenstein	31	0,0
48	Monaco	28	0,0
49	San Marino	24	0,0
50	Vatikanstaten	1	0,0

¹ Noen folketall er pr. 1. juli 1993 eller tidligere

² Ikke selvstendig stat

Kilder: Eurostat, Europarådet, FN mfl.

ner innbyggere. EU-landene utgjør med sine 349 millioner innbyggere over halvparten av beboerne i verdensdelen, vel fire av ti av det politiske Europas borgere bor der, og vel 6 prosent av verdens befolkning. Innenfor den tradisjonelle blokktenkningens Vest-Europa (uten Tyrkia) er hele 90 prosent av befolkningen med i EU. Alle de største, og de fleste av de mellomstore landene i Vest-Europa inngår i unionen. Det største landet som står utenfor er Sverige.

De fire søkerlandene har til sammen 26 millioner innbyggere. Går alle søkerlandene inn i EU, er det kun Sveits av de utenforstående landene i vest som har over 1 million beboere. I et eventuelt 16-staters EU, vil bare Irland og Luxembourg ha færre innbyggere enn Norge. Norge vil ha 1,2 prosent av EUs folketall.

Av Europas 50 land har ni under 100 tusen innbyggere, og ytterligere fem under 1 million. De 17 minste landene har bare 1 prosent av Europas befolkning.

Det oversjøiske EU

EU strekker seg ut over Europas grenser. Dette skyldes i hovedsak de franske departements d'outre-mer, som har samme status som de kontinentale franske fylkene, og altså dermed er en del av Frankrike. I dag er det fire slike områder; Guadeloupe, Martinique og Fransk Guyana i Amerika samt Réunion i Det indiske hav utenfor Afrika. Disse områdene har til sammen 1,4 millioner innbyggere. I tillegg inngår de spanske byene Ceuta og Melilla i Nord-Afrika, samt Kanariøyene i Fellesskapet.

Land med indre selvstyre

Samtidig som EU strekker seg ut over Europa, står enkelte landom-

råder med en stor grad av indre selvstyre utenfor EU på tross av at de er knyttet til medlemsstater. Under den britiske krone gjelder dette Kanaløyene (Jersey, Guernsey, Alderney og Sark) og øya Man. Både Man og Kanaløyene står direkte under det britiske kongehus, men inngår ikke i Storbritannia og Nord-Irland (United Kingdom). Kanaløyene er den eneste delen av det tidligere grevskapet Normandie som forble på det britiske kongehus sine hender. Den britiske kronkolonien Gibraltar er derimot en del av EU, men med en viss særstilling. Under Danmark, står de selvstyrte landene Færøyene og Grønland utenfor EU. Grønland er for øvrig det eneste eksempelet på et land som har valgt å tre ut av EU. Det gikk inn i Fellesskapet som del av Danmark, men trådte etter innførelsen av det grønlandske selvstyret ut etter forhandlinger.

Åland og Svalbard

Innen de nye søkerlandene har to landområder en særskilt status; Åland og Svalbard. Ålands særstilling innen Finland gjør at øygruppen skal ha sin egen folkeavstemning, atskilt fra det øvrige Finland. Den er til og med planlagt på en annen dag. Svalbard vil på grunn av Svalbardtraktatens bestemmelser, og den spesielle internasjonale stillingen dette gir, stå utenfor EU uavhengig av det norske avstemningsresultatet. Jan Mayen derimot, vil følge det øvrige Norge.

1. Tabell 1 er utarbeidet av Kåre Vassenden. Han skal også ha stor takk for interessante diskusjoner og kommentarer.

Dag Juvkam er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolkning, utdanning og regionale forhold.

EU - et mylder av velferdsordninger

**Det fins ingen spesi-
fikk EU-velferdsstat.
Trygde- og velferds-
ordningene i EU-
landene er som i
resten av Europa be-
stemt av landenes
ulike historiske tradi-
sjoner og er svært
ulike. EU har hatt
liten direkte innfly-
telse på den nasjonale
sosialpolitikken i med-
lemslandene. I den
grad EU-medlemskap
virker inn, er dette re-
sultat av EU-tiltak for å
samordne den økono-
miske politikken.**

Steinar Stjernø

Det som særpreger velferdsstaten i de enkelte land, er hvordan de ulike forsørgelsessystemene er knyttet sammen i spesifikke mønstre. Det dreier seg om hvordan markedsselementer, offentlige ordninger, familieansvar og den frivillige sektor er knyttet sammen. Sosialpolitikken utgjør et sett av sektorpolitikker overfor disse områdene, og disse sektorpolittikkene kan være mer eller mindre integrert med hverandre. Forsørgelsessystemene er ikke knyttet sammen på samme måte i noen av landene, og det fins derfor ingen "rene" modeller verken i eller utenfor EU. Forskjellene mellom de enkelte EU-landene er kanskje større enn mellom EU-landene og EFTA-landene.

Vi kan likevel skille mellom fire hovedtyper velferdssystemer i Vest-Europa: Den kontinentale sosialforsikringsmodellen, den angelsaksiske minstesikringsmodellen, den skandinaviske universelle modellen og de rudimentære - det vil si utviklede - velferdsstater i enkelte av middelhavslandene.

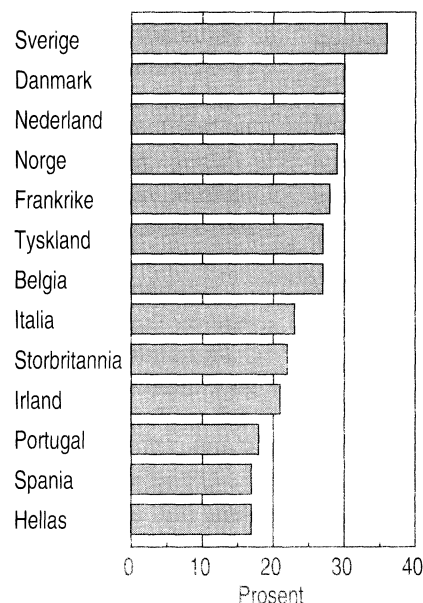
I denne artikkelen skal jeg i hovedsak konsentrere meg om inntektssikringssystemet og utelukker av plasshensyn sosial- og helsetjenestene. Det er åpenbart en snever avgrensning av velferdsstaten.

Velferdsstaten finansieres ulikt

På den ene siden bruker velutviklede EU-velferdsstater som Danmark, Nederland og Frankrike om lag 30 prosent av BNP til sosiale formål (inntektssikring, helse- og sosiale tjenester) - det vil si om lag det samme som Norge.

På den andre siden omfatter EU også det som er kalt de "rudimentære" velferdsstatene langs Middelhavet - Portugal, Spania og Hellas som bruker bare 17-18 prosent.

Figur 1: Sosiale utgifter i prosent av BNP 1990 (1989)

Kilde: NOSOSKO 1992

Mens Nederland, Danmark og Tyskland har omfattende trygdesystemer med høy kompensasjon, har middelhavslandene lite utbygde trygdesystemer - med lave utgifter og mye behovsprøving i forsorgstradisjonen. Danmark har et nesten fullstendig skattefinansiert og godt utbygd minstepensjonssystem kombinert med utbredte yrkesbaserte ordninger, mens det franske trygdesystemet nesten helt blir finansiert av sosiale avgifter.

Mens arbeidsgiverne må finansiere den største andelen i Frankrike og Spania, må arbeidstakerne betale det meste i Nederland. Mens kirken knapt spiller noen sosialpolitisk rolle i Danmark, er den sentral i velferdssystemene i Italia, Spania og Nederland. Mens de frivillige organisasjonene er grunnpillarer i velferdsstaten i Nederland og Tyskland, har de en mer perifer rolle i for eksempel Frankrike.

Tabell 1: Finansiering av sosiale ordninger og tiltak. Prosent¹

	Arbeids- givere	Arbeids- takere	Det offentlige
Nederland	33	36	14
Danmark	11	4	78
Frankrike	52	27	18
Tyskland	41	30	25
Belgia	42	20	27
Luxembourg	33	23	27
Italia	53	16	29
Storbritannia	28	17	43
Irland	22	13	64
Portugal	52	19	25
Spania	52	19	26
Hellas	-	-	-
EU	42	24	28
Sverige	44	1	55
Norge	31	18	51

¹ En restkategori "Andre" er utelatt, og tallenes sum blir derfor ikke 100

Kilde: Abrahamson 1994

Arbeidsmarkedet og arbeidsmarkedspolitik

Deltakelsen i arbeidsstyrken er større i Norge - og særlig i Sverige - enn i alle EU-landene bortsett fra Danmark. Det henger særlig sammen med at andel kvinner som er sysselsatt er høyere i Norden. Mens i underkant av 80 prosent av kvinnene er med i arbeidsstyrken i Sverige og Danmark, og 71 prosent i Norge, varierer den andelen kvinner som er med i arbeidsstyrken mellom 40 og 60 prosent i EU-landene. Bare i Storbritannia og Portugal er over 60 prosent av kvinnene med i arbeidsstyrken.

De fleste EU-landene hadde i 1992 høyere arbeidsløshet enn Norge og Sverige, mens Portugal og Vest-Tyskland hadde mindre arbeidsløshet enn Norge. I dag er bildet endret for Sveriges og det samlede Tysklands vedkommende, som nå begge har klart høyere arbeidsløshet enn Norge. Den politiske viljen til å drive aktiv arbeidsmarkedspolitik kommer til uttrykk på to måter: I hvilken grad det tas syssel-

settingshensyn i andre områder av den økonomiske politikken (inntektspolitikk, valutapolitikk, distriktspolitik) og i hvilken grad det brukes ressurser til aktive arbeidsmarkedstiltak (omskolering, yrkestrening, subsidiering av arbeidsplasser m.m.). Generelt har viljen til å ta sysselsettingshensyn i andre områder av den økonomiske politikken vært større i Norge og Sverige enn i EU-landene. En nærmere sammenlikning er imidlertid ikke mulig innenfor rammen av denne artikkelen.

Når det gjelder arbeidsmarkedstiltak, bruker intet land en så stor andel av BNP til aktive tiltak som Sverige (OECD-statistikk). De to EU-landene Danmark og Nederland brukte mer enn Norge, mens de øvrige brukte mindre. Korrigerer vi for arbeidsløshetens nivå, kommer Sverige fortsatt klart først - foran Tyskland, Portugal og Norge. De øvrige EU-landene synes å prioritere aktive arbeidsmarkedstiltak en del lavere.

En OECD-studie viser at visse trekk ved arbeidsmarkedspolitikken i EU-landene blir mer lik. De minst utviklede EU-landene har innført tiltak som regulerer arbeidsmarkedet mer, mens de mest utviklede har svekket regler for ansettelser, overtid m.m. for å gjøre arbeidsmarkedet mer "fleksibelt" (OECD Employment Outlook 1994). Uttalelsen fra EUs finansministre av 22. desember 1993 viser at interessen for å harmonisere arbeidsmarkedspolitikken er større enn i trygdepolitikken - jf. nedenfor. Der gikk de inn for å skjære ned på de indirekte arbeidskostnadene, desentralisere forhandlinger, øke arbeidskraftens mobilitet og liberalisere beskyttede næringer.¹

Familiepolitikk

Den offentlige familiepolitikken i EU-landene varierer kanskje enda mer enn andre deler av sosialpolitikken. Skattemessige tiltak, universelle og behovsprøvde ytelser varierer etter antall barn, familiens inntektsnivå og etter om det er en eller to forsørgere i familien. Sammenlikninger er derfor meget vans-

Tabell 2: Arbeidsløshet og arbeidsmarkedstiltak i prosent av BNP 1992 (1991)¹

	Andel i arbeidsstyrken	Andel i arbeidsstyrken. Kvinner	Arbeidsløshet	Arbeidsmarkedstiltak	Tiltak/arbeidsløshet
Nederland	68,4	54,5	6,8	1,12	,16
Danmark	84,2	78,9	11,1	1,56	,14
Frankrike	65,7	56,8	10,2	0,88	,08
Tyskland	69,8	59,0	4,9	1,04	,21
Belgia	63,5	53,2	7,8	1,04	,13
Luxembourg	61,5	44,8	-	0,28	-
Italia	62,7	46,3	10,5	-	-
Storbritannia	75,1	64,5	9,9	0,59	,05
Irland	62,1	39,9	-	1,51	-
Portugal	74,0	62,8	4,1	0,86	,20
Spania	58,5	42,1	18,1	0,57	,03
Hellas	58,1	39,9	-	0,39	-
Sverige	80,7	78,7	4,8	3,21	,66
Norge	77,1	70,9	5,9	1,14	,19

¹ Gjelder 1991 for enkelte av landene, 1990 for Tyskland, som omfatter bare Vest-Tyskland
Kilde: OECD 1993

kelig. Strukturen i de familiepolitiske tiltakene har generelt vært annerledes i Norden enn i EU-landene på kontinentet: I Norden har den universelle barnetrygden vært viktigst, mens skattemessige fradrag har vært mer sentrale i de fleste EU-landene. I tre EU-land - Danmark, Storbritannia og Nederland - får barnefamilien derimot ingen skattelette i det hele tatt.

Bradshaw m.fl. (1993) konkluderer sin store studie av offentlig støtte til barnefamilier med at Luxembourg, Norge, Frankrike og Belgia er de land som etter en samlet vurdering har den mest generøse offentlige støtten til barnefamilier. Deretter kommer Danmark, Tyskland og Storbritannia, mens Portugal, Italia, Irland og Spania gir liten støtte til barnefamiliene.

Tabell 3: Familiepolitiske tiltak¹

	Økning i disponibel inntekt		Andel av ytelsene til barnefamilier	
	Par + to barn	Enslig + ett barn	Skatter o.l.	Universell barnetrygd
Nederland	9	19	-	83
Danmark	8	-17	-	100
Frankrike	14	37	20	34
Tyskland	10	-46	57	42
Belgia	18	-92	18	72
Luxembourg	14	0	54	39
Italia	5	-12	73	-
Storbritannia	8	27	-	100
Irland	2	10	18	41
Portugal	8	-18	40	53
Spania	1	3	58	-
Hellas	2	-46	49	-
Norge	16	125	15	84

¹ De samlede familiepolitiske ytelsene dreier seg her om skatte- og trygdelettelser, universell og behovsprøvd barnetrygd, bostøtte, støtte til helse og utdanning. I tabellen er angitt hvor stor andel skatte- og trygdelettelser og universell barnetrygd utgjør av disse samlede ytelsene for et par med to barn i skolealder og med 1,5 ganger gjennomsnittlig inntekt
Kilde: Bradshaw m.fl. 1993

Tabell 3 viser hvor mye mer disponibel inntekt et par med to barn og mannlig gjennomsnittsinntekt har i forhold til et barnløst par med samme inntekt. Den viser også hvor mye mer eller mindre en enslig forsørger har sammenliknet med et par - begge familier med ett barn. Støtten til et par med to barn er mest generøs i Belgia, så kommer Norge fulgt av Luxembourg og Frankrike. De øvrige EU-landene ligger langt etter. Støtten til en enslig forsørger med ett barn er langt mer generøs i Norge enn i noe EU-land. Dette bildet modifiseres noe, dersom vi også ser på enslige forsørgere med flere barn. Da skiller også Frankrike og Danmark seg positivt ut.²

Trygd og sosialhjelp

De dominerende trygdesystemene på kontinentet er bygd på det som kalles *sosialforsikringsprinsippet*: Arbeidstakerne og arbeidsgiverne betaler avgift av lønna inn til trygdekassene. De som betaler inn, tjener opp rett til alderstrygd, sykepenger, medisinsk behandling og arbeidsledighetstrygd. Trygdeytelsene beregnes så ut fra de rettigheter en har tjent opp gjennom sine innbetalinger. Dette systemet bygger på at minst en i familien - oftest mannen - er i et stabilt og langvarig yrkesforhold. Kvinner som ikke arbeider, får sine rettigheter gjennom ektemannen. Vilkår for ytelser, trygdesystemets organisering og kompensasjonsgrad varierer imidlertid mellom de ulike landene. Dette systemet fins mest rendyrket i Tyskland, og kan derfor betegnes som den tyske modellen. I Tyskland fins det ingen minstepensjon; mens Frankrike har en behovsprøvd minstepensjon på lavt nivå, og Nederland har en noe mer generøs minstepensjon enn den norske.

Tabell 4: Trygdeytelser¹ - kroner pr. år i minstepensjon, a-trygd i prosent av lønn og sosialhjelpsnormen i prosent av industriarbeiderlønn og i kjøpekraftspariteter

	Minstepensjon	A-trygd	Sosialhjelp
Belgia	48 000	60	
Danmark	47 016	90	
Tyskland	0	63	19 230
Hellas	26 784	40-50	
Spania	33 400	60-70	
Frankrike	(18 300)	30	
Irland	38 688	12+6 684 kr	
Nederland	62 112	70	
Portugal	14 896	65	
Storbritannia	32 036	25 400 kr	22 277
Norge	58 583	60-70	32 371

¹ Arbeidsledighetstrygden gjelder 1992, sosialhjelpen 1990 og 1991. For Norge er det tatt utgangspunkt i basisnormen i Oslo, for Tyskland gjennomsnitt av delstatene
Kilder: Beregnet ut fra Commission of the European Communities 1992; NOSOSKO 1992; Social Security Statistics 1990, Halvorsen 1993 og Sozialleistungen Reihe 2 - Sozialhilfe 1990

Den britiske velferdsmodellen er mer universell enn sosialforsikringsmodellen på kontinentet. Den bygger på et universelt minstesikringsprinsipp: Alle skal ha rett til sosiale ytelser i vanskelige situasjoner, men ytelsene skal bare tilsvare det nødvendige minimum. Resultatet er at trygder og sosiale ytelser er meget lave: I 1992 var minstepensjonen om lag 2 700 kroner i måneden; arbeidsledighetstrygden 2 200 kroner, sykepengene 2 000 kroner. De lave satsene i det offentlige trygdesystemet fører til at folk er avhengige av yrkesbaserte ytelser eller private forsikringsordninger i tillegg, og mange blir avhengige av sosialhjelp. For eksempel får 30 prosent av britiske minstepensjonister sosialhjelp i tillegg. Den skandinaviske modellen er som kjent en blanding av den britiske universelle modellen og den kontinentale prestasjonsorienterte modellen.

Den norske minstepensjonen er høyere enn i EU-landene, bortsett fra Nederland. En studie av den offentlige tilleggspensjonen viser at tilleggspensjonen gir en høyere kompensasjonsgrad i forhold til tidligere inntekt i Norge enn i de fleste EU-landene.

Arbeidsledighetstrygden er vanskeligere å sammenlikne. Den norske ligger omtrent på linje med de fleste EU-landene når det gjelder kompensasjonsnivå. Enkelte land gir høyere arbeidsledighetstrygd til høytlønte. Hvor lenge en har rett til å motta arbeidsledighetstrygd, er også vanskelig å sammenlikne, fordi de fleste EU-landene har et mer differensiert system enn Norge. Retten til trygd varierer med hvor lenge en har betalt avgift til ledighetsforsikringen, hvor gammel en er m.m.³

Som vi ser i tabell 4, er sosialhjelpen langt mer generøs i Norge enn i Tyskland og Storbritannia: Den utgjør en langt større andel av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn og har en langt større kjøpekraftsverdi enn i de to andre landene. På den annen side har disse landene høyere grad av institusjonalisering, forutsigbarhet og rettsikkerhet i sin sosialhjelp enn Norge. I Danmark er imidlertid sosialhjelpen mer på nivå med den norske.

Store forskjeller i fattigdom, men lavest andel i Norge og Sverige

Et mål på hvor tett det samlede sosialpolitiske sikkerhetsnettet er, kan være i hvilken grad det evner å forhindre fattigdom. EUs egen definisjon på fattigdom (inntekt under 50 prosent av gjennomsnittsinntekten for husholdningstypen) bekrefter de store forskjellene: Mens fattigdommen i Portugal i 1985 var

28 prosent og i Hellas 24 prosent, var den i Nederland 7,4 og 8,5 prosent i Tyskland. Undersøkelser fra Norge og Sverige viser at andelen fattige er om lag 6 prosent i begge landene (Stjernø 1994).

Mindre ulikhet mellom velferdsstatene?

Hva har så integrasjonen i Den europeiske unionen betydd for utviklingen av sosialpolitikken i EU-landene? Kan vi se tendenser til sammenfall - eller som det heter i faglitteraturen: konvergens - mellom de sosialpolitiske systemene i EU? Hvis det er en slik tendens, skyldes den i tilfelle en uformell tilpasning, eller en bevisst politikk mot harmonisering på EU-nivå?

Dilemmaet: Marked - sosial sikkerhet

Det sentrale dilemmaet ved innføringen av et felles indre marked var forholdet mellom fri bevegelighet av kapital og arbeidskraft på den ene siden og faren for sosial dumping og sosial turisme på den annen (at folk flytter dit de sosiale ytelsene er best). Den frie bevegeligheten for kapitalen kunne føre til at bedrifter flyttet til de land der lønn og sosiale utgifter var lavest, og bedriftene kunne komme til å tilby arbeidskraft fra andre EU-land dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn landets egne innbyggere. EUs sosiale dimensjon skulle på den ene siden tilrettelegge for bevegelse av arbeidskraften, og på den annen side hindre at dette skjedde. Et tredje ønske var at den skulle bidra til en bedre fordeling av gevinstene ved det indre markedet og sørge for økonomisk og sosial integrasjon (*cohesion*) mellom medlemslandene.

Det sosiale charter og Maastricht-avtalen

Disse hensynene lå bak det kanskje

mest sentrale sosialpolitiske dokumentet fra EU - Det sosiale charter fra 1989 - ved siden av Maastricht-avtalen i 1991. Det sosiale charter er en prinsipperklæring om sosiale forhold som ble vedtatt av stats- og regjeringssjefene i EU-landene på et toppmøte i Strasbourg i desember 1989. Det er ikke juridisk bindende, og Storbritannia avstod fra å stemme. Charteret skulle være et grunnlag for seinere direktiver og vedtak i EUs organer på følgende områder:

- fri bevegelighet for arbeidskraften,
- sysselsetting og lønn,
- forbedring av leve- og arbeidsvilkår,
- sosial beskyttelse,
- organisasjonsfrihet og kollektive forhandlinger,
- yrkesutdanning,
- likebehandling av menn og kvinner,
- informasjon, høring og medinnflytelse for arbeidstakerne,
- beskyttelse av trygghet og helse på arbeidsplassen,
- beskyttelse av barn og unge,
- eldre og funksjonshemmede.⁴

Maastricht-avtalen, som ble undertegnet i februar 1992, medførte de mest omfattende endringer i EU siden inngåelsen av Romatraktaten i 1957. Den hadde store ambisjoner om utvikling av en økonomisk og valutamessig union med felles valuta, sentralbank og styrket utenrikspolitisk samarbeid. Avtalen åpnet samtidig for sterkere samarbeid når det gjaldt sosiale, kulturelle, arbeidsrettslige og forbrukermessige spørsmål, mens ambisjonene på det sosialpolitiske området var beskjedne.

Nasjonal eller overnasjonal beslutningsmyndighet?

Et av de sentrale spørsmålene i diskusjonen om Maastricht-avtalen

var: Hvilke områder skulle EUs organer ha kompetanse og beslutningsmyndighet på, og hvilke områder skulle overlates til de nasjonale og regionale myndighetene? Det såkalte **subsidiaritetsprinsippet** - eller "nærhetsprinsippet" (se ramme) var brakt inn i diskusjonen av representanter for de tyske delstatene, som i et møte med Kommissjonens president Jaques Delors klaget over at EU-organene fattet mange beslutninger som de mente lå under delstatenes kompetanse ifølge den tyske Grunnloven. I Maastricht-avtalen ble så subsidiaritetsprinsippet gitt en videre fortolkning enn det har i tysk sosialpolitikk: I avtalens artikkel 3B heter det at "Felleskapet skal handle innenfor rammen av den myndighet og de mål som er gitt ved denne Traktat. På de områder som ikke faller inn under dets enekompetanse skal Felleskapet treffe beslutninger i samsvar med subsidiaritetsprinsippet, bare dersom og så langt målene for de foreslåtte tiltak ikke i tilstrekkelig grad kan oppnås av medlemsstatene.."

Resultatet var altså at de fleste mener subsidiaritetsformuleringen gjør sosialpolitikken til et nasjonalt ansvar - med unntak for tiltak som er nødvendige for å få det indre markedet til å fungere. Subsidiaritetsprinsippet gir imidlertid liten praktisk veiledning for hvilke organer i EU og nasjonalt som skal ha ansvaret for hva. Det åpner for strid om kompetansefortolkninger, som bare kan avklares ved at konkrete spørsmål blir avklart gjennom behandling i domstolen (Jachtenfuchs 1992).

Maastricht-avtalen representerer likevel en utvikling mot en felles europeisk sosialpolitikk på enkelte avgrensede områder. Den slår fast at unionen og medlemslandene har

Subsidiaritetsprinsippet

innebærer at offentlige løsninger bare skal velges når (i rekkefølge): individet, familier eller de lokale og frivillige nettverk ikke kan løse et sosialt problem. Det har ført til at familien, frivillige organisasjoner og kirken har en viktigere rolle i sosialpolitikken i katolske land enn i protestantiske. I Maastricht-traktaten ble dette resonnementet overført til forholdet mellom unionsnivået og det nasjonale og regionale nivå. I traktatens artikkel A heter det at "Denne traktat utgjør en ny etappe for å skape en stadig nærmere sammenslutning mellom de europeiske folk, hvor avgjørelser skal tas så nær borgerne som mulig".

som felles mål

- å bedre leve- og arbeidsvilkårene,
- å gi en god sosial beskyttelse,
- å utvikle de menneskelige ressursene for å sikre høy sysselsetting og unngå utstøting fra arbeidsmarkedet.

Avtalen inneholdt to nyskapninger som kan få betydning for sosialpolitikken i EU:

- innføring av flertallsavgjørelser på en rekke områder,
- innføring av det "dobbelte subsidiaritetsprinsipp". Det innebærer at EU bare skal gi lover på områder der det ikke mer effektivt kan gjøres nasjonalt, og skal unnlate å gi lover på områder der partene i arbeidsmarkedet bedre selv kan løse problemer gjennom kollektive avtaler.⁵

EU kan nå treffe flertallsavgjørelser som regulerer arbeidstid, arbeidsmiljø, atypisk arbeid - for eksempel deltid og midlertidig ansettelse - likestilling og ferie. Beslutninger

som gjelder trygder og oppsigelsesvern må være enstemmige, mens unionen ikke har noen beslutningskompetanse når det gjelder lønns-spørsmål, streikerett og organisasjonsrett.

EU-henstillinger om sosial beskyttelse og konvergens

I juli 1992 vedtok Ministerrådet etter forslag fra Kommisjonen to henstillinger til medlemslandene - én om konvergens - overensstemmelse - mellom målene og midlene i sosialpolitikken og én om minimumsinntekt for alle borgere. Kommisjonen mente at de store ulikhetene i de sosialpolitiske systemene i medlemslandene gjorde en harmonisering av sosialpolitikken vanskelig, men var bekymret for at disse ulikhetene skulle bli en barriere mot arbeidskraftens mobilitet, og for at det enkelte land skulle kutte i sosiale ytelser for å oppnå komparative fortrinn i forhold til andre medlemsland. For å minske disse farene burde medlemslandene legge blant annet følgende til grunn for sin sosialpolitikk:

- garantere en rimelig levestandard for alle,
- gi rett til helsetjenester for alle borgere,
- sørge for at arbeidstakerne og deres familier ikke får forringet levestandarden vesentlig når de går ut av arbeidsmarkedet på grunn av alder, sykdom, arbeidsløshet eller svangerskap,
- sikre at mottakerne av sosiale ytelser får del i den generelle forbedring av levestandarden.

I en annen henstilling om "sosial beskyttelse" gikk Kommisjonen inn for at medlemslandene burde "anerkende alle borgeres ret til inntægter og ydelser, som skal være tilstrækkelige, varige og regelmessige (Kommissionen for

de europeiske fællesskaber 1993). Her ble det trukket opp felles retningslinjer for sosialhjelpen i medlemslandene: Det skal være en individuell rettighet til kontanthjelp for dem som ikke kan forsørge seg gjennom arbeid. Nivået skal fastsettes med utgangspunkt i medlemslandets disponible gjennomsnittsinntekt, statistiske undersøkelser om forbruket i ulike husholdstyper, prisnivået eller en eventuell lovbestemt minstelønn. Den økonomiske hjelpen skal suppleres med tiltak for at personen igjen skal integreres økonomisk og sosialt. Det gjelder særlig helsetiltak, bolig og tiltak som vedlikeholder og utvikler arbeidsevnen.

Det siste er uttrykk for Kommisjonsens bekymring for at utviklingen av det indre marked skal føre til økt sosial utstøting. Den har vedtatt tre handlingsprogrammer mot fattigdom og sosial utstøting (*social exclusion*). Det siste - **Poverty 3** - omfattet tiltak rettet mot arbeidsløse, eldre, enslige mødre og asylsøkere på 50 ulike steder fra København til Thessaloniki. Tiltakene omfattet særlig attføring, yrkestrening, jobbutvikling, boligforhold og lokale forbedringer (Poverty 3 1992).

De to henstillingene fra Ministerrådet representerer en utvikling av EUs rolle i sosialpolitikken på hver sin måte. Den første gjør det til unionens oppgave å påse at de sosiale mål som er formulert i Det sosiale charter og i Maastricht-avtalen blir konkretisert og fulgt opp av medlemslandene - med slike tiltak som er nevnt over. I tråd med subsidiaritetsprinsippet skal medlemslandene selv bestemme hvordan de sosialpolitiske tiltakene skal organiseres og finansieres - både når det gjelder de som er nevnt over og andre tiltak. Utta-

lelsen om sosial beskyttelse representerer et steg videre, fordi den - for første gang i EU - legger til grunn en forestilling om at innbyggerne i EU skal ha rett til visse garanterte ytelser - uavhengig av om de har tjent opp rettigheter gjennom yrkesaktivitet. Vi kan derfor si at den peker i retning av en fusjon av den tyske sosialforsikringsmodellen og den britiske universelle modellen - og dermed representerer et forsiktig steg i retning av den skandinaviske modellen.

Liten harmonisering av sosialpolitikken

Vi kan likevel konkludere at vedtak i EUs organer i liten grad har medført harmonisering av sosialpolitikken i medlemslandene. EUs innflytelse på den nasjonale sosialpolitikken har vært størst på de medlemslandene der sosialpolitikken har vært minst utviklet - Hellas, Portugal og Spania - og Italia, der trygdereformen i 1992 var influert av EUs vedtak (Saraceno og Negri 1994). De sosiale ytelsene er generelt blitt mest bygd ut i de landene som var minst økonomisk utviklet, men det er kanskje sannsynlig at det ville ha skjedd uansett. På enkelte punkter kan vi spore en direkte innflytelse fra EU på nasjonal sosialpolitikk også i de store EU-landene: Tyskland og Storbritannia ble tvunget til å innføre rett til lønnet permisjon ved fødsler. EUs krav om likebehandling av menn og kvinner var også medvirkende til at pensjonsalderen for kvinner ble hevet til samme nivå som mennene ved den tyske pensjonsreformen i 1992.

Det kunne likevel tenkes at sosialpolitikken konvergerer ved at de enkelte landene treffer beslutninger for å tilpasse seg nye og felles økonomiske rammebetingelser: skjerpet konkurranse fra Østen og

lavkostland, press på offentlige budsjetter, økt arbeidsløshet og demografiske prognoser som tyder på en økende andel eldre. En OECD-rapport tyder på at arbeidstakernes beskyttelse i enkelte EU-land er svekket, men styrket i andre, særlig i Sør-Europa, men de nasjonale forskjellene er fortsatt betydelige (OECD Employment Outlook 1994). En undersøkelse av finansieringen, dekningen og kompensasjonsnivået i trygdesystemene fram til 1985 konkluderer med at det ikke har skjedd noen utvikling mot konvergens i EU-landene. Derimot er det en viss tendens til det blant EFTA-landene - noe som forklares med at de politiske styrkeforholdene er mer like der enn mellom EU-landene (Montanari 1993). Denne undersøkelsen gikk som nevnt bare fram til 1985. En gjennomgang av endringer og forslag om endringer i trygdelovgivningen i ulike land de siste årene tyder på noe sterkere felles trekk: I en rekke land diskuteres tiltak for å hindre tidlig overgang fra arbeidsmarkedet til pensjon; øke kravene til opptjening av poeng og redusere kompensasjonsnivået og redusere arbeidsgivernes andel av finansiering av trygdene. Enkelte forskere ser en viss langtidstendens mot sosialpolitisk konvergens mellom trygdesystemene i EU-landene (ISSA 1992).

Norge og Sverige i retning den tyske modellen?

EFTA-landene utsettes for de samme økonomiske og demografiske rammebetingelsene som EU-landene, men møter utfordringene fra ulikt utgangspunkt, jf. den store statsgjelden i Sverige og oljeinntektene i Norge.

I Sverige peker endringene i retning av den tyske modellen - jf. foran - på sentrale punkter. Endrin-

gene i det svenske trygdesystemet betyr steg i retning av det tyske sosialforsikringssystemet ved at forsikringselementene og prestasjonsorienteringen styrkes. Samtidig er det generøse nivået på ytelsene under press, og vil sannsynligvis nærme seg nivået i andre land. Endringene i sosialhjelpssystemet peker i retning av økt rettsliggjøring og standardisering som i den tyske sosialhjelpen. De frivillige organisasjonene er kommet mer i fokus, selv om det er usikkert hvilke praktiske følger det vil få for deres rolle i sosialpolitikken. Selv om de ideologiske svingningene også her peker i tysk retning, er det for tidlig å si noe om hvilke praktiske følger denne nyorienteringen vil få. Avstanden til Tyskland på dette punktet er stor, og vil sannsynligvis forbli det i overskuelig tid.

Også i Norge er det signaler som peker i retning av at sosialpolitikken vil utvikle seg i tysk retning, om enn disse signalene er svakere enn i Sverige. Sosialministeren uttaler tvil om de universelle ordningene, og statssekretæren i samme departement går inn for at oppfølgingen av poeng i trygdesystemet skal justeres i tysk retning.⁶ De frivillige organisasjonene og frivillig arbeid er også blitt et mer aktuelt tema, men som i Sverige er det lite aktuelt med noen massiv overføring av tiltak til denne sektoren. På dette punkt vil derfor sannsynligvis utviklingen mot et mer likt system være beskjeden.

Endringene i det svenske trygdesystemet og en begynnende diskusjon i Norge peker i retning av utvikling mot sosialforsikringsmodellen. Kuhnle (1991) mener at det er i samsvar med en generell tendens i europeisk sosialpolitikk: sosialforsikringsprinsippet er på frammarsj, mens skattefinansie-

ringsprinsippet er på defensiven. Den økte vekten på betalt sosial tjenesteyting i Tyskland og på frivillig sektor i Norge og Sverige peker også mot større likhet mellom disse velferdsstatene. Det er imidlertid overdrevet - eller for tidlig - å betegne dette som konvergens. På flere områder dreier det seg først og fremst om ideologiske forskyvninger i den offentlige debatten - og det kan være en lang vei derfra til vedtak og tiltak som innebærer avgjørende endringer i strukturen i de ulike landene.

Andre utviklingstrekk og sider ved EU er viktigere

Sosialpolitikken på EU-nivå kommer i årene framover til å bli utviklet i skjæringspunktet mellom de overordnede målene; å etablere et indre marked og en økonomisk union, subsidiaritetsprinsippet og målet om konvergens - overensstemmelse - mellom mål og midler i sosialpolitikken. Selv om utviklingen av markedet er det overordnede målet, er det ikke gitt hvordan disse målene vil bli avveid. Det vil bli bestemt av de politiske konstellasjonene som kommer til å dominere unionens politikk. I 1994 tyder det meste på at EUs engasjement på dette området vil konsentrere seg om etablering av minstandarder i sosialpolitikken, samtidig som det sørges for et overvåkings- og rapporteringssystem som gjør det mulig for EU-organene og de enkelte medlemslandene å sammenlikne de ulike lands sosialpolitiske systemer og sosiale tiltak.⁷

Utviklingen av sosialpolitikken i de enkelte EU-landene vil altså i relativt liten grad bli styrt av de sosialpolitiske vedtakene som treffes på unionsnivå. Det betyr ikke at EU vil ha liten innflytelse på sosialpolitikken i de ulike landene, men at de

sosialpolitiske endringene mer vil være effekter av EUs forsøk på å samordne arbeidsmarkedspolitikken og den økonomiske politikken. Det gjelder særlig ønsket om å redusere de offentlige utgiftene, underskuddene og de indirekte kostnadene ved arbeidskraften. Vurderingen av hvilke følger EU-medlemskap vil ha for den norske velferdsstaten må bli bestemt mer av hvordan en ser på dette enn av faren/muligheten for en harmonisering av sosialpolitikken i snever forstand.

Men like viktig er de felles utfordringer som velferdsstatene i og utenfor EU står overfor: den internasjonale konkurransen, arbeidsløsheten, og de aldersmessige endringene i befolkningen. De sosialpolitiske beslutninger som treffes i de enkelte land vil være et resultat av spillet mellom disse rammebetingelsene; de nasjonale historiske tradisjoner, de nasjonale politiske styrkeforhold og den uformelle gjensidige integrasjon og tilpasning mellom de politiske elitene - og de beslutninger som treffes som tilpasning på harmonisering av finanspolitikk og arbeidsmarkedspolitikk. I dag er det mest sannsynlig at de nasjonale forskjellene i velferdssystemene vil fortsette å være mer framherskende enn fellestrekkene i lang tid.

1. Rådets henstilling af 22. december 1993, De Europæiske Fællesskabers tidende, Nr. L 7/9.

2. Det er vanskeligere å sammenlikne de sosiale tjenestene til barnefamilieene. På siste del av 1980-tallet hadde Danmark, Frankrike og Belgia en bedre barnehagedekning enn de andre EU-landene og Norge, mens særlig Irland, Nederland og Storbritannia hadde en svakere dekning. Det var imidlertid så store variasjoner når det gjaldt ulike aldersgrupper, åpningstider og finansiering at det er vanskelig å

sammenlikne ut over dette (jf. Commission of the European Communities 1990).

3. I Tyskland varierer retten til arbeidsledighetsstrygd fra 5 til 27 måneder; i Frankrike fra 3 til 60 og Storbritannia fra 10 til 20 måneder. I Norge har som kjent arbeidsløse rett til trygd til 80 uker, men med rett til trygd på nytt etter en utestengning på 26 uker. I EU-landene er det mest vanlig at langtidsledige ikke har rett til fornyet trygd etter en slik avstengningsperiode, men går varig over på behovsprøvd sosialhjelp eller andre behovsprøvede ordninger.

4. Kommissionen for de europeiske fællesskaber (1993). "Den sosiale dimensjon" er altså et vidt begrep - det engelske uttrykk "social" dreier seg om samfunnspolitiske og økonomiske forhold - altså langt videre enn det norske "sosial".

5. UNICE (Sammenslutningen av europeiske industrier og arbeidsgivere) og ETUC (Den europeiske faglige samorganisasjon) fikk gehør for et forslag om at Kommisjonen skulle ha plikt til å konsultere dem før lover ble foreslått, en frist på ni måneder til å nå fram til en kollektiv avtale, og mulighet for at en kollektiv avtale kan opphøyes til lov dersom partene foreslår det. Dette inngikk i Maastricht-avtalen.

6. Hill Marta Solberg i *Aftenposten* 1.3. 1994; Ole Jacob Frich i *Aftenposten* 20.2. 1994, der de går inn for at trygdepoengene skal tildeles ut fra hele den yrkesaktive perioden og ikke bare de 20 beste årene.

7. EU har lagd et informasjonssystem om sosiale tiltak - MISSOC -, som årlig gir ut en rapport om trygdeytelser, finansiering og rettigheter i medlemslandene, som er brukt i denne framstillingen (Commission of the European Communities 1993).

Litteratur

Bradshaw, Jonathan, John Ditch, Hilary Holmes og Peter Whiteford (1993): "Support for Children. A comparison of arrangements in fifteen countries", London: Department of Social Security. *Research Report* no 21.

Chassard, Yves og Odile Quintin (1992): "Social protection in the

European Community: Towards a convergence of policies", *International Social Security Review* 1-2.

Commission of the European Communities (1990): *Childcare in the European Communities 1985 - 1990*, Brüssel: Directorate General Information, Communication, Culture.

Commission of the European Communities (1993): "Social Protection in the Member States of the Community. Situation on July 1st 1992 and evolution", Köln: MISSOC.

Common Market Law Review, vol. 27, nr. 2 1990, redaksjonell leder.

Fridberg, Torben m.fl. (1993): *On Social Assistance in the Nordic Capitals*, København: Socialforskningsinstituttet.

Halvorsen, Knut (1993): "Social Assistance Schemes in the Nordic Countries", i Fridberg m.fl. (1993).

ISSA (1985): *Social Security, Unemployment and premature Retirement*, International Social Security Association, Geneve 1985.

Jachtenfuchs, Markus (1992): "Die EG nach Maastricht", *Europaarchiv*, vol. 47, Bonn 1992.

Kommissionen for de europeiske fællesskaber (1993): "Det indre marked. Fællesskabets sosialpolitik. Status 1. januar 1993", Luxembourg: Kontoret for De Europeiske Fællesskabers Officielle Publikationer.

Kuhnle, Stein (1991): "Das skandinavische wohlfahrtsstaatliche Model im Zeitalter der europäischen Einigung", *Zeitschrift für Sozialreform* 10.

Montanari, Ingallil (1993): "Harmonisering av socialpolitik inom EG", Institutet för social forskning, særtryckserie nr. 413, Stockholm.

NOSOSKO (1992): *Sosial trygghet i de nordiske land. Omfang, utgifter og finansiering 1990*, Oslo: Nordisk sosialstatistisk komité.

OECD (1993): *OECD Employment Outlook*, juli 1993, Paris.

OECD (1994): *OECD Employment Outlook*, juli 1994, Paris.

Poverty 3: The Dynamics of the Programme at half-way stage, Central Unit Report 3rd Period 1992, Lille: Animation of Research.

Saraceno, Chiara og Nicola Negri (1994): "The changing Italian welfare state", i *Journal of European Social Policy* vol. 4 no 1.

Statisches Bundesamt (1990): *Sozialleistungen Reihe 2 - Sozialhilfe 1990*, Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.

Stjernø, Steinar (1994): "Sikkerhetsnettet er bedre i Norge", *Sosial trygd* 3 1994.

Steinar Stjernø er rektor ved Høgskolen i Oslo.

Norge handler mest med Vest-Europa

Store deler av Norges utenrikshandel er rettet mot EU og søkerlandene: All gassen, mesteparten av råoljen og halvparten av fisken går til dette markedet. Vi henter dessuten to tredjedeler av vår import fra EU og søkerlandene. EU tar forholdsvis mer av sin import fra utviklingsland enn hva Norge gjør.

Anne B. Dahle og
Lars A. Lunde

Det er først og fremst vår handel med fisk, fiskeprodukter og landbruksvarer som blir berørt av hvilken form for markedstilknytning vi har med EU. En av de fire friheter i EUs indre marked gjelder fri bevegelse av alle varer. Siden 1. januar 1994, da EØS-avtalen trådte i kraft, gjelder spillereglene for fritt varebytte også for handelen mellom Norge og EU, men ikke for handelen med fisk og jordbruksvarer.

EU-landene har ingen tollgrenser seg imellom, men er en tollunion med felles tollsatser og handelspolitikk overfor land utenom EU. Ved et EU-medlemskap får dette betydning for vår import, fordi EUs tollsatser da vil gjelde for den tredjedelen av vår import som vi nå henter fra land utenom EU.

Norge handler mest med EU og søkerlandene

I 1993 importerte Norge alt i alt varer for 171 milliarder kroner.¹ Av dette gjaldt nesten halvparten varer fra EU. Ser vi på medlemsstatene i EU og søkerlandene Sverige, Finland og Østerrike under ett, tar vi to tredjedeler av importen vår derfra.

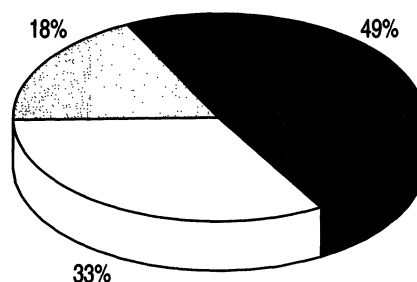
Den norske eksporten er i enda sterkere grad rettet mot EU og søkerlandene. Vi eksporterte i 1993 varer for i alt 227 milliarder kroner. Av dette gikk to tredjedeler til EU og nesten fire femtedeler til EU og søkerlandene til sammen.

Norge er det sjette største samhandelslandet for EU, både som vareleverandør og som avtakerland (OECD 1994).² Dette innebar i 1993 en eksport til EU på om lag 35 000 kroner for hver nordmann. Av dette beløpet gjaldt 19 500 kroner olje og gass, mens 15 500 kroner gjaldt tradisjonelle varer³ medregnet skip og oljeplattformer.

Samhandelen vår er liten med europeiske land utenom EU og søkerlandene. Regnet i verdi solgte vi 3 prosent av vår eksport og kjøpte 5 prosent av vår import fra europeiske land utenom EU og søkerlandene i 1993. Blant disse landene var det Polen som kjøpte mest fra oss, mens vi importerte mest fra Russland og vår EFTA-partner Sveits.

EU-landene kjøper mesteparten av vår eksport av brenselstoffer, matvarer, råvarer og halvfabrikata (be-

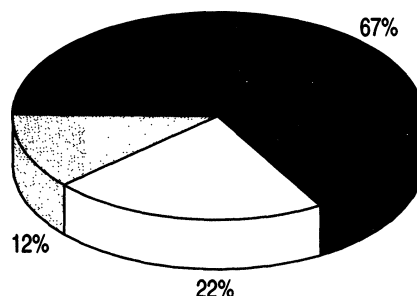
Figur 1: Andel av total norsk import fra EU, søkerlandene og andre

■ EU-land □ Søkerland til EU
□ Øvrige land

Kilde: Utenrikshandelsstatistikk

Figur 2: Andel av total norsk eksport til EU, søkerlandene og andre

■ EU-land □ Søkerland til EU
□ Øvrige land

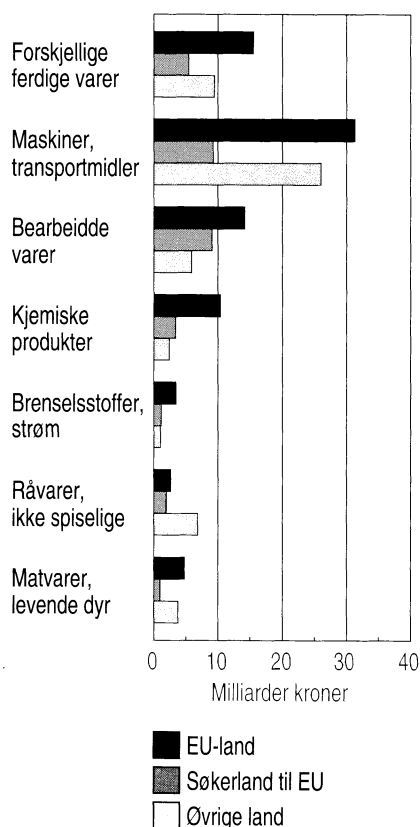
Kilde: Utenrikshandelsstatistikk

arbeidde varer). Til søkerlandene Sverige, Finland og Østerrike selger vi forholdsvis mer av bearbeidde varer og ferdigvarer, og har mindre handel med råvarer.

EU leverer om lag halvparten av Norges import av matvarer, bearbeidde varer, forskjellige ferdige varer, maskiner og transportmidler, og størsteparten av importen av kjemiske produkter og brenselstoffer med andeler på henholdsvis 85 og 61 prosent.

Fra søkerlandene henter vi i alt 18 prosent av vareimporten, men hele 31 prosent av importen av bearbeidde varer.

Figur 3: Import fra EU, søkerlandene og andre. Hovedgrupper av varer. 1993. Millioner kroner

Kilde: Utenrikshandelstatistikk

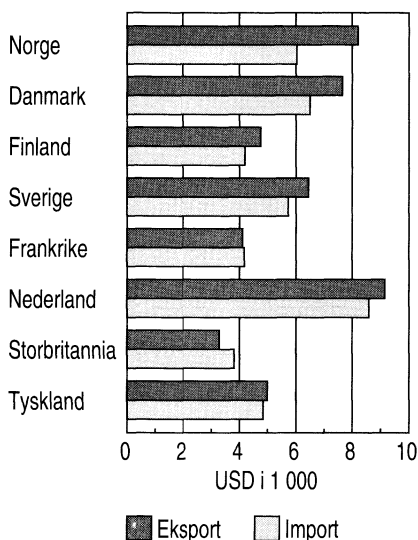
Norge - en åpen økonomi

Det er vanlig å se på eksport som andel av bruttonasjonalproduktet (BNP) når vi vil se på hvor åpent et land er i økonomisk forstand - jo høyere andel, jo mer åpen. Innførsel og utførsel pr. innbygger er også et mål for hvor åpen en økonomi er. Sammenlikningen i figur 4 gjelder Norge, søkerlandene Sverige og Finland og EU-landene Nederland, Frankrike, Tyskland, Storbritannia og Danmark. Av disse landene er det Nederland som har størst utenrikshandel pr. innbygger, både i eksport og import, tett fulgt av Norge og Danmark i eksport og med litt større avstand i importen.

1972-1994: Samhandelen med EU- og søkerlandene dominerer

I 1972 foregikk en fjerdedel av vår handel med landene i det daværende europeiske fellesskapet (EF). Da Danmark, Storbritannia og Irland gikk inn i EF i 1973, ble vår

Figur 4: Eksport og import pr. innbygger. Norge, Sverige, Finland og utvalgte EU-land. 1992¹. USD 1 000

¹ Tallene for Tyskland gjelder 1991

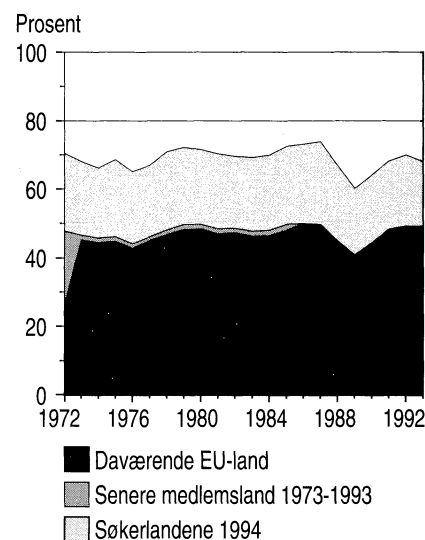
Kilde: Statistisk årbok 1994

handel med fellesskapet utvidet til nesten det dobbelte av hva den var før. Samtidig inngikk Norge avtale med EF om avvikling av toll for industrivarer, unntatt fiskeprodukter og matvarer. Frihandelsavtalen av 1973 innebar også at det ikke lenger var mengdebegrensninger i handelen med industrivarer. Det ble dessuten opprettet en protokoll om handel med visse landbruksprodukter.

Da olje- og gasseksporten kom i gang for alvor fra 1977 og utover, økte vår eksport til Vest-Europa, slik at mellom 60 og 70 prosent (utenom skip og oljeplattformer) gikk til de nåværende EU-landene. Hittil i 90-årene har disse landenes andel av vår eksport ligget mellom 65 og 70 prosent.

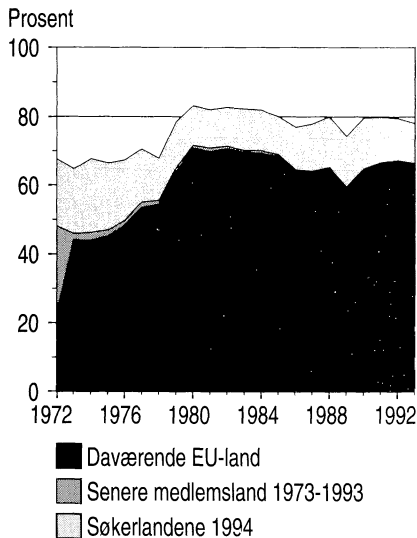
I hele perioden 1972-1993 har Norge hentet mellom 60 og 75 prosent av sin import (utenom skip og oljeplattformer) fra de nåværende EU-landene og søkerlandene.

Figur 5: EU- og søkerlandenes andel av norsk import 1972-1993. Varer utenom skip og oljeplattformer

Kilde: Utenrikshandelstatistikk

Figur 6: EU- og søkerlandenes andel av norsk eksport 1972-1993. Varer utenom skip og oljeplattformformer

Kilde: Utenrikshandelsstatistikk

Norge som energileverandør

Petroleumseksporten utgjør nokså nøyaktig halvparten av vår eksport målt i verdi (51 prosent i 1993). Petroleumseksporten omfatter råolje, mineraloljeprodukter og gass. EU er Norges viktigste marked for råolje og naturgass. Eksporten til EU utgjør 80 prosent av eksportinntekten for olje og gass.

I 1992 leverte Norge råolje og mineraloljeprodukter som utgjorde 11,5 prosent av verdien av EUs import av disse varene. Dette var nesten en fordobling fra 1987 hvor EU hentet 6,3 prosent hos oss (OECD 1992). Som leverandør av gass står Norge for om lag en femtedel av EUs import. Denne andelen vil øke betraktelig utover i 90-årene, først og fremst på grunn av at gasseksporten kommer til å bli mer enn fordoblet i forhold til nå.

Norge, Sverige og Finland: Ny tollgrense mellom naboer?

Dersom Sverige og Finland går inn i EU, mens Norge velger å stå utenfor vil det innebære endringer i handelsforholdet mellom Norge og de to nabolandene. Dette innebærer i så fall at norske produkter fra primærnæringer, som fisk og fiskeprodukter til Sverige og Finland, vil være belagt med toll, mens de to landene samtidig får tilgang til tollfrie produkter i EU-markedet.

Til sammen kjøper Sverige og Finland om lag 5 prosent av vår eksport av fisk og fiskeprodukter. I dag kan norsk røkelaks importeres tollfritt til Sverige, mens den til EU blir ilagt en toll på 13 prosent. Skulle Sverige bli medlem av EU, men ikke Norge, ville den svenske importøren måtte betale EUs tollsats på norsk røkelaks.

Mens EU mottar to tredjedeler av vår eksport, går litt over halvdelen av den svenske eksporten og litt under halvdelen av den finske til EU-området. Mens vi i stor grad eksporterer varer fra petroleumsektoren (olje, gass og mineraloljeprodukter), råvarer og halvfabrikata, har svenskene og finnene verkstedprodukter som hovedpillarer i sin eksport. Vår eksportprofil har ført med seg at vi har hatt en lavere gjennomsnittlig prisutvikling for eksporten enn hva Sverige og Finland har hatt. Omveltningene i det tidligere Sovjetunionen har medført at den finske utenrikshandelen har vært lav de seneste årene.

De tre landene er konkurrenter i eksporten av tømmer og trevirke, samt papir og papp. Dette er varer som hører inn under EØS-avtalen. Det betyr at Norge allerede har tilgang til EU-markedet. 73 prosent av vår eksport av tømmer og trelast går til EU-land, mens 69 pro-

sent av vår eksport av papir og papp går dit. Dette utgjør nærmere 70 prosent av produksjonen vår av slike produkter. Likevel kan en situasjon med Norge utenfor innebære en endring av den strategiske posisjonen for norske skogbruksprodukter, fordi Sverige og Finland til sammen dekker en fjerdedel av EUs import av tømmer og trelast, papir og papp, mens Norge dekker om lag 2 prosent (OECD 1992).

Norge som leverandør av fisk og fiskeprodukter

Vi eksporterte i fjor litt over 1 million tonn fisk og fiskeprodukter. Mesteparten av produksjonen i fiskerisektoren går til eksport (ca. 90 prosent). Fisk og fiskeprodukter utgjorde i 1993 hele 14 prosent av verdien av den tradisjonelle vareeksporten.

I 1993 gikk nærmere tre fjerdedeler av den norske eksporten av fisk og fiskevarer til EU og de tre andre søkerlandene, regnet i verdi, 63 prosent til EU og 8 prosent til søkerlandene. Året før utgjorde EUs import av norsk fisk og fiskeprodukter 11 prosent av deres totale fiskeimport. EU avtok nærmere 80 prosent av eksportmengden av fersk og fryst oppdrettslaks i fjor.

En fiskeimportør i EU må betale toll når han importerer norsk fisk, siden EØS-avtalen ikke innebærer generelt tollfritak for fisk og fiskeprodukter. Tollsatsene varierer fra fiskeslag til fiskeslag. Satsene er høyere jo mer bearbeidd varen er. Når EU-importøren kjøper fersk norsk oppdrettslaks, må han betale 2 prosent toll. Dersom han importerer røkelaks, må han betale hele 13 prosent toll, mens fisken han kjøper fra andre EU-land er tollfri. Tollsatsene er blant rammebetingelsene som påvirker omfanget og

sammensetningen av den norske fiskeeksporten til EU-markedet.

Import av fisk til Norge - tollfri utenfor EU

Mens EU har toll på import av fisk både fra tredjeland (dvs. land som Russland, Canada, USA mfl.) og fra EFTA-land har Norge i dag tilnærmet fri import av fisk og fiskevarer. Ved et medlemskap vil dette få betydning for Norge, fordi vi importerer fisk først og fremst fra Russland.

Mens vi i fjor eksporterte i underkant av 25 000 tonn torsk, importerte vi nesten 80 000 tonn torsk fra Russland, for 683 millioner kroner. EU-reglene innebærer at ved et EU-medlemskap kommer Norges import av torsk fra Russland inn under EUs tolltariff. EUs tollsatser på torsk fra tredjeland er på 12-15 prosent. De viktigste fiskeleverandørene våre ellers er Danmark, Sverige, Island, USA og Canada. Norske importører vil måtte betale toll etter EUs satser også for fisken fra Amerika, dersom vi går inn i EU.

Store forskjeller mellom Norge og EU i handelen med landbruksprodukter

Norge importerte i 1993 1,1 millioner tonn landbruksprodukter⁴. Halvparten av dette kom fra EU-land. Samtidig eksporterte vi 0,1 millioner tonn. Det vil si at vi hadde en nettoimport på 1 million tonn og at vi er avhengig av import av matvarer, både til forbruk og som råstoff til næringsmiddelindustrien. Det er lite som er tillatt importert av kjøtt og kjøttprodukter til Norge. Av landbruksprodukter er det korn og kornvarer, frukt og grønnsaker vi importerer størst mengder av.

I fjor importerte vi 1,7 kilo kjøtt og kjøttvarer pr. nordmann, av dette

kom 0,8 kilo fra EU og resten fra andre land. Den gjennomsnittlige importprisen⁵ var henholdsvis 22 og 20 kroner pr. kilo. Til sammenlikning importerer enkelte av EU-landene, som f.eks. Frankrike og Tyskland, om lag 20 kilo kjøtt i året for hver innbygger (SSB 1994a).

For hver nordmann hadde vi i fjor en nettoimport på 82 kilo frukt og grønnsaker, av dette kom halvparten fra EU-området. Resten av grønnsakene og frukten hentet vi fra nærmere 100 land, med Costa Rica, Panama og USA som våre største leverandører. Vi importerte i fjor over 11 kilo bananer pr. nordmann fra Costa Rica og Panama til sammen. Denne importen var tollfri, mens EU har en importtoll på bananer som svarer til om lag 8 kroner pr. kilo, for import som ikke kommer inn under særskilte kvoter og tollreduksjoner.

Blant våre større handelspartnere var det bare Sverige som vi eksporterte mer grønnsaker og frukt til, enn vi importerte. Svenskene kjøpte først og fremst norsk kål og jordbær. Ved svensk medlemskap i EU, men med Norge utenfor, ville den svenske grønnsakimportøren måtte betale 15 prosent toll på den norske hodekålen.

Økte handelshindre for tekstilvarer?

Det er blitt hevdet at ved et EU-medlemskap vil Norge måtte bygge opp nye handelshindre på klær og andre tekstilvarer, etter at vi de siste årene har redusert dem. Ved sammenlikninger mellom Norge og EU, finner man at Norges gjennomsnittlige importtoll på tekstiler er høyere enn EUs (19 mot 13 prosent).⁶ EU har derfor ikke større handelshindringer enn Norge hvis man ser på toll alene. Snarere vil et eventuelt norsk EU-medlemskap

kunne føre til lavere priser på tekstiler fra de land som nå blir møtt av norsk toll ved eksport av disse varene til Norge.

I tillegg til toll kommer imidlertid omfattende kvotebegrensninger. Disse er mer omfattende for eksport til EU enn til Norge, men de varierer sterkt. For store eksportører som Kina, omfatter EUs begrensninger en lang rekke varer, mens mindre betydningsfulle eksportører er underlagt færre begrensninger. I 1993 kom 13 prosent av den norske tekstilimporten fra Kina, en økning fra 9 prosent i 1992. Denne andelen kan bli lavere ved et norsk EU-medlemskap. EUs kvoter vil bli utvidet ved opptak av nye medlemsland for å ta hensyn til deres import. Denne utvidelsen vil imidlertid komme i form av økte felleskvoter og ikke som nasjonale kvoter for de nye medlemslandene.

Motstridende effekter med lavere toll, men mer kvantumsbegrensninger i EU enn for Norge gjør at det er vanskelig å konkludere med hvem som er mest restriktiv, og hva som vil bli nettoeffekten på importen av tekstiler til Norge fra land utenfor EU. Dette vil også bli påvirket av GATT-avtalen, hvor den type kvotebegrensninger som EU har skal avvikes innen ti år.

Forbruksvarene utgjør bare en femtedel av importen

Grønnsaker og frukt, husholdningsmaskiner, møbler, klær og skotøy er blant forbruksvarene vi importerer. Forbruksvarene utgjør om lag en femtedel av vår import av varer, og beløp seg til 24 milliarder kroner i perioden januar-juli i år.⁷

Importen av innsatsvarer er dobbelt så høy som importen av forbruksvarer. Innsatsvarene er varer

som råstoff og halvfabrikata til industrien og reservedeler til maskiner og transportmidler. Utenom forbruksvarene og innsatsvarene importerer vi kapitalutstyr i form av maskiner og transportmidler, og vi importerer personbiler og byggevarer.

Import av innsatsvarer under EU-medlemskap

Norge hentet i de første syv månedene i år om lag halvparten av innsatsvarene, målt i verdi, fra de nåværende EU-land og nærmere 70 prosent fra EU og søkerlandene til sammen. Denne importen blir ikke berørt av hvorvidt Norge slutter seg til EU eller ei. Men de resterende 30 prosent kjøper vi fra andre land. Og dette er import som blir

berørt av et eventuelt EU-medlemskap. Vi har allerede vært inne på importen av torsk fra Russland. Russertorsken er et eksempel på en innsatsvare hvor vi får høyere importtoll ved norsk medlemskap. Et annet eksempel er råstoff til aluminiumsindustrien. EU legger i utgangspunktet 5,5 prosent toll på importen av denne varen, mens vi importerer dette for oss viktige råstoffet helt tollfritt. Men når det kommer fra landene som dekker mesteparten av vårt behov, legger heller ikke EU toll på denne varen, fordi den kommer fra utviklingsland som gis gunstigere vilkår i handelen.

Som følge av GATT-avtalen⁸ vil Norges gjennomsnittlige tollsats

for industrivarer⁹ komme ned i 2 prosent, mot 3,6 prosent for EU (St.meld. 40). Da er det tatt hensyn til de forskjellige varenes andel av handelen i alt. For enkelte innsatsvarer vil en tilslutning til tollunionen føre til lavere toll. Det gjelder varer hvor EU har avtaler om tollfrihet for visse varer med sentral- og østeuropeiske land, med middelhavsland, og med de mange utviklingslandene som deltar i Lomé-konvensjonen (se ramme, ACP-land). Et norsk EU-medlemskap vil kunne føre til at vår etterpørsel etter slike varer i høyere grad vil rette seg mot disse landene enn hva tilfellet er i dag.

Økt samhandel med EU, Sverige og Finland i år

EØS-avtalen trådte i kraft 1. januar 1994, mellom EU og EFTA-landene, unntatt Sveits. EØS-samarbeidet gjør at bedriftene i EØS-landene nå står overfor like spilleregler når det gjelder gjensidig handel med industrivarer, det vil si alle varer bortsett fra varer fra landbruk, fiskeri og fiskeoppdrett. Forskjellen mellom den tidligere frihandelsavtalen og EØS-avtalen er blant annet at partene er blitt enige om å utarbeide felles regelverk for produktstandarder og typegodkjenning av varer.

Handelstallene hittil i år (januar-juli) viser at vi har økt samhandelen med EU og søkerlandene betydelig mer enn med andre land når det gjelder tradisjonelle varer. Det er usikkert i hvilken grad EØS-avtalen har bidratt til dette. Vi importerer imidlertid mer både fra EU, Sverige og Finland, mens vi har høyere eksportvekst til EU enn til andre land. Vår eksport til EFTA har hatt en langt svakere utvikling, først og fremst fordi vi har solgt forholdsvis mindre til Sverige og Finland (SSB 1994b).

Tabell 1: Import fra utviklingslandene til Norge og EU

	Import fra ACP-landene, i prosent		Import fra alle utviklingsland, i prosent	
	Til Norge	Til EU	Til Norge	Til EU
Alle varer	1	3	9	34
Prosentvis fordelt på:				
Landbruksprodukter	4	35	13	15
Mineralske produkter	4	31	4	21
Kjemiske produkter	62	3	13	4
Lærvarer, sko	0	1	7	5
Papir, trevarer, møbler	1	7	5	4
Tekstiler	0	7	23	17
Maskiner, kjøretøy	1	4	19	19
Øvrige industrivarer	28	12	17	14
Alle industrivarer	92	34	83	64

Kilder: Utenrikshandelstatistikk og Eurostat

EU's tollkvoter og tollfritak gjelder alle

Både Norge og EU har ordninger som gjør det mulig for en importør å få redusert toll for en vare i en bestemt periode, og hvor det står importøren fritt å importere så store kvanta han måtte ønske. En annen type ordning er tollkvoter. Tollkvotene går ut på at importøren får fritak eller nedsatt toll for bestemte kvanta eller import inntil en bestemt verdi. Både Norge og EU har slike ordninger.

I Norge blir søknadene om tollreduksjoner og toll(frie)-kvoter avgjort av våre nasjonale myndigheter. I EU blir søknader fra næringslivet fremmet av medlemsstatene og behandlet i en felles EU-instans. Når både Norge og EU har slike ordninger, er det for å gjøre bedriftene konkurransedyktige og for å senke prisene for forbrukerne.

Innen EU gjelder innvilgede tollfritak for importører i alle medlemslandene. Det er en vesentlig forut-

setning for å få innvilget import uten toll, at det ikke må være produksjon i EU av produktet som det blir søkt dispensasjon for. En annen forutsetning er at varen heller ikke må være omfattet av for eksempel EUs GSP-system (se ramme). Det vil si at dersom en vare også utføres fra utviklingsland, vil det ikke være mulig å få tolldispen- sasjon for å innføre varen fra et land som ikke er omfattet av EUs preferanseordninger. EU gir bare fritak for toll for råvarer eller halvfabrikata til videre bearbeiding, ikke for ferdigvarer.

Norge og EUs handel med utviklingslandene

I EU-debatten har også omfanget av Norges og EUs handel med u-landene vært diskutert. For å belyse dette området, har vi sammenliknet EUs import fra utviklingslandene i 1993 med Norges import fra utviklingslandene for samme år. Vi har også sammenliknet importen fra de såkalte ACP-landene (se ramme), som omfatter stort sett de fattigste u-landene. Resultatene fra sammenlikningene er vist i tabell 1.¹⁰

I tabellen er internhandelen mellom EU-land ikke regnet med, i det EU er betraktet som en blokk, med felles handelspolitikk overfor tredjeland. Med en slik sammenlikning stod utviklingslandene i 1993 for 34 prosent av EUs import, mot en andel på 9 prosent for Norge. De oljeeksporterende OPEC-landene er med blant u-landene. Holder man disse utenfor sammenlikningen, vil vi finne at øvrige u-land stod for 27 prosent av EUs import. For Norge, som bare har liten import fra OPEC-landene, blir tilsvarende andel fortsatt 9 prosent.

Når det gjelder innførsel pr. innbygger fra u-landene, importerte

EU omtrent det samme som Norge, med en vareimport på 3 500 kroner pr. EU-innbygger, mot 3 400 kroner pr. nordmann.

De viktigste u-landene både når det gjelder import til EU og til Norge er landene i Øst-Asia, med Kina som det største. Konsentrasjonen om Øst-Asia er størst for Norges import. Kina stod for hele 21 prosent av vår import fra u-landene i 1993, og de fire største u-landene Norge importerte varer fra ligger alle i Øst-Asia. Taiwan lå på annen plass, fulgt av Hong Kong og Sør-Korea. Disse fire stod for nesten halvparten av Norges import fra u-landene i 1993. Kina er også størst når det gjelder import til EU, men det utgjorde ikke mer enn 12 prosent av

Definisjoner

ACP-land (ACP = Africa, Caribbean, Pacific).

Land som er omfattet av EUs Lomé-konvensjon. Lomé-konvensjonen er EUs mest omfattende handelsavtale med utviklingsland. Den omfatter 70 land i Afrika sør for Sahara, Det karibiske hav og Stillehavet. Lomé-konvensjonen innebærer tollfri adgang til EU uten kvotebegrensninger for alle varer, med unntak av enkelte landbruksvarer.

GSP-land (GSP = Generalized System of Preferences).

For Norge er dette u-land som vi har inngått spesielt gunstige handelsavtaler med. Dette innebærer at tollbelagte varer med godkjent opprinnelsesbevis i disse u-landene kan importeres tollfritt til Norge. Også EU har sin GSP-ordning, men den er mindre omfattende.

EUs samlede import fra u-landene. Kina, Taiwan, Hong Kong og Sør-Korea står for en fjerdedel av EUs import fra u-landene. Vår importandel fra disse landene var altså nesten dobbelt så stor som EUs.

Norge importerer forholdsvis mer industrivarer, og mindre landbruksvarer og mineralske produkter (for det meste råolje) enn EU. En viktig eksportvare for u-landene er tekstiler. Ved sammenlikningen ovenfor fant vi at Norges gjennomsnittlige toll på tekstiler er høyere enn EUs, mens EU hadde flere kvantumsbegrensninger. Norge importerte i 1993 mer tekstiler pr. innbygger enn EU, med 780 mot 620 kroner. Hvorvidt u-landene vil tjene eller tape som følge av et norsk medlemskap vil variere. Land som i dag har spesialavtaler med Norge, eller land som vil bli rammet av nye kvoter på sin eksport til Norge, vil tape på det, samtidig som u-landene vil tjene på reduserte tollsatser.

Import fra de fattigste u-landene

De landene som er omfattet av EUs Lomé-avtale, de såkalte ACP-landene (se ramme), stod for 3 prosent av EUs totale import i 1993, mot bare 1 prosent av Norges import. Pr. innbygger importerte imidlertid Norge mer fra disse landene enn EU gjorde (530 kroner pr. nordmann, 310 kroner pr. EU-innbygger). Norges import er imidlertid først og fremst konsentrert rundt enkelte råvarer fra tre enkeltland. Nikkelmatte fra Botswana og aluminiumoksid fra Jamaica og Surinam stod for mer enn 82 prosent av importen fra ACP-landene til Norge. Disse varene nyttes som råvarer i vår metallurgiske industri. Denne sammensetningen av vareimporten er vesentlig forskjellig fra EUs import fra disse lan-

dene. EUs import er langt mer fordelt på flere land og varegrupper, med landbruksprodukter og mineraler som de viktigste varegruppene.

1. Alle tall i artikkelen gjelder utenrikshandel med varer. Her, og hvor ikke annet er nevnt, gjelder tallene året 1993 (SSB 1994c). Utenrikshandel med tjenester inngår i utenriksregnskapet, men foreligger ikke landfordelt.

2. Gjelder 1992. Importen fra andre EU-land inngår ikke i importen til EU.

3. Tradisjonelle varer: Ved import, alle varer utenom skip og oljeplattformer. Ved eksport, varer utenom skip og oljeplattformer, råolje og naturgass.

4. Landbruksprodukter omfatter her SITC varegruppe 0, bortsett fra undergruppene 00 levende dyr, 03 fisk og fiskevarer og 08 dyrefor. (SITC: Internasjonal standard for varegruppering i statistikken.)

5. Importpris er innkjøpspris fra utlandet inkludert forsendelseskostnad og andre kostnader fram til norsk havn eller grensestasjon. Importprisen omfatter ikke toll eller norske avgifter.

6. Gjennomsnittlige tollsatser er funnet ved å veie tollsatsene på enkeltvarer med Norges import i 1993 som vekt.

7. Forbruksvarer er her: Matvarer og drikkevarer for endelig konsum, transportmidler til husholdningsbruk og varige, mindre varige og ikke-varige konsumvarer. Personbiler regnes ikke blant forbruksvarene.

8. GATT: General Agreement of Tariff and Trade, avtalen fra Uruguay-runden 15. april 1994. Både Norge og EU har undertegnet avtalen. En bestemmelse i avtalen sier at utvidelse av en tollunion ikke skal føre til økte handelshindringer for land utenom unionen. Det innebærer at land utenom unionen som blir møtt med høyere toll for sin eksport til et samhandelsland som har sluttet seg til unionen, kan kreve kompensasjon for dette.

9. Industrivarer: Alle varer utenom varer fra primærnæringene jordbruk og fiskeri. Varer fra skogbruk regnes blant industrivarer.

10. Importen fra andre EU-land inngår heller ikke her i totalimporten for EU.

Litteratur

OECD (1994): *Monthly Statistics of foreign Trade* June 1994. OECD Statistics Directorate.

OECD (1992): *Foreign Trade by Commodities 1992* Volume 5. OECD Statistics Directorate.

Statistisk sentralbyrå (1994a): *Statistisk årbok 1994*.

Statistisk sentralbyrå (1994b): *Månedstatistikk over utenrikshandelen* 7/94.

Statistisk sentralbyrå (1994c): *Utenrikshandel 1993* (NOS C163).

Utenriksdepartementet (1994): *Stortingsmelding nr. 40* (1993-94). Om medlemskap i Den europeiske union.

Anne Berit Dahle er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for industri og utenrikshandel.

Lars Andreas Lunde er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for industri og utenrikshandel.

Skille mellom sør og nord

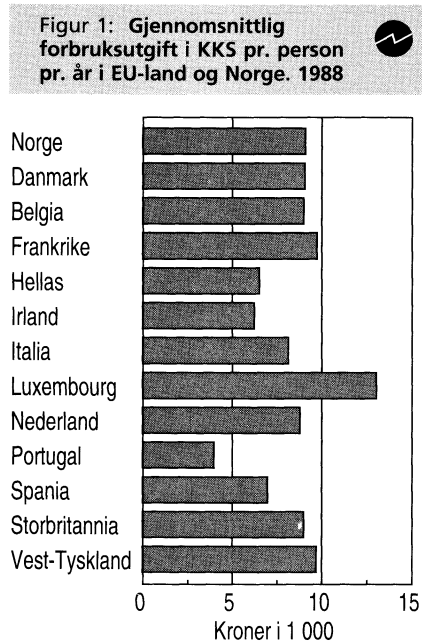
22

Det er betydelige forskjeller mellom EU-landene når det gjelder husholdningenes private forbruk. I landene i sør og i Irland var forbruket lavere enn i de øvrige medlemslandene. De fleste land i EU opplevde vekst i privat forbruk på 1980-tallet, samtidig som det skjedde en utjevning i fordelingen av forbruket. I samtlige medlemsland har pensjonistene hatt en sterk forbruksvekst. Norge er svært likt velstående medlemmer i nord når det gjelder forbruksmønstre, men vi bruker mer til bil.

Eiliv Mørk og Stein Opdahl

Det går et klart skille mellom sør og nord i EU når det gjelder privat forbruk. Høyest forbruk hadde innbyggerne i Luxembourg, med vel 13 000 KKS pr. person i 1988 (se ramme). Beløpet tilsvarer ca. 100 000 norske kroner. Deretter fulgte Frankrike og (Vest-)Tyskland med et gjennomsnittsförbruk på snaut 10 000 KKS. Storbritannia, Belgia, Nederland og Danmark lå svært jevnt, alle med et forbruk på rundt 9 000 KKS.

Blant de sørlige medlemslandene lå Italia høyest. Her var forbruket på 8 200 KKS pr. år. Land som Spania og Hellas hadde forbruk på 6 500-7 000 KKS. Irland kommer i forbrukssammenheng i samme kategori som landene i Sør-Europa og hadde et enda lavere forbruk enn dette, bare ca. 6 300 KKS. Aller lavest lå Portugal med et gjennomsnittlig forbruk på bare 4 000 KKS pr. forbruksenhet pr. år. Det er ikke mer enn 30 prosent av nivået i Luxembourg.

Kilde: Eurostat 1994

Gjennomsnittlig forbruksutgift i Norge for årene 1986-1988 lå svært nær nivået i Danmark (Opdahl 1990), anslagsvis 9 100 KKS pr. år. Vårt private forbruk var således på linje med de EU-landene som er nærmest oss. Det norske forbruket nådde et topp-punkt i denne tiden og gikk noe tilbake i årene etterpå. Ettersom EU-landene foretar forbruksundersøkelser med svært ulik frekvens finnes ikke nyere data for alle land enn 1988. Tall for privat konsum fra nasjonalregnskap indikerer at de øvrige land i Nordvest-Europa både innenfor og utenfor EU har økt sitt forbruk mer enn Norge rundt 1990. Norge er fortsatt på linje med sine naboland, og med den mer velstående del av EU.

Mat, bolig og transport stod for mer enn halvparten av forbruket i EU

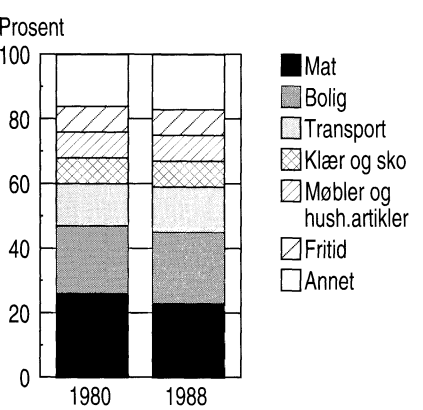
For EU, unntatt Portugal, gikk nesten en fjerdedel av utgiftene til matvarer, drikkevarer og tobakk (gjennomsnitt for 1988). Nesten like mye gikk til bolig, lys og brensel, mens reise- og transportutgifter stod for 14 prosent av utgiftene.

KKS:

Måleenhet for verdi som eliminerer forskjeller i prisnivå landene imellom.

Kjøpekraftsparitetene mellom KKS og hver nasjonal valuta uttrykker det antall enheter i nasjonal valuta som trengs for på et bestemt tidspunkt å kjøpe det samme volum av varer og tjenester som en ville med en KKS (Eurostat 1994). For å få et begrep om størrelsen på beløpene, kan en sette KKS = ECU (ca. 8 NOK).

Figur 2: Gjennomsnittlig forbruksutgift pr. husholdning i EU-land, etter vare- og tjenestegruppe. Prosent. 1980 og 1988

Kilde: Eurostat 1994

Gruppene klær og sko, møbler og husholdningsartikler og fritid stod hver for ca. 7 prosent av utgiftene. Helseformål tok 3 prosent, mens såkalte andre varer og tjenester, som omfatter personlig hygiene, restaurantutgifter og utenlandsreiser, utgjorde 14 prosent.

Den største endringen i forbruksmønsteret fra 1980 var at utgiftsandelene til mat gikk noe ned (3 prosentenheter). Nedgangen motsvarer en økning for hver av gruppene bolig, transport og andre varer og tjenester med 1 prosentenheter.

Land med lavt forbruk størst andel til mat

Matvarenes andel av samlet forbruk brukes ofte som indikator på velstandsnivå: Jo høyere forbruk, jo lavere andel til mat. Nesten uten unntak er dette situasjonen når en sammenligner EU-landene (se tabell 1).

I de sørlige landene og Irland - der forbruksnivået var lavest - var matvarer den største posten på budsjettet med en utgiftsandel på 25 prosent eller mer. Her brukte man også gjennomgående mer på klær og sko. I EUs fattigste land, Portugal, utgjorde utgiftene til matvarer så mye som en tredjedel, og utgiftene til klær og sko 9 prosent av alle utgifter. I de fleste velstående

Tabell 1: Gjennomsnittlig forbruksutgift pr. husholdning i EU-landene og Norge, etter vare- og tjenestegruppe. Prosent. 1988

	I alt	Mat	Klær og sko	Bolig	Møbler mv.	Helse-pleie	Transport	Fritid	Annet
Portugal	100	33	9	13	8	3	17	4	13
Irland	100	25	7	16	5	3	13	8	24
Hellas	100	26	10	23	7	4	14	5	10
Spania	100	29	10	21	7	2	13	6	12
Italia	100	29	9	19	8	2	16	6	11
Nederland	100	18	8	22	7	2	17	10	21
Storbritannia	100	23	9	20	7	1	11	8	20
Danmark	100	19	5	29	5	2	16	8	17
Belgia	100	20	6	26	7	4	13	6	19
Norge	100	19	7	23	8	2	23	9	8
Tyskland	100	20	7	19	8	5	15	10	16
Frankrike	100	19	5	27	8	6	16	6	13
Luxembourg	100	17	9	26	7	4	14	7	15

Kilde: Eurostat 1994

landene i nord var boutgiftene den største budsjettposten, mens matvareandelen var på 20 prosent eller mindre. Utgiftsandelene til klær og sko lå her på mellom 5 og 7 prosent.

Ved slike sammenligninger må en ta i betraktning at forbruksmønsteret, ved siden av forskjeller i materielt velstandsnivå, også avspeiler kulturelle forskjeller landene imellom. Italia er et eksempel på dette: Italienerne hadde et relativt høyt forbruk, men et utpreget sørlig forbruksmønster med høy matvareandel og lav utgiftsandel til bolig.

Norge bruker mer til bil enn EU-land

Det norske forbruksmønsteret hadde klare likhetstrekk med Danmark og de øvrige nærliggende EU-land. Matvareandelen var under en femtedel (19 prosent) og vi brukte 7 prosent til klær og sko (Statistisk sentralbyrå 1990). Boutgiftene var også hos oss den høyeste utgiftsposten. Men til forskjell fra alle andre land brukte norske husholdninger over 20 prosent til reiser og transport, faktisk nesten like mye som til bolig. Denne høye budsjettandelen var et utslag av den kraftige veksten i forbruket som fant sted i disse årene, og som for en stor del gikk til kjøp av private biler. I tiden etterpå gikk bilsalget sterkt tilbake, slik at utgiftsandelene

til reiser og transport også i vårt land krøp under 20 prosent. I europeisk sammenheng er imidlertid dette fortsatt mye. Høyest andel innen EU hadde Portugal, som i 1998 brukte 17 prosent til reiser og transport. Noe av forskjellene forklares nok med vårt høye avgiftsnivå på biler, lange avstander og klimatiske forhold som favoriserer bruk av bil. Det er uansett en realitet at en vesentlig del av nordmenns utgifter går til privatbil sammenlignet med EU.

Forbruksvekst på 1980-tallet

I EU var 1980-tallet preget av en generell vekst i privat forbruk. Mellom 1980 og 1988 er veksten beregnet til 13 prosent. Når hele EU-området ses under ett, var det imidlertid forholdsvis beskjedne endringer i sammensetningen av forbruket. Noen utviklingstrekk var felles for alle land: Utgiftsandelene til mat, klær og møbler sank, mens boutgiftene økte. Ellers skjedde det til dels betydelige endringer i de enkelte land, men på forskjellige områder. I Belgia, Danmark og Hellas økte transportutgiftene vesentlig, mens veksten i Storbritannia gjaldt utgifter til restaurant- og kafébesøk og til reiser. I Nederland og Italia økte utgiftene til fritidsutstyr og -aktiviteter. I Spania og Frankrike var økte boutgifter den helt dominerende endringen i forbruksmønsteret, idet alle andre

hovedgrupper av varer og tjenester relativt sett gikk tilbake.

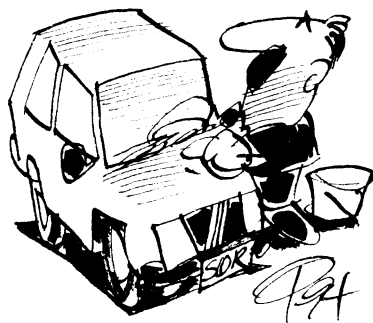
Samlet førte dette til at forbruks-sammensetningen for EU-området under ett endret seg forholdsvis beskjedent.

Utviklingen i Norge gikk i samme retning som for EU, men med noe større utslag i forbrukssammensetningen. Boutgiftene økte f.eks. fra 16 til 23 prosent, mens matvareandelen gikk ned fra 24 til 19 prosent.

Norge blant landene med minst ulikhet

Ved siden av at landene var forskjellige mht. forbruksnivå og forbruksmønster, var det også betydelige variasjoner i hvordan forbruket var fordelt mellom husholdningene. Italia var det landet hvor forskjellen i forbruksnivå mellom husholdninger med høy og lav inntekt var størst. Den fattigste fjerdedelen av husholdningene brukte bare 36 prosent av det nasjonale gjennomsnittet, mens den rikeste fjerdedelen brukte mer enn fem ganger så mye. Lignende profiler hadde Spania og i noen grad Storbritannia. Ulikheten var minst i Hellas, Nederland og Frankrike, hvor den fattigste fjerdedelen hadde et forbruk på ca. halvparten av gjennomsnittet, og den rikeste brukte 50-60 prosent **mer enn** det gjennomsnittlige.

Det var ingen klar sammenheng mellom størrelsen på totalforbruket i et land og ulikheten i fordelingen av forbruket mellom inntektsklasser. Relativt velstående land som Storbritannia og Tyskland hadde større avstand mellom fattig og rik enn f.eks. Hellas. Norge plasserte seg i dette bildet blant landene med minst ulikhet. Vi fulgte i store trekk samme mønster som

Nederland og Frankrike. På et punkt skilte imidlertid Norge seg litt ut, både fra de nevnte to land og alle andre EU-land: Gruppen med inntekter litt over gjennomsnittet hadde også et forbruk som var en del over landsgjennomsnittet. I de andre landene hadde tilsvarende inntektsklasser et forbruk nærmere det nasjonale gjennomsnittet. Det henger etter alt å dømme sammen med at gruppen med virkelig høyt forbruk er svært liten her til lands.

Lavt forbruk blant bønder og fiskere

Norske bønder og fiskere tilhører den sosioøkonomiske gruppen (primærnæringen) som hadde lavest forbruk. Deres forbruk var bare tre fjerdedeler av gjennomsnittet for EU-landene sett under ett. I samtlige land, med unntak av Irland, lå denne gruppens forbruk klart under gjennomsnittet for alle

husholdninger. Av andre grupper yrkesaktive lå også arbeidere gjennomgående under gjennomsnittet, dvs. nesten 10 prosent lavere enn gjennomsnittet for hele EU. Bare i Portugal og i Luxembourg hadde arbeidere et forbruk over gjennomsnittet. Funksjonærer og selvstendig næringsdrivende utenom primærnæringene hadde et forbruk på ca. 20 prosent over gjennomsnittet. I flertallet av landene lå forbruket blant selvstendig næringsdrivende høyere enn blant funksjonærer. I Portugal og Storbritannia var forholdet det omvendte, her hadde funksjonærer høyest forbruk, ca. 30 prosent høyere enn selvstendig næringsdrivende. Dette var også situasjonen i Norge, hvor funksjonærer var gruppen med klart høyest forbruk. Selvstendig næringsdrivende befant seg omtrent på gjennomsnittet. Norske bønder og arbeidere hadde et relativt forbruksnivå på linje med de samme gruppene innen EU.

Sterk vekst i pensjonistenes forbruk

Husholdninger der hovedinntekts-taker ikke var yrkesaktiv, hadde lavere forbruk enn gjennomsnittet, men høyere enn primærnæringene. En stor del av denne gruppen består av alders- og uførepensjonister. Bortsett fra i Portugal, der denne gruppen lå svært lavt, og i Luxembourg, der de lå svært høyt, hadde pensjonister et forbruksnivå på mellom 80 og 99 prosent av det nasjonale gjennomsnittet.

Pensjonistene i Norge hadde et forbruk på bare 77 prosent av landsgjennomsnittet. Sammenlignet med EU-landene, kom således norske pensjonister dårlig ut, sett fra et nasjonalt fordelingsperspektiv.

Et annet trekk ved forbruket i den ikke-yrkesaktive befolkningen er

Forbruksundersøkelser
Alle medlemslandene i EU foretar undersøkelser av private husholdningers forbruksutgifter (Family Budget Surveys). I likhet med forbruksundersøkelsen som Statistisk sentralbyrå gjennomfører i Norge, dreier det seg om utvalgsundersøkelser. Undersøkelsene er svært forskjellige med hensyn til hyppighet, innsamlingsmetode og utvalgsmetodikk (Eurostat 1993).

Enhetene i undersøkelsene er husholdninger. En husholdning består av personer som bor i samme bolig og som har økonomisk fellesskap. De eksakte definisjonene varierer noe fra land til land. Inndeling av husholdningene etter kjennemerker som sosioøkonomisk status skjer på grunnlag av hovedinntektstakers status.

Eurostat opererer med *referanseår* for undersøkelser som er gjennomført i en viss periode. 1980 og 1988 er to slike referanseår. Resultater for 1980 baserer seg på undersøkelser fra perioden 1978-1982, mens 1988 dekker årene 1987-1989. Neste referanseår vil være 1994.

Grupperingen av varer og tjenester følger SNA-anbefalinger og er derfor sammenlignbar mellom landene i EU og med resultater fra norske undersøkelser. Betegnelsen 'mat' omfatter varegruppene 'matvarer', 'drikkevarer og tobakk'.

Tabell 2: Realvekst i privat forbruk pr. husholdning i EU-landene og Norge fra 1980 til 1988. Alle husholdninger og ikke-yrkesaktive. Prosent

	Alle husholdninger	Ikke-yrkesaktive
EU ¹	13	53
Irland	-5	29
Spania	-9	34
Italia	44	86
Nederland	5	24
Storbritannia	32	91
Danmark	-3	25
Belgia	10	61
Norge	36	46
Tyskland	1	42
Frankrike	37	83

¹ Portugal, Luxembourg og Hellas inngår ikke i beregningsgrunnlaget
Kilde: Eurostat 1994

tallet for de ikke-yrkesaktive hele 53 prosent. Vekstraten varierte betydelig mellom landene, men selv de landene der realutviklingen i forbruket var negativ (Tyskland, Spania og Irland) økte verdien av pensjonistenes forbruk med mellom 25 og 34 prosent. Dette forklares med at gruppen har fått økt kjøpekraft ved at pensjonsytelsene er hevet betydelig, dels ved en bedret helsetilstand og endelig en økende fokusering på pensjonistene som konsumenter. Det er grunn til å anta at det er utviklingen for alderspensjonistene som bidrar til resultatet for gruppen.

Resultatet kan synes overraskende, sett på bakgrunn av problemene med arbeidsledighet i mange EU-land. Forbruksundersøkelsene gjelder imidlertid husholdninger, ikke enkeltindivider. I denne sammenheng vil bare husholdninger der hovedinntektstakeren er arbeidsledig bli regnet med i gruppen ikke-yrkesaktive.

En parallell utvikling fant også sted i Norge. Vi hadde en realvekst i for-

bruket pr. husholdning på 36 prosent fra 1979 til 1988. Pensjonistene økte sitt forbruk i sammen periode med 46 prosent. Hos oss har pensjonistene fortsatt opplevd økning i sitt forbruk, mens øvrige husholdningsgrupper opplevde en stagnasjon eller tilbakegang omkring 1990.

Litteratur
Eurostat (1993): *"Family Budget Surveys in the EC: Methodology and Recommendations for harmonisation"*.

Eurostat (1994): *"Household Consumption in the European Union in the 1980's"*. Rapid Reports 1994:3.

Opdahl, Stein (1990): *"Forbruksutgifter i Norden: samme nivå, men ulikt mønster"*. Samfunnsspeilet nr. 3, 1990. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1990): NOS B 919, Forbruksundersøkelse 1986-1988.

Eiliv Mørk er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Stein Opdahl er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

den kraftige veksten på 1980-tallet. Mens EU opplevde en realvekst på 13 prosent i privat forbruk mellom 1980 og 1988, var det tilsvarende

Prisvekst og prisnivå:

Mot et integrert europeisk marked

26

En sterk vekst i norske forbrukerpriser i årene fram mot 1990 er blitt mer dempet, og prisene stiger nå mindre enn i EU-landene samlet sett. Norske priser ligger imidlertid høyt over europeisk nivå, og har bare i mindre grad nærmet seg EU-landenes. Avgiftsforskjeller er en vanlig forklaring, men også andre forhold kan bety mye for forskjellene.

*Tom Langer Andersen,
Lasse Sandberg og
Ayfer Storrud*

Priser har vært et av mange temaer i debatten omkring norsk medlemskap i EU. Oppmerksomheten har hovedsakelig vært knyttet til hvordan norske forbrukerpriser kan tenkes å bli påvirket av et norsk EU-medlemskap, blant annet som følge av avgiftsendringer, endringer i importrestriksjoner mv. For forbrukerne vil priser og prisutvikling - sammen med lønn og lønnsutvikling - være viktig for den materielle levestandarden i framtiden. For produsentene er priser viktig både fordi de påvirker kostnader og inneholder informasjon om markedsforhold.

Denne artikkelen tar for seg forskjeller og fellestrekk i utviklingen og nivåene i forbrukerprisene i utvalgte nordiske land og EU-land fra 1985 og fram til 1994.

Prisenes betydning

Priser har mange funksjoner i økonomien. Prisnivået på en vare gir blant annet informasjon om kostnadsforhold og markedets verdsetting av varen. Høyt prisnivå i et land er ikke nødvendigvis et onde i seg selv, men kan indikere et potensiale for prisnedgang. Mange norske bedrifter produserer for eksport og for dem er det norske kostnadsnivået selvfølgelig av stor betydning.

Det er derfor ikke så merkelig at det fokuseres sterkt på forskjeller mellom Norge og andre land, både med hensyn til prisnivå og prisutvikling. Som vi skal komme inn på senere, er det mange forhold som kan peke i retning av et særnorsk (særnordisk) høyt prisnivå selv ved et eventuelt medlemskap i EU. Uavhengig av prisnivå i Norge, er det derimot satt opp eksplisitte krav til utviklingen i forbrukerprisene for at et land skal kunne delta i EUs monetære union (ØMU). I første

del av artikkelen blir disse kravene gjennomgått. Videre ser vi på utviklingen i forbrukerprisene i Norge, Sverige og enkelte land i EU og på forhold som bestemmer utviklingen.

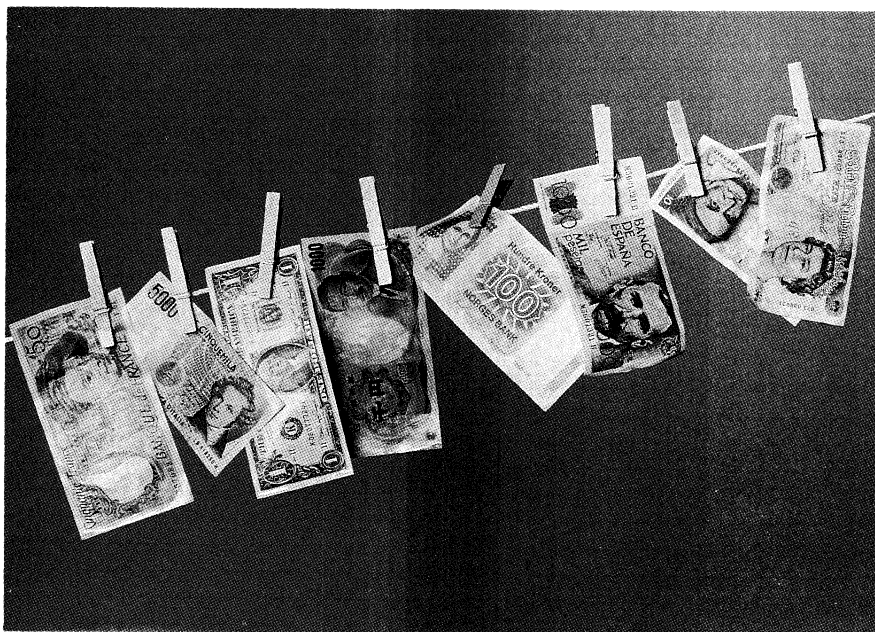
EU-fokusering på prisstabilitet

Opprettelsen av ØMU står sentralt i Maastrichttraktaten og er tenkt gjennomført i tre faser. I første fase (1990-1993) skulle det skje en styrking av det pengepolitiske og økonomisk-politiske samarbeidet i EU. I annen fase er det lagt opp til en ytterligere koordinering av medlemslandenes penge- og valutapolitikk gjennom opprettelsen av et Europeisk Monetært Institutt (EMI), hvor en målsetting er å sikre prisstabilitet. Tredje fase starter

Definisjoner og begreper

Kjøpekraftparitet: prisen på en vare i f.eks. Tyskland målt i DM dividert med prisen på samme vare i Norge målt i norske kroner (en relativ pris). Pariteten sier hvor mye mindre eller mer man betaler for varen i Tyskland enn i Norge. Dersom man handler for 100 kroner av denne varen, forteller pariteten hvor mye man må ha med seg av DM for å kunne kjøpe like mye i Tyskland, dvs. at pariteten likestiller kjøpekraften til de to valutaene. Se OECD (1992), Koht og Andersen (1992) for nærmere om dette.

Prisnivåindeks: pariteten mellom f.eks. Tyskland og Norge for en kurv av varer og tjenester dividert med valutakursen mellom landene. Prisnivåindeksen sier hvor mye vi må betale for en slik kurv i Tyskland når samme kurv koster 100 kroner i Norge.

senest 1. januar 1999 med overgang til en felles europeisk valuta og en felles europeisk sentralbank med ansvar for unionens pengepolitikk. I henhold til artikkel 109j i Maastrichttraktaten skal Kommisjonen og EMI før tredje fase rapportere til Rådet om i hvilken grad de enkelte land oppfyller fem ulike krav til den økonomiske tilstand (Utenriksdepartementet 1993-1994).

Ett av kravene til deltakelse i Den pengepolitiske unionen er at inflasjonen i et land ikke må overstige inflasjonstakten i de tre medlemslandene som har lavest inflasjon med mer enn 1,5 prosentpoeng. Med utgangspunkt i dette skal vi se på utviklingen i konsumprisene de siste årene og i hvilken grad Norge og enkelte andre land fyller kravet om prisstabilitet i Maastrichtavtalen i dag. Dette gir også et underlag for å vurdere prisnivåforskjeller senere i artikkelen.

Norge 1985-1994: Fra inflasjon til prisstabilitet

Fra 1985 og fram til første halvår 1986 lå inflasjonen i Norge stabilt

på 5,5 til 6 prosent, men fra sommeren 1986 økte veksttakten betydelig. Årsakene var mange, men i hovedtrekk synes det å være devalueringen i mai 1986 kombinert med avgiftsøkninger - blant annet på bensin, alkoholholdige drikkevarer og tobakk - som slo sterkest ut. I tillegg kommer subsidiereduksjonen på kjøtt i mai samme år som betød mye for inflasjonsoppsvinget gjennom 1986 og inn i 1987. Inflasjonen nådde et toppunkt i mars 1987, med en prisvekst på 10,5 prosent i forhold til mars året før.

Prisutviklingen i perioden 1987-1994 var preget av markert avtakende innenlandsk kostnadsvekst, store svingninger i rentenivået og lange perioder med lav vekst i importprisene. Totalt sett avtok prisveksten fra år til år i hele perioden. En betydelig vekst i husleiene bidro imidlertid til høy vekst på årsbasis i første del av perioden. Endringer i husleien antas å ha et etterslep med hensyn til utslag av renteendringer, og tidligere års renteøkninger kan derfor ha slått kraftig ut. En lov som frøs fast løn-

ningene ble vedtatt i månedsskiftet februar/mars 1988. Loven ble 22. april samme år avløst av lov om inntekts- og utbytteregulering som begrenset inntektstilleggene til det som var vedtatt i LO/NAF-oppgjøret. Utviklingen inn på 1990-tallet preges av lav prisvekst i første rekke som et resultat av moderat lønnsvekst, sterk konkurranse i varehandelen og en kraftig rentenedgang fra 1993.

Sverige ustabil i fem år

I Sverige var konsumprisveksten høy i 1989 etter en lengre konjunkturoppgang og et stramt arbeidsmarked. I 1990 startet en konjunkturedgang uten at veksten i prisene avtok i første omgang. Flere forhold bidro til dette: En fortsatt høy lønnsvekst, svak produktivtetsutvikling og en skattereform som gikk i retning av mer indirekte beskatning. Gjennom 1991-1992 falt vekstraten samtidig med en økende arbeidsløshet. 1993 ble noe preget av valutauroen høsten 1992, som førte til en svekket svensk krone og høyere importpriser.

Sterk dansk krone og reduserte avgifter

Danmark har i de siste fem årene hatt en jevn og lav prisutvikling. Moderat lønnsvekst, en relativt stabil valutakurs og reduserte avgifter er noen forklaringer på stabiliteten. Blant annet ble avgiftene på øl og vin satt ned for å redusere handelslekkasje mot Tyskland.

Tyskland preget av gjenforening

Prisutviklingen i Tyskland (Vest-Tyskland) har i perioden 1989-1994 vært sterkt påvirket av gjenforeningen mellom Øst- og Vest-Tyskland (Eurostat 1993). Som ledd i finansieringsplanen for de østlige delstatene, ble flere avgifter

økt. Tyskland hadde også en sterk lønnsvekst og økte husleier. Utover i 1992 avtok veksten i konsumprisene blant annet som følge av reduserte importpriser etter en styrking av den tyske marken. Vekstraten fortsatte å falle gjennom 1993 og inn i 1994, til tross for prisøkninger på offentlige tjenester, høyere momssatser og økte bensinavgifter.

Inflasjonen henger sammen med kostnadsnivå, konkurranse, tillit og avgifter

Det generelle kostnadsnivået har stor betydning for et lands priser og prisutvikling. Pris- og kostnadsnivå påvirkes av lønninger, driftsresultater og produktivitet (Isachsen m.fl. 1982).

Innslaget av avgifter og subsidier på forbruksgoder er også en viktig faktor. Endringer i momssatser, i særavgifter på alkoholholdige drikkevarer og tobakk, (miljø)avgifter på brensel mv. påvirker helt klart veksten i forbrukerprisene.

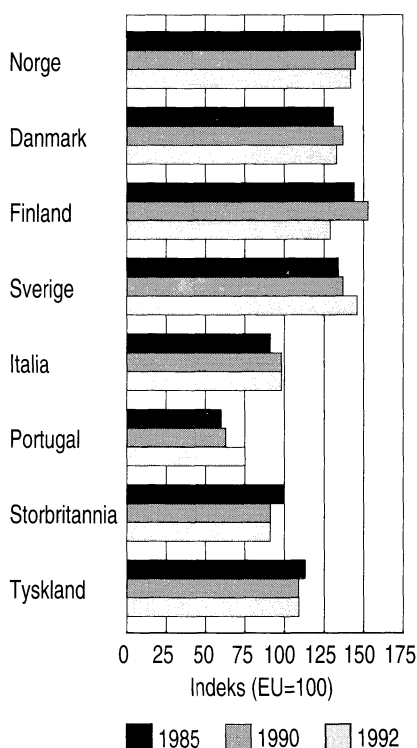
Et annet forhold som påvirker inflasjonen er utviklingen i valutakursen. En svekkelse av valutakursen bidrar til økt vekst i importprisene, og dermed til å trekke det generelle prisnivået opp.

Dette er forhold som vil kunne bli påvirket av et medlemskap i EU. Vi har ikke forsøkt å tallfeste hva dette kan føre til for den norske konsumprisveksten, men konstaterer at Norge for tiden ligger godt innenfor kravet som stilles til inflasjonen for å kunne bli medlem av ØMU.

Høyt prisnivå i Norge, men lav prisvekst

Norge og de øvrige nordiske landene har status som høykostnadsland. "USA-turistene uteble i sommer på grunn av et høyt prisnivå",

Figur 1: Prisnivå for privat konsumutgift 1985, 1990 og 1992. EU = 100

Kilder: OECD, Eurostat, SSB

kunne vi lese i en av de større dagsavisene for noen år siden. Bak dette lå både et høyt norsk prisnivå og en ugunstig valutakurs mellom norske kroner og dollar. Også industriens priser har vært framme i media. "Dumpinganklager mot norsk industri - deler av norsk industri selger sine produkter på internasjonale markeder under eksisterende markedspris på grunn av norske subsidieordninger." Industriens konkurranseevne henger nært sammen med det norske pris- og kostnadsnivået. Subsidie- og støtteordninger kan lette vilkårene og bedre mulighetene for eksport, men kan komme i konflikt med andre lands interesser.

Til tross for en lav prisvekst i Norge og de fleste øvrige nordiske land etter 1990, synes en tilnærming til europeisk prisnivå å gå langsomt. Status som høykostnadsland vedvarer og i 1992 lå prisene i Norden fortsatt høyere enn i EU-landene - fra vel 30 til 50 prosent (Koht og Andersen 1992). Omleggingen av det svenske avgiftssystemet og ettervirkningene av dette har ført til en økning i prisnivået i Sverige fra 1990 til 1992. Også Finlands situasjon er sterkt endret etter 1990. Lav prisvekst kombinert med flere sterke devalueringer av den finske mark har bidratt til et sterkt fall i prisnivået. Utviklingen er også preget av en sterk ubalanse i økonomien blant annet som et resultat av et delvis bortfall av samhandelen med tidligere Sovjetunionen.

Danmark høyest priser blant EU-landene, Portugal lavest

Dansk prisnivå ligger høyere enn gjennomsnittet for EU-området. Fram til 1992 lå prisnivået forholdsvis stabilt på vel 30 prosent over gjennomsnittet for EU-landene. Danmarks situasjon som et nordisk høykostnadsland, har til tross for mange års medlemskap i EF/EU ikke blitt vesentlig endret.

EU-området omfatter land med ulike prisnivåer. Lavest nivå i 1992 hadde Portugal, som lå på 75 prosent av gjennomsnittet for området. EU-landene kan grovt deles i to kategorier - de søreuropeiske og de nordeuropeiske landene. Mens de søreuropeiske landene har hatt kraftig inflasjon, men likevel lavere prisnivåer i en årrekke, har situasjonen i noen grad vært motsatt for de nordeuropeiske EU-landene. Tyskland, Storbritannia og Italia har alle hatt perioder med inflasjon. Portugal, Spania og Hellas har på sin side hatt sterk inflasjon. Et relativt lavt prisnivå og gunstige

valutaforhold gjør at landene fortsatt er svært attraktive som feriemål for nordiske turister. Utviklingen i perioden 1985-1992 viser en svak tendens til utjevning av prisnivåene innen området. De fleste større EU-landene, men også noen av de mindre, har hatt vesentlig større stabilitet i sine prisnivåer enn de søreuropeiske landene.

For utviklingen i prisnivåer etter 1992 er informasjonen knapp og foreløpig (OECD Main Economic Indicators). I hovedsak er det skjedd bare små endringer. Norsk prisnivå synes å ha stabilisert seg omkring 1992-nivået - vel 40 prosent over EU-gjennomsnittet. De danske og tyske nivåene er steget noe - spesielt fra 1992 til 1993, mens finsk prisnivå har fortsatt å falle.

Dyrt med drikkevarer og tobakk i Norden

Fram til nå har vi sett på prisnivåer for privat konsumutgift samlet. Tabell 1 forteller at det også er store prisforskjeller fra land til land når det gjelder forbruksgoder.

Et gjennomgående mønster for de fleste land er høyere prisnivåer på drikkevarer og tobakk. Norge, Sverige og Danmark har spesielt høye nivåer. Det høye nordiske prisnivået reflekterer bl.a. forskjeller i avgiftspolitikken for alkohol- og tobakkvarer sammenlignet med EU-landene. Svensk og dansk prisnivå for alkoholvarer var i 1990 høyere enn i 1992. Omleggingen av prispolitikken på dette området etter 1990 har vært klart sterkere i de øvrige nordiske landene enn i Norge.

Matvareprisene langt høyere i Norge enn i EU

Matvareprisene i Norge og de nordiske landene ligger vesentlig over

Tabell 1: Prisnivå etter hovedgrupper i privat konsum. 1985 og 1992. EU = 100

	Norge		Danmark		Sverige		Tyskland ¹		Storbritannia		Portugal	
	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992	1985	1992
Privat konsumutgift	148	142	131	133	134	146	113	109	99	91	60	75
Matvarer	169	156	131	130	165	150	106	104	95	84	79	89
Drikkevarer og tobakk	229	253	176	161	185	179	112	100	145	129	76	76
Klær og skotøy	143	111	111	109	152	110	106	104	84	70	82	91
Bolig, lys og brensel	128	130	132	136	135	163	144	137	91	87	23	47
Møbler og husholdningsartikler	120	120	115	124	105	125	101	99	101	91	67	75
Helsepleie	104	151	125	136	88	159	119	120	75	83	44	76
Reiser og transport	143	129	129	133	107	124	104	105	109	99	70	92
Fritidssysler og utdanning	145	136	130	121	119	141	104	100	96	84	50	82
Andre varer og tjenester	180	150	148	143	157	160	114	96	106	96	63	61

¹ Omfatter kun tidligere Vest-Tyskland

EU-nivå. Forskjeller i avgifter mellom Norge og EU-området har betydning i denne sammenheng. Mange EU-land har vesentlig lavere merverdiavgift på matvarer enn Norge og forskjellene har også bakgrunn i ulik subsidieringsgrad. I tillegg spiller utformingen av landbrukspolitikken, med importvern og støtteordninger, en stor rolle. Det er i første rekke ferskvarer, som kjøtt og grønnsaker, som ligger høyt i pris.

Matvareprisene har imidlertid blitt lavere, men utviklingen har gått langsommere enn på andre områder. Lavere priser er dels et resultat av en lav prisvekst de siste 2-4 årene blant annet på grunn av økt konkurranse innen dagligvaresektoren. Norge har i en årrekke hatt en frihandelsavtale, men den omfatter ikke jordbruksprodukter, næringsmidler og tjenester. Et vedvarende høyt prisnivå må derfor ses i sammenheng med at en rekke matvarer langt på vei er skjermet for utenlandsk konkurranse.

Også dyrere å gå på restaurant

I de nordiske landene er også prisene innen gruppen "andre varer og tjenester" høye. Gruppen omfatter blant annet restaurantbesøk, en del arbeidsintensive tjenester og importerte varer. Høyere nordiske priser på drikkevarer og høyere lønnskostnader enn i EU-landene er viktige forklaringer på denne forskjellen. Vi ser nok også konturene av forskjeller i sosiale mønstre. Restaurant- og kafébesøk er vanligere i de øvrige deler av Europa enn i de fleste nordiske land.

Hvorfor høyere priser i de nordiske land?

Prisforskjellene mellom de nordiske land og EU-landene har eksistert gjennom mange år. Selv om utviklingen fra begynnelsen av 1990-tallet har ført til en viss, men ikke sterk utjevning av forskjellene for Norges del, blir hovedkonklusjonen at nivåforskjellene endres langsomt.

Norge har i en årrekke hatt en frihandelsavtale. EØS-avtalen (fra 1.

januar 1993) legger forholdene til rette for en friere flyt av varer og tjenester mellom Norge og EU-landene. I lys av dette og utviklingen fram til 1994, er det relevant å spørre hvorfor forskjeller i prisnivåer endres lite over tid. Vil et eventuelt norsk medlemskap i EU føre til en sterkere utjevning av prisnivåer?

Det kan være mange grunner til en manglende utjevning av prisnivåforskjeller så langt, som gjennomgangen nedenfor viser (Fagerberg m.fl. 1993). Gjennomgangen kaster også et visst lys over mulighetene for ytterligere utjevning framover.

Høye importbarrierer

De nordiske landene og EU-landene utnytter i liten grad mulighetene for import av f.eks. billige jordbruksprodukter fra verdensmarkedet. Handelsbarrierer for slike varer muliggjør produksjon i Norge, men i vesentlig mindre skala, med lavere produktivitet og til høyere kostnader enn i mange andre land. Importbarrierer i noen av de nordiske landene gir grunnlag for vedvarende høyere prisnivåer enn i EU-landene, som på sin side driver produksjon under gunstigere forhold og i større skala. Andre former for handelshindringer - som ulike tekniske krav til produktene og nasjonale standarder - fungerer på samme måte.

Dyrere sukker og klær, billigere jordbruksvarer ved EU-medlemskap

Et norsk medlemskap vil bidra til at importbarrierer flyttes fra den norske grensen til EU-grensen. EU har sterkere begrensninger på import av en del varer enn hva Norge har i dag. Norskproduserte jordbruksvarer vil imidlertid få sterkere konkurranse, noe som vil bidra til lavere priser på slike produkter.

Andre matvarer (blant annet bananer og sukker), som ved medlemskap må kjøpes fra land innen EU-området, vil bli dyrere. Det ventes også noe høyere priser på klær og skotøy, siden import av billige varer fra asiatiske land ventes redusert (Nei til EU 1994).

Høyt lønnskostnadsnivå

Lønnskostnader i Norge har i hele perioden etter at oljen kom inn i norsk økonomi, ligget til dels vesentlig høyere enn gjennomsnittsnivået i EU-landene. Dette har sammenheng med at utnyttningen av oljeressursene og andre naturressurser muliggjør et høyere inntektsnivå i Norge enn i land uten naturressurser. Bruken av disse inntektene har drevet opp lønns- og kostnadsnivået. I de senere år har lav lønnsvekst, lavere kronekurs og enkelte skattetiltak bidratt til å redusere lønnsnivåforskjeller mellom Norge og EU-land.

Mindre priskonkurranse

For få eller bare én leverandør av produkter i et land kan medføre at priskonkurransen blir svekket (monopolistisk eller oligopolistisk konkurranse). I de nordiske land har vi på mange områder tendenser til konsentrasjon av produksjon og leveranser til noen få større foretak. Det har vært vanlig med prissamarbeid eller andre tiltak som regulerer prisnivåer på veien fra produsent til forbruker.

Norge, Sverige og Finland har en forholdsvis liten befolkning spredt over store områder. Produksjon og distribusjon er kostnadskrevende. Norske produsenter vil få en økende importkonkurranse, men da det norske markedet er lite i internasjonal sammenheng er det grunn til å vente at strukturelle forhold kan bidra til at prisnivåene også i

årene framover vil ligge høyere enn i Nord-Europa for øvrig.

Lavere effektivitet i skjermede sektorer

En mulig forklaring på vedvarende prisnivåforskjeller er at skjermede sektorer i de nordiske land er mindre effektive enn i EU-land. Bak dette kan det ligge mange faktorer: svakere produktivitet (f.eks. som et resultat av at jordbruk drives i liten skala); teknologiske forskjeller i produksjonen i EU-land og de nordiske land; stor offentlig sektor; mindre konkurranse blant foretak som leverer varer til nordiske markeder m.fl. Alt dette vil virke fordyrende og bidra til høyere prisnivåer i Norge og de øvrige nordiske land enn i EU-landene. Denne situasjonen vil også i noen grad gjelde uavhengig av et norsk medlemskap i EU. En rekke yrkesgrupper, f.eks. frisører, rørleggere m.m., vil fortsatt langt på vei være skjermet fra konkurranse i store deler av landet. En vesentlig reduksjon av prisnivået på slike tjenester forutsetter trolig en generell reduksjon i pris- og kostnadsnivå eller reguleringer.

Avgiftsforskjeller forklarer ikke alt alene

Ikke overraskende finner vi at høye norske forbrukerpriser i mange tilfeller kan forklares av avgiftsforskjeller. Men ulike avgiftspolitikker mellom landene forklarer ikke alle forskjeller. Tabell 2 viser at det er til dels store forskjeller i underliggende pris- og kostnadsforhold mellom de ulike landene¹ (Statistisk sentralbyrå 1989). Selv om tallene er fra 1985, mener vi at pris- og kostnadsbildet i hovedsak fortsatt er gjeldende.

Tall for prisnivå, inklusive avgifter, gir et bilde av prisnivåer på detaljert varenivå. Når man holder av-

gifter utenfor, får man en slags nettopris for varen, men hvor forskjeller i subsidieordninger i de respektive land fortsatt ligger innbakt. Nettoprisen gir likevel trolig et brukbart inntrykk av forskjeller i underliggende pris- og kostnadsforhold i det enkelte land jevnført med Norge. Både for den enkelte vare og hvert enkelt land skjer jevnføringen hele veien mot et norsk prisnivå (=100). Når et prisnivå er over 100, betyr det generelt at prisnivået er høyere enn det norske, ved størrelser under 100 at prisnivået er lavere.²

For matvarene er det store forskjeller. Prisnivået på bearbeidede jordbruksvarer er spesielt høyt i Norge. Prisene på ferskvarer som kjøtt, ost, fersk frukt mv. ligger også høyere i Norge, men forskjellene er mindre.

For drikkevarer og tobakk slår avgiftsforskjellene forholdsvis klart ut. De norske avgiftene på vin og brennevin er vesentlig høyere enn i Tyskland, Italia og Storbritannia, og avgiftsforskjeller forklarer langt på vei et høyere norsk prisnivå. Sigaretter avgiftsbelegges tungt i alle land. Nettoprisnivåer for de andre landene er imidlertid overraskende lave. Dette kan tyde på spesielle norske kostnads- og avanseforhold.

For biler synes norske avgifter å forklare forskjellene vis a vis de øvrige landene et godt stykke på vei. Lavere nettopriser i de fleste øvrige land er i første rekke et uttrykk for at Norge må importere slike varer. Reparasjon og vedlikehold er dyrt i Norge og ligger vesentlig over europeisk nivå. Danmark har et nivå nært opp til det norske. For bensin, olje mv. er det en forholdsvis lik pris- og avgiftspolitik i disse landene.

For forbrukerelektronikk (TV-apparater, kameraer mv.) og hvitevarer

Tabell 2: Prisnivåforskjeller¹ med og uten indirekte avgifter mellom Norge og utvalgte EU-land. 1985. Norge = 100

	Danmark		Tyskland ²		Italia		Storbritannia	
	m/avg	u/avg	m/avg	u/avg	m/avg	u/avg	m/avg	u/avg
Brød	69	68	60	68	53	62	46	56
Storfekjøtt	86	83	69	77	62	63	59	70
Kjøttpålegg, pølser og bacon	46	45	42	47	33	37	35	42
Fersk eller frossen fisk	109	107	88	99	105	124	81	98
Ost	92	90	71	79	61	72	65	78
Fersk frukt	84	84	78	88	47	55	68	82
Frosne grønnsaker	47	46	42	46	56	66	37	44
Sukker	97	146	61	101	49	77	57	106
Kaffe	64	58	75	71	63	66	58	70
Konfekt	111	129	63	83	133	174	67	83
Brus	82	80	52	73	45	65	59	75
Brennevin	62	79	30	100	21	93	47	94
Vin	75	94	41	74	30	58	72	86
Sigaretter	86	48	53	55	42	62	67	56
Herrekonfeksjon	84	83	66	70	69	76	61	63
Barnekonfeksjon	74	73	83	87	98	109	70	73
Damesko	108	107	94	98	72	73	85	88
Elektrisitet	132	178	162	219	128	171	120	162
Kjøleskap og frysebokser	81	64	80	84	73	74	75	79
Rengjøringsmidler	89	88	74	78	60	62	52	54
Biler	102	68	54	93	58	95	70	108
Reparasjon og vedlikehold	71	85	54	64	40	49	55	67
Bensin, olje mv.	93	88	92	87	101	84	83	81
Telefontjenester	31	37	51	62	36	43	91	110
TV-apparater	107	106	64	79	61	57	57	70
Kameraer og fotografisk utstyr	97	95	70	73	66	68	76	80
Plater, kassetter mv.	114	103	85	95	74	86	79	87
TV- og radiolisens	104	110	75	79	56	59	70	74
Andre toalettartikler	80	84	52	60	51	56	55	62

¹ Prisnivåberegningene har Norge og 9 EU-land som referanse
² Omfatter kun tidligere Vest-Tyskland

er det bare mindre forskjeller i prisnivåer. Disse produktene koster nær det samme i Norge som i Danmark og avgiftsforskjeller synes å ha mindre betydning. Utviklingen etter 1985 kan ha ført til en ytterligere utjevning for Norges del jevnført med øvrige EU-land.

En oppsummering av dette trekker i retning av at prisnivåforskjeller

med og uten avgifter til dels er store. Det norske prisnivået på alkohol- og tobakksvarer, biler mv. preges av en forholdsvis sterk norsk avgiftsbelegging.

I all hovedsak ligger nettopriser i de øvrige land lavere enn norsk nivå. Grovt anslått er nettoprisene om lag 20 prosent lavere i de øvrige land. For visse produktgrupper

er forskjellene i nettoprisene forholdsvis små (forbrukerelektro-nikk, drikkevarer), mens det på andre områder synes å ligge store kostnadsforskjeller bak varene fra produsent til forbruker.

Avgifts- og subsidiepolitikken kan også bli en vesentlig faktor i tilnærmingstakten mellom Norge og EU-landene. EU-kommisjonen har signalisert ønske om å foreta ytterligere harmoniseringer i avgifter, kanskje i første rekke merverdiavgiften. Et første beslutningspunkt ligger i slutten av 1996. Der-som en avgiftsharmonisering ved-tas (krever i dag enstemmighet innen EU) vil dette - med en antatt rimelig overgangsordning - kunne bidra til en raskere tilnærming i prisnivåer.

Større nordiske avgiftsforskjeller kan videre få betydning for omfan-get på handelslekkasjer, dels gjen-nom endringer i kvoteordninger blant annet i forbindelse med uten-landsreise. Når det gjelder handels-lekkasjer har forholdet mellom Sverige og Norge en parallell i si-tuasjonen for Danmark og Tysk-land. Vi ser imidlertid ikke bort fra at eksponeringen kan bli sterkere mellom Sverige og Norge enn hva tilfellet er for Danmark og Tysk-land. Den felles grense mellom Sve-rige og Norge er svært lang. Videre bor opp mot 50 prosent av den norske befolkning innenfor en reiseavstand på 1-3 timer fra Sve-rige. En raskere svensk tilpasning til et europeisk pris- og lønnsnivå enn i Norge kan føre til at handle-turer til Sverige blir mer utbredt enn i dag. Utviklingen kan også tenkes å lede fram til endringer i handlemønstre der f.eks. enklere dagligvarer handles hos RIMI eller lokalkjøpmannen, mens stor-innkjøp av produkter som kan la-gres eller andre varige produkter

(fjernsyn, kjøleskap mv.) handles i Sverige. En slik utvikling vil igjen sette det norske avgiftssystemet under press.

1. Resultatene er basert på tall fra 1985 og viser prisnivåer inklusive og eksklusive avgifter for Norge og 9 EU-land. Vi har for presentasjonsformål valgt å begrense antall land og varer noe. Se Statistisk sentralbyrå (1989).

2. Prisnivåetall med og uten avgifter for en vare er ikke sammenlignbare - de gir bare mening i en jevnføring med norsk pris-nivå. Prisene på de ulike varer er heller ikke direkte sammenlignbare. Det gir f.eks. ikke mening å si at danske nettopriser på frosne grønnsaker (46) er halvparten av nettoprisene på ost (90) - jf. tabell 2. I tolkningen av tallene skal en også ta i betraktning at usikkerheten vil være vesentlig større enn for resultater på høyere aggregerte nivåer presentert tidligere i denne artikkelen.

Litteratur

Eurostat (1993): *Consumer Price Index*. Supplement 2-3-4/1993. Luxembourg.

Eurostat (1993): Comparaison en termes reels des agregats du sec resultats 1990 et 1991.

Fagerberg, Jan og Lars Lundberg (ed.) (1993): *European Economic Integration*: A Nordic Perspective.

Isachsen, Arne Jon og Knut Eggum Johansen (red.) (1982): *Hva vet vi om inflasjon?* Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Koht, Berit og Tom Andersen (1992): "Forbrukerpriser - utvikling og prisnivåforskjeller. 1985-1990-1992. En jevnføring mellom de nordiske land og EF-området." *Økonomiske analyser*, nr. 7 1992. Statistisk Sentralbyrå.

Nei til EU (1994): *Norge og EU. Virkninger av medlemskap i Den europeiske union*. Trondheim.

OECD: *Main Economic Indicators* (månedshefter, 1992-1994).

OECD (1987): *Purchasing Power Parities and real expenditures*. 1985.

OECD (1992): *Purchasing Power Parities and real expenditures*. 1990.

Statistisk Sentralbyrå (1989): *Prisnivåindekser med og uten indirekte avgifter for Norge og 9 EF-land*.

Statistisk Sentralbyrå (1993): "Kjøpekraftundersøkelsen: Lavere priser i nabolandene etter fall i valutakursene." *Ukens statistikk*, nr. 4, 1993.

Statistisk Sentralbyrå (1992): "Kjøpekraft og reell ressursanvendelse i Norden 1990. *Statistisk ukehefte* nr. 29, 1992.

Utenriksdepartementet (1993-1994): *Om medlemskap i Den europeiske union. Stortingsmelding nr. 40*. Oslo.

Tom Langer Andersen er seksjonssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for konjunkturer og prisindekser.

Lasse Sandberg er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for konjunkturer og prisindekser.

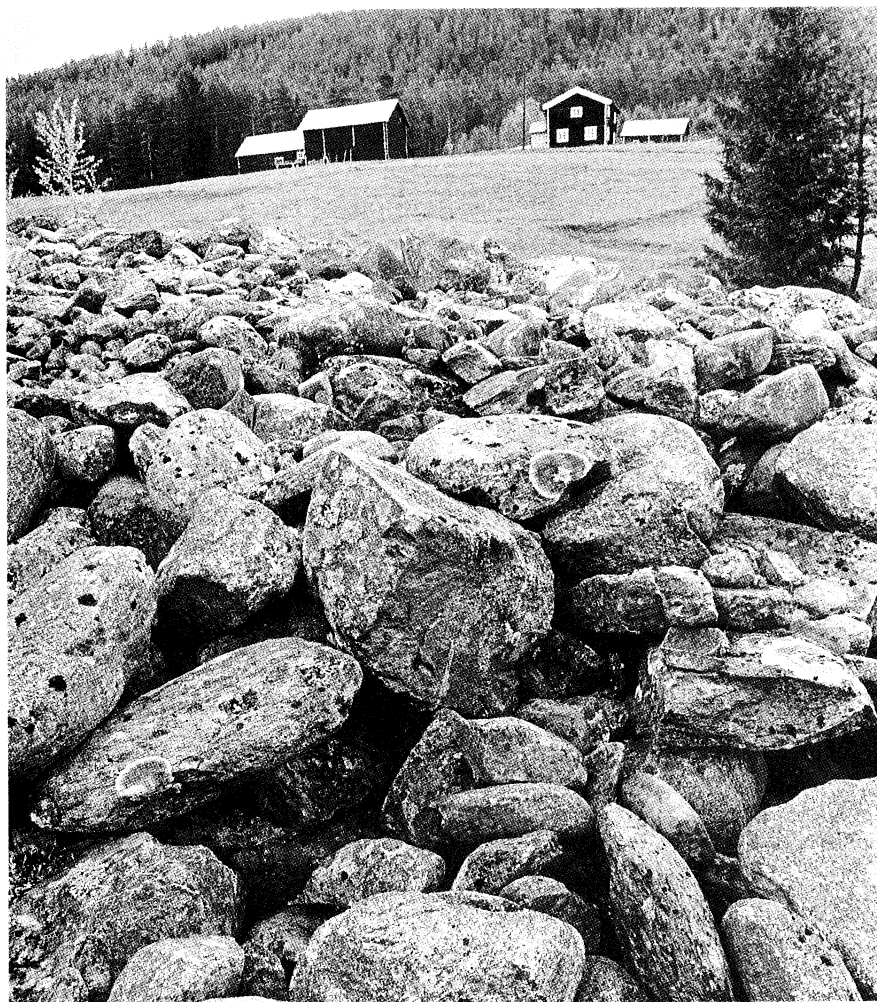
Ayfer Storrud er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for konjunkturer og prisindekser.

Jordbruket i Norge:

Liten produksjon og små bruk

Jordbruket er nå, som foran folkeavstemningen i 1972, i fokus for debatten om norsk EU-medlemskap. Det blir hevdet at norsk jordbruk ikke vil klare seg i konkurransen med jordbruket i andre land. Sett i forhold til Sverige og Danmark har Norge liten produksjon av jordbruksvarer, og produksjonen finner sted på gårder som er vesentlig mindre enn i våre to naboland.

Berit Bjørlo og Ole Rognstad

Fra landbrukets talsmenn blir det sagt at norsk jordbruk ikke vil klare seg i konkurransen med jordbruket i EU-landene. Det vises til vårt klima som begrenser både hva vi kan dyrke og hvor store avlinger vi kan høste. I store deler av landet har en et fuktig klima og en topografi med små og ofte bratte teiger, som gjør det vanskelig å bruke store og effektive maskiner i produksjonen. Klimaet gjør også sitt til at det må bygges dyrere bygninger til husdyrene enn i land med bedre klimatiske forhold. De relativt store avstandene i landet vårt påfører dessuten jordbruket større transportkostnader enn i andre land, og det gjør det også vanskelig å bygge opp store og rasjonelle anlegg for videreforedling. Videre blir det vist til at produksjonen for en

stor del foregår på små bruk og at en tilpasning til EUs landbrukspolitikk vil medføre en omfattende strukturrasjonalisering av det norske jordbruket. Det vil igjen føre til massenedlegging av bruk og tap av arbeidsplasser.

Uansett EU-medlemskap eller ikke, vil norsk landbruk direkte og indirekte møte økende konkurranse på hjemmemarkedet, bl.a. pga. GATT-avtalen og EØS-avtalen. Dette vil være en konkurranse på kvalitet, produktspekter og pris. Selv om de internasjonale endringene kan skape økt konkurranse om norsk landbruks tradisjonelle markeder, kan de også skape markedsmuligheter for næringen.

Mange regner kvaliteten på jordbruksvarene som det største konkurransefortrinnet til norsk jordbruk. Dette begrunnes med bedre dyrehelse, blant annet på grunn av strenge restriksjoner på import av levende dyr, små besetninger og lavere dyretetthet. Bruk av veksthormoner og andre tilsetningsstoffer i fôret for å øke dyrenes produksjonsevne er ikke tillatt i Norge, og det er streng kontroll på bruk av antibiotika. Mindre bruk av plantevernmidler i planteproduksjonen hevdes også å være et fortrinn. Ved videreforedling av jordbruksproduktene blir det pekt på at en i Norge ikke tillater bruk av tilsetningsstoffer som ikke er dokumentert uskadelige, samtidig som konservering av matvarer f.eks. ved stråling ikke er tillatt.

I denne artikkelen vil vi begrense oss til å vise omfanget av og en del trekk ved oppbyggingen av det norske primærjordbruket. Vi vil se på utviklingen fra 1972, forrige gang EU ble diskutert, og vi vil sammenligne det norske jordbruket med det svenske og danske. Danmark gikk som kjent med i EF etter folkeavstemningen i 1972. Både svensk og dansk jordbruk kan være potensielle leverandører av varer til det norske markedet ved et norsk EU-medlemsskap. I noen grad vil vi også ta med tall for andre EU-land enn Danmark.

Jordbruket er av stor distriktspolitisk betydning i Norge

I Norge har jordbruket hatt og har ennå stor distriktspolitisk betydning. Næringen ses på som viktig for å sikre bosetting og sysselsetting i mange strøk av landet. For å sikre rimelige økonomiske vilkår for jordbruket i alle deler av landet, er det bygd opp et relativt omfattende tilskuddsystem hvor til-

skuddene varierer etter produksjon, distrikt og bruksstørrelse.

I 1980-årene kom problemer med overproduksjon og jordbrukets betydning for kulturlandskap og som forurensningskilde mer i fokus, og virkemidlene er blitt tilpasset dette ved at de har blitt gjort mer produksjonsnøytrale, dvs. tilskudd gis pr. dekar jordbruksareal eller pr. dyr i stedet for pr. kg produsert korn, mjølk eller kjøtt. Denne utviklingen har en for øvrig også hatt i våre naboland og i EU.

Gjennom Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-1993), "Landbruk i utvikling", vedtok Stortinget i 1993 å endre målsettingene for norsk jordbruk. Det skal nå legges mer vekt på kostnadsreduksjon gjennom en mer effektiv kapitalutnyttelse og ressursbruk, samtidig som produksjonen skal tilpasses bedre til etterspørselen i markedet.

På nasjonalt nivå betyr jordbruket lite for sysselsettingen både i Norge, Sverige og Danmark. I 1992 hadde vel 5 prosent av de sysselsatte i Norge og Danmark sin hovedbeskjeftigelse innen primærnæringene (jordbruk, skogbruk og fiske), mens om lag 3 prosent av de sysselsatte i Sverige arbeidet innen primærnæringene. Primærnæringenes andel av sysselsettingen har vært fallende over lang tid. Innenfor EU er det stor variasjon i andelen sysselsatte innenfor primærnæringene. De søreuropeiske landene har en større andel sysselsatte i primærnæringene enn landene i nord. I Portugal arbeider knapt en femtedel innenfor primærnæringene og i Hellas om lag en fjerdedel. I motsatt ende finner vi blant andre Storbritannia og Tyskland der primærnæringenes andel av sysselsettingen bare er 2-3 prosent.

Primærnæringenes andel av bruttonasjonalprodukt (BNP) ligger på 2-3 prosent i de tre nordiske landene. I Danmark blir en vesentlig del av jordbruksproduksjonen eksportert, mens svensk og særlig norsk jordbruk tradisjonelt har produsert for det innenlandske markedet. Også når det gjelder primærnæringenes andel av bruttonasjonalproduktet, finner vi store variasjoner innenfor EU. Jordbrukets andel av BNP er større i de søreuropeiske landene enn i landene i nord. I Hellas og Irland er primærnæringenes andel 3-4 ganger høyere enn i de nordiske landene, mens det for flere av de nordlige EU-landene ligger omtrent på samme nivå som i Norden. Til sammenligning er industriens andel av BNP i Norge og Danmark 13 og 16 prosent, mens den i Sverige ligger et par prosentpoeng høyere.

Det danske og svenske gjennomsnittsbruket tre ganger større enn det norske

I 1992 var det fulldyrkede jordbruksarealet i Norge 8,8 mill. dekar, mens Sverige og Danmark hadde om lag tre ganger så stort fulldyrket jordbruksareal. Norge hadde i tillegg 1,2 mill. dekar overflatedyrket jord og gjødslet beite. I enkelte fylker i Norge (Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane) utgjorde denne arealtypen ca. en tredjedel av det totale jordbruksarealet. Arealtypen har mindre betydning i Sverige og Danmark.

Norge har 2,1 dekar fulldyrket jord pr. innbygger og knapt 3 prosent av landarealet er jordbruksareal. I europeisk sammenheng er dette lite, da det fulldyrkede arealet i flere av EU-landene utgjør om lag en fjerdedel av det totale landarealet. I Sverige utgjør jordbruksarealet ca. 7 prosent av landarealet, og hver svenske har i gjennomsnitt

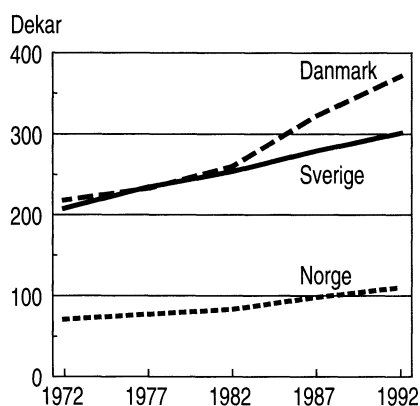
3,2 dekar til rådighet. To tredjedeler av Danmarks landareal er jordbruksareal, og danskene har i gjennomsnitt 4,9 dekar fulldyrket jord pr. innbygger.

1972-1992: Nedgangen i antall bruk størst i Danmark

Fra 1972 til 1992 har nesten halvparten av de danske brukene blitt lagt ned. I samme perioden er en av tre svenske og norske bruk blitt borte som selvstendige driftsenheter. I 1992 var det i Norge, Sverige og Danmark henholdsvis 91 300, 91 900 og 74 500 bruk i drift. I perioden 1972-1992 har det totale jordbruksarealet endret seg lite i alle de tre landene. Dette har gitt en økning i bruksstørrelsen, fra 71 til 110 dekar i Norge, fra 208 til 301 dekar i Sverige, og fra 218 til 371 dekar i Danmark. Størrelsen på det norske gjennomsnittsbruket er altså om lag en tredjedel av det svenske og danske.

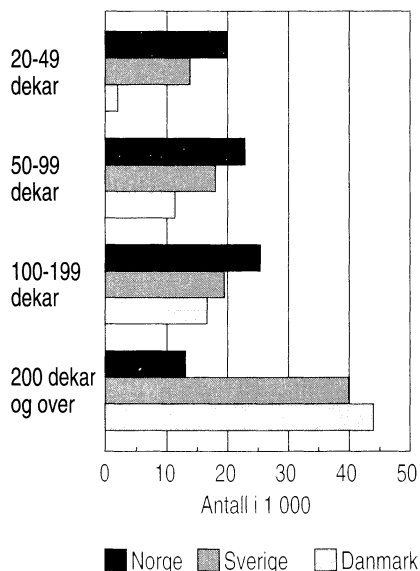
Norge har en prosentvis større andel små driftsenheter enn Sverige og Danmark, og tilsvarende færre store bruk. Innenfor EU er det

Figur 1: Gjennomsnittlig bruksstørrelse, 1972-1992

Kilder: Landbruksstatistik (Danmark), Jordbruksstatistisk årsbok (Sverige) og Jordbruksstatistikk (Norge)

Figur 2: Bruk etter størrelsen på jordbruksareal i drift, 1992

Kilder: Landbruksstatistik (Danmark), Jordbruksstatistisk årsbok (Sverige) og Jordbruksstatistikk (Norge)

store variasjoner i bruksstørrelsen. De søreuropeiske landene (Portugal, Spania, Hellas og Italia) har en mye større andel små bruk enn landene i nord. Av landene i nord skiller Danmark og Storbritannia seg ut ved at om lag en femtedel av brukene har minst 500 dekar jordbruksareal i drift. Til sammenligning er det bare om lag 1 prosent av brukene i Norge som er så store. Vel halvparten av jordbruksarealet i EU finnes på bruk med minst 500 dekar jordbruksareal i drift, mens denne gruppen omfatter knapt 6 prosent av det totale antall bruk.

Norge minst også når det gjelder korndyrking

Dyrking av korn er ut fra flere forhold viktig i jordbrukssammenheng. Kornproduksjonen legger beslag på store arealer og kornet brukes både direkte til mat for mennesker og til fôr for husdyr. For

svin og fjørfe er korn det helt dominerende fôret.

Under halvparten av det fulldyrkede jordbruksarealet ble brukt til korndyrking i Norge og Sverige i 1992, mens kornarealet i Danmark utgjorde nesten to tredjedeler av det fulldyrkede arealet. I Norge blir det aller meste av kornarealet nytt til dyrking av bygg og havre, som vesentlig brukes til dyrefôr, om lag en sjettedel av arealet brukes til dyrking av matkorn (hvete og rug). I Sverige blir vel en fjerdedel av arealet nytt til dyrking av matkorn, i Danmark omtrent halvparten.

De klimatiske forhold i Norge med kort vekstsesong vanskeliggjør korndyrkingen. Dette gjenspeiler seg også i selvforsyningsgraden, der Norge ligger klart lavest med vel 40 prosent for matkorn, mens Sverige og Danmark så å si er selvforsynte. Mye av kornproduksjonen i Norge foregår nord for 60. breddegrad (dvs. nord for Oslo), mens i Sverige finner det aller meste av kornproduksjonen i områder sør for 60. breddegrad. Her er det bedre klimatiske forhold som gir økte muligheter for matkorndyrking og større avlinger. I 20-årsperioden 1972-1992 hadde Norge lavere avlinger av hvete i kg pr. dekar enn de to andre landene. I gjennomsnitt for årene 1990-1992 ble det i Danmark høstet 687 kg hvete pr. dekar, mot 588 kg i Sverige, og 428 kg i Norge. For EU totalt lå gjennomsnittsavlingen for hvete på nærmere 520 kilo pr. dekar disse tre årene.

Kornprisene i Norge ligger på et langt høyere nivå enn i Sverige, Danmark og EU for øvrig. I 1992 fikk de norske hveteprodusentene en basispris på 267 øre pr. kilo korn, mens de danske hveteprodu-

sentene oppnådde vel halvparten så mye. Innenfor EU varierte produsentprisene for hvete dette året fra 114 øre pr. kilo i Irland til 191 øre i Portugal. Ved en totalvurdering av økonomien i produksjonen må en foruten avlingsnivå og kornpris også ta hensyn til de forskjellige former for produksjonsstøtte som eksisterer i de ulike landene. Kornprisen alene gir bare en viss pekepinn på hvordan økonomien i produksjonen er, og en direkte sammenligning bare på pris kan bli noe misvisende.

Landbrukspolitikken som er blitt ført i Norge mesteparten av tiden etter 2. verdenskrig, har gitt relativt god økonomi i kornproduksjonen. Dette har ført til at bøndene i de områdene av landet som har et klima som muliggjør kornproduksjon, har sett denne produksjonen som attraktiv. Dette har sammen med andre virkemidler styrt den grovførbaserte husdyrproduksjonen til de deler av landet der klimaet ikke ligger til rette for annet enn grovfôrproduksjon. En betydelig reduksjon i økonomien i

kornproduksjonen, som det er antydnet vil komme uavhengig av EU-medlemsskap, kan få konsekvenser for den distriktstise fordelingen av jordbruksproduksjonen i Norge.

Den totale kornproduksjonen er liten i Norge

Sammenlignet med Sverige og Danmark og flere av EU-landene produseres det lite korn i Norge. I gjennomsnitt for årene 1990-1992 var den norske kornavlingen på 1,4 mill. tonn, mens Sverige og Danmark hadde totalavlinger som var henholdsvis over tre og seks ganger høyere. Om lag en femtedel av den norske produksjonen i 1992 var hvete og rug. Hvor stor andel av den norske matkornproduksjonen som hvert år kan nyttes til mat, varierer årlig med forløpet av vekstsesongen og innhøstingsforholdene. Totalt ble det i 1992 produsert syv ganger så mye hvete og rug i Sverige, og tyve ganger så mye i Danmark.

Regnet pr. innbygger utgjorde den totale kornavlingen i 1992 henholdsvis om lag 240 kg i Norge, 420 kg i Sverige og 1 350 kg i Danmark.

Husdyrhold viktigere enn planteproduksjon i alle tre landene

Husdyrproduksjon utgjør "ryggraden" i jordbruket i alle tre landene og skaffer mellom to tredjedeler og tre fjerdedeler av bruttoinntektene. I Norge og Sverige er mjølkeproduksjon viktigste enkelt driftsgrein, mens produksjon av svinekjøtt er viktigst i Danmark. Regner en med kjøttproduksjon på storfe i tillegg til mjølkeproduksjon, blir storfe det viktigste dyreslaget også i Danmark.

Tabell 2: Husdyr. 1992. 1 000 stk.

	Norge	Sverige	Danmark
Storfe i alt	984	1 775	2 190
Av dette kyr	341	662	824
Sau over 1 år	959	180	85
Svin i alt	766	2 279	10 455
Av dette avlssvin	93	233	1 040
Høner	3 710	6 063	3 866
Slaktekyllinger	3 229 ¹	3 779	12 619

¹ Tall fra Landbrukstelling 1989

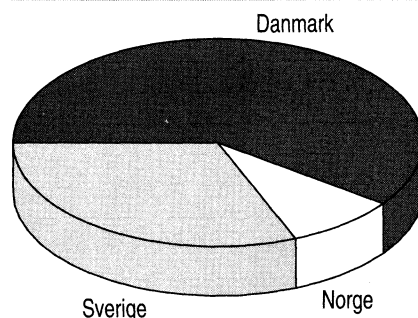
Kilder: Landbruksstatistik 1992, Danmarks Statistik, Jordbruksstatistisk årsbok 1993, Statistiska centralbyrån, Sverige, NOS Jordbruksstatistikk 1992, NOS Landbrukstelling 1989, hefte V

Tabell 1: Fulldyrket jordbruksareal etter bruken. 1992. 1 000 dekar

	Norge	Sverige	Danmark
Fulldyrket areal i alt	8 830	27 670	25 480
Korn	3 590	11 670	16 120
Av dette			
Hvete	550	2 700	5 830
Rug	20	350	880
Bygg	1 760	4 540	9 100
Havre	1 270	3 610	280
Blandkorn	..	470	30
Potet	190	390	540
Sukkerbete	..	480	650
Rotvekster til fôr	20	140	810
Eng og fôrvekster	4 440	10 380	3 520
Oljevekster	60	1 370	1 810
Annet areal	570	3 240	2 060

Kilde: Nordisk statistisk årsbok 1992

Figur 3: Totalavling av korn. Prosent. 1992

Kilder: Landbruksstatistik (Danmark), Jordbruksstatistisk årsbok (Sverige) og Jordbruksstatistikk (Norge)

Videre i artikkelen begrenser vi oss til å se på strukturen innen storfe- og svinehold. I Norge betyr også saue- og geitehold en del, særlig i distriktene, mens disse produksjonene er marginale i Sverige og Danmark. I 1992 hadde Norge 959 000 sau over ett år og 62 000 mjølkegeiter. Det var 27 300 bruk med sau, nesten like mange som med ku, mens vel 1 000 bruk drev geitemjølkeproduksjon. Enkelte av EU-landene, slik som Spania og Storbritannia, har stort sauehold. I de sørlige EU-landene er dessuten geitehold utbredt.

Antall mjølkekyr pr. bruk mye større i Sverige og Danmark enn i Norge

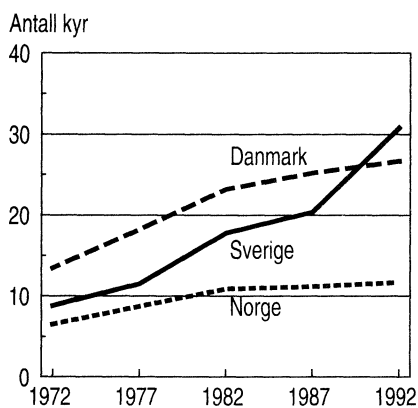
I alle de tre landene har antall bruk med storfe blitt kraftig redusert i 20-årsperioden. Ser en på antall dyr pr. enhet i 1992, finner en de minste besetningene i Norge, der et gjennomsnitts storfebruk hadde 28 dyr. Det danske gjennomsnittsbruket har over dobbelt så mange storfe som det norske.

Et fellestrekk for de tre landene er nedgang i tallet på mjølkekyr. I takt med nedgangen i mjølkeku-tallet har det særlig i Sverige og Danmark, vært en økning i den spesialiserte storfekjøttproduksjonen basert på såkalte ammekyr, dvs. at mjølka fra kyrne kun brukes til oppføring av kalver og ikke til mjølk for mennesker. I 1992 ble om lag en femtedel av de svenske kyrne nyttet i slik produksjon. Denne produksjonen har også et visst omfang i Danmark, der om lag 14 prosent av kyrne ble brukt som ammekyr. I Norge har denne produksjonsformen vært lite utbredt hittil, men har de siste årene hatt en viss økning. Bare 3-4 prosent av kyrne i Norge i 1992 ble brukt som ammekyr.

Til tross for nedgangen i kutallet har den totale mjølkeproduksjonen ikke endret seg vesentlig i noen av landene. Dette har sammenheng med bedre avlsmateriale og bedre føring, der økt mjølkeytelse pr. dyr er blitt vektlagt.

Samtidig med reduksjonen i kutallet har det vært en enda større nedgang i tallet på besetninger med ku. Dette har ført til en økning i gjennomsnittlig besetningsstørrelse i alle de tre landene. I Norge og Danmark ble den nesten fordoblet i perioden, mens den i Sverige er mer enn tredoblet.

Figur 4: Gjennomsnittlig besetningsstørrelse for bruk med ku. 1972-1992

Kilder: Landbruksstatistik (Danmark), Jordbruksstatistisk årsbok (Sverige) og Jordbruksstatistikk (Norge)

Et gjennomsnitts mjølkebruk i Norge i 1992 hadde 11,7 kyr, under halvparten av hva et gjennomsnittsbruk i Sverige og Danmark hadde. Et gjennomsnitts mjølkebruk i EU hadde vel 18 mjølkekyr. Også her er det store variasjoner mellom landene i EU. Over halvparten av enhetene med mjølkeku i Storbritannia hadde minst 50 mjølkekyr på båsen, mens det i Hellas og Spania ikke fantes så store besetninger. I Norge var bare en kvart prosent av besetningene så store.

Den lavere gjennomsnittsstørrelsen på storfebrukene i Norge har blant annet sammenheng med landbrukspolitikken som er blitt ført i landet i denne perioden. Virkemidlene har styrt utviklingen i retning av midlere besetningsstørrelser på 12-15 kyr, samtidig som mjølkeproduksjonen er blitt kanalisert til de områder der grovfôrproduksjon så å si er eneste alternativ. Familiebruket har stått sentralt i den norske landbrukspolitikken, og

Om sammenligning av dataene:

I Norge defineres en enhet med minst 5 dekar jordbruksareal i drift som et bruk (driftsenhet) i jordbruksstatistikken. I Sverige har en i lang tid brukt 21 dekar som nedre grense, mens Danmark i løpet av siste 20-årsperiode har gått fra 5 dekar via 20 dekar til 50 dekar, men med den tilleggsbetingelse at alle enheter med produksjon over et visst økonomisk omfang skal være med i statistikken. Disse ulikhetene gjør det til dels vanskelig å sammenligne antall bruk i drift i de tre landene. På den annen side gjenspeiler de ulike grensene også ulikhetene i bruksstrukturen, og vi har valgt å holde oss til de nedre grenser som den nasjonale statistikken har hatt over tid.

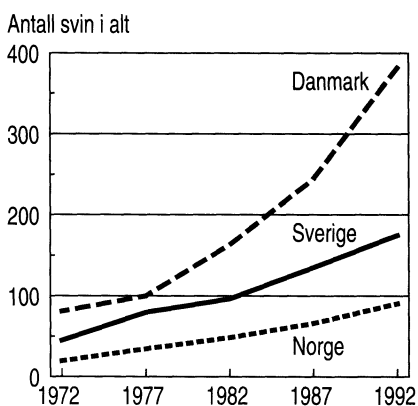
stordriftsfordeler er ikke blitt vektlagt på samme måte.

Antall bruk med svin er redusert med tre fjerdedeler i løpet av 20 år

Det totale antall svin i Norge og Sverige har endret seg lite i perioden 1972-1992, mens Danmark har hatt en viss økning i svinetallet. Antall bruk med svin er kraftig redusert i alle de tre landene.

I 1992 hadde en gjennomsnittsvinebesetning i Norge rundt 80 dyr, i Sverige og Danmark var besetningene henholdsvis to og fire ganger så store. Innenfor EU er det svært varierende struktur i svineholdet. Generelt har de søreuropeiske landene små gjennomsnittsbesetninger, mens en finner store besetninger i flere av landene i nord. Nederland og Storbritannia

Figur 5: Gjennomsnittlig besetningsstørrelse for bruk med svin. 1972-1992

Kilder: Landbruksstatistik (Danmark), Jordbruksstatistisk årsbok (Sverige) og Jordbruksstatistikk (Norge)

skiller seg klart ut, med gjennomsnittsbesetninger på godt over 400 dyr. I motsatt ende finnes Portugal og Spania med et gjennomsnitt på omkring 20.

I Norge har slaktegrisproduksjonen siden begynnelsen av 1970-tallet vært underlagt en øvre konsesjonsgrense. I de siste årene har det også vært en øvre konsesjonsgrense for smågrisproduksjon, dvs. hvor mange avlspurker det er tillatt å ha uten å søke konsesjon. Dette har selvsagt vært med på å begrense dyretallet i de norske besetningene. Bakgrunnen for disse reguleringene har vært å hindre "fabrikkdrift" og å kunne spre produksjonen til mindre bruk som et tillegg til annen produksjon.

Dyre norske jordbruksvarer

En norsk storfeprodusent fikk i 1992 om lag 35 kroner pr. kilo levert kjøtt, mens prisnivået i Danmark og flere av de øvrige EU-landene lå på rundt en tredjedel av det norske. De norske slaktegris-

produsentene fikk over dobbelt så mye for hver kilo kjøtt som de danske. Den samme forskjellen finner en også i flere av de andre kjøttproduksjonene. Generelt kan en si at ytelsen pr. dyr er lik, men at strukturen i det norske jordbruket er svært ulik en del av det mer industrialiserte EU-jordbruket. I Norge finner vi mange og små besetninger, noe som gir mindre totalinntekt og høye kostnader pr. enhet. Hittil er dette blitt kompensert med høyere priser på produktene. Dersom prisene i Norge skal tilpasses EU-nivå, vil det kreve større enheter for å kompensere for inntektstapet. Mulighetene til å komme over på større (og mer rasjonelle) enheter er imidlertid begrenset både av topografi og store avstander, og i den grad det lar seg tilpasse, vil det ta tid. Tilpasningen til større enheter er mest problematisk for distriktjordbruket, og vil ha betydning både for bosetting og sysselsetting i distriktene.

Litteratur

Danmarks Statistik: *Landbruksstatistik* 1972, 1977, 1982, 1987, 1992.

Eurostat (1992): *Europa i tal, tredje udgave*.

Eurostat (1994): *Agriculture. Statistical yearbook* 1994.

Nordiska Ministerrådet og Nordiska statistiska sekretariatet (1992): *Nordisk statistisk årsbok* 1992.

Statistiska centralbyrån: *Jordbruksstatistisk årsbok* 1973, 1978, 1983, 1988, 1993.

Statistisk sentralbyrå: *NOS Jordbruksstatistikk* 1972, 1977, 1982, 1987, 1992.

Statistisk sentralbyrå (1994): *NOS Statistisk årsbok* 1994.

Berit Bjørlo er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for primærnæringer.

Ole Rognstad er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for primærnæringer.

Arbeidsledigheten i Europa de siste 25 år

Arbeidsledigheten økte kraftig i de fleste land i Europa midt på 1970-tallet. Utviklingen viser at arbeidsledigheten går lettere opp enn ned. I de skandinaviske landene har andelen sysselsatte falt på 1990-tallet, men den er likevel langt høyere enn i EU-landene. Mens ledigheten i alle europeiske land i gjennomsnitt var høyere på 1980- og 1990-tallet enn i 1970-årene, var prisstigningen lavere. Det kan være vanskelig å få ned prisstigningen uten at ledigheten går opp. Selv på lang sikt kan det være en fallende sammenheng mellom inflasjon og arbeidsledighet.

*Dennis Fredriksen og
Steinar Strøm*

Fra 1973/74 til 1975 økte ledigheten kraftig i alle land. En ny betydelig økning inntraff i 1981/82. Dette viser tabell 1 med tall for arbeidsledigheten i EFTA-EØS-landene Norge, Sverige og Østerrike og alle nåværende EU-land (bortsett fra Hellas og Luxembourg). I mange EU-land gikk arbeidsledigheten forbigående svakt ned i perioden 1986/87 til 1990, men er i dag (1994) høyere enn noensinne etter den 2. verdenskrig. Ledigheten steg altså kraftig gjennom to hopp på 1970-1980-tallet og har etter dette holdt seg på et høyt nivå. Utviklingen er i samsvar med hypotesen om at ledigheten går lettere opp enn ned. Sprangene i ledighet og varigheten av høy ledighet har variert noe fra land til land, med kraftigere økninger og lengre varighet av ledighet i de nåværende EU-land enn i EFTA-landene. I de aller siste årene har bildet endret seg noe for EFTA-landene. Ledigheten har økt, spesielt i Finland og Sverige. Ledigheten i Norge har også steget sterkt siden slutten på 1980-tallet, men er likevel markert under det gjennomsnittlige ledighetsnivået i EU-landene.

Oljeprissjokk og innstrammingspolitikk

En utløsende årsak til sprangene i ledighet i europeiske land var de kraftige oljeprisøkningene høsten 1973 og i 1979/80. Olje og oljeprodukter er viktige innsatsfaktorer i mange bedrifters produksjonsprosesser. Prisøkningene førte til kraftige kostnadsøkninger som festnet, spredte og forsterket seg via vare- og tjenesteleveranser mellom bedrifter i samme og/eller andre land. Kostnadsøkningene gav økte priser og etter hvert redusert produksjon og sysselsetting (stagflasjon).

Flere oljeimporterende land strammet inn finans- og pengepolitikken som følge av oljeprisøkningene. Hensikten var å dempe inflasjonen, forbedre konkurranseevnen og redusere underskuddene i utenriksøkonomien. Tiltakene forsterket og forlenget den ledigheten som oljeprisøkningene satte i gang. Viktige trekk ved politikken i Europa ble etter hvert faste valutakurser, en stram pengepolitikk og stabile priser for å realisere disse målene. Et resultat av denne politikken var økte realrenter (renter fratrukket inflasjon).

Økende og høye realrenter kan ha en negativ virkning på den samlede etterspørselen i et land. Dersom forbrukerne er forgjeldet når realrenteøkningene inntreffer, kan dette ha negative virkninger på husholdningenes etterspørsel etter varer og tjenester. Dette har spesielt vært tilfelle i Norge, men også i flere andre land har økte byrder ved å ha gjeld åpenbart bidratt til den svake utviklingen i etterspørselen de siste årene. Samtidig som realrentene har økt, er skatte-reglene blitt endret i flere land slik at realrentene etter skatt har økt mer enn realrentene før skatt for mange husholdninger.

Høye realrenter kan også ha en negativ virkning på omfanget av private realinvesteringer (bolig, produksjonsutstyr mv.). Dessuten kan en lav kapasitetsutnyttning i bedriftene som følge av manglende etterspørsel, virke dempende på investeringslysten. Et lavt investeringsnivå bidrar til en lav samlet vareetterspørsel og dermed til lav etterspørsel etter arbeidskraft. Omfanget av investeringer er imidlertid ikke bare avhengig av nivået på renten og graden av kapasitetsutnyttning i bedriftene, men av en rekke andre faktorer. Forventninger

Tabell 1: Arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken. 1973-1994¹

Land	Tyskland	Frankrike	Italia	Storbritannia	Belgia	Irland	Nederland	Portugal	Spania	Danmark	Norge	Sverige	Østerrike
1973	0,8	2,7	6,2	3,0	2,7	-	2,2	-	2,5	1,0	1,5	2,5	1,0
1974	1,6	2,8	5,3	2,9	3,0	-	2,7	-	2,6	2,3	1,5	2,0	1,2
1975	3,6	4,0	5,8	4,3	5,0	-	5,2	-	3,6	5,3	2,3	1,6	1,5
1976	3,7	4,4	6,6	5,6	6,4	-	5,5	-	4,5	5,3	1,7	1,6	1,6
1977	3,6	4,9	7,0	6,0	7,4	-	5,3	-	5,1	6,4	1,4	1,8	1,4
1978	3,5	5,2	7,1	5,9	7,9	-	5,3	-	6,8	7,3	1,8	2,2	1,7
1979	3,2	5,9	7,6	5,0	8,2	-	5,4	-	8,4	6,2	2,0	2,1	1,7
1980	2,9	6,3	7,5	6,4	8,8	-	6,0	-	11,1	7,0	1,6	2,0	1,5
1981	4,2	7,4	7,8	9,8	10,8	-	8,5	-	13,8	9,2	2,0	2,5	2,1
1982	5,9	8,1	8,4	11,3	12,6	-	11,4	-	15,6	9,8	2,6	3,2	3,1
1983	7,7	8,3	8,8	12,4	12,1	13,7	12,0	7,9	17,0	10,4	3,4	3,5	3,7
1984	7,1	9,7	9,4	11,7	12,1	15,4	11,8	8,4	19,7	10,1	3,1	3,1	3,8
1985	7,2	10,2	9,6	11,2	11,3	16,8	10,6	8,5	21,1	9,0	2,6	2,8	3,6
1986	6,4	10,4	10,5	11,2	11,2	17,1	9,9	8,5	20,8	7,8	2,0	2,7	3,1
1987	6,2	10,5	10,9	10,3	11,0	16,9	9,6	7,0	20,1	7,8	2,1	1,9	3,8
1988	6,2	10,0	11,0	8,5	9,7	16,3	9,2	5,7	19,1	8,6	3,2	1,6	3,6
1989	5,6	9,4	10,9	7,1	8,1	15,0	8,3	5,0	16,9	9,3	4,9	1,4	3,2
1990	4,8	8,9	10,3	7,0	7,2	13,3	7,5	4,6	15,9	9,6	5,2	1,5	3,3
1991	4,2 ³	9,4	9,9	8,8	7,2	14,7	7,0	4,1	16,0	10,5	5,5	2,7	5,1
1992	4,6 ³	10,4	10,5	10,0	7,9	15,5	6,7	4,1	18,1	11,3	5,9	4,8	5,2
1993	5,8 ³	11,7	10,2	10,3	9,1	15,8	8,3	5,5	22,4	12,3	6,0	8,2	5,9
1994 ²	6,5 ³	12,6	10,8	9,8	9,7	15,4	9,9	6,6	23,9	12,6	5,4	8,1	-

¹ Ledighetstallene viser standardiserte ledighetstall (for alle land bortsett fra Danmark og Østerrike). Standardiseringen gjør ledighetstallene sammenliknbare mellom land. Standardiseringen er beskrevet i Employment Outlook, OECD, Paris, september 1987, på sidene 125-141

² Tallene for 1994 er basert på data for 1. kvartal

³ Vestlige delstater i Tyskland

Kilder: "OECD Economic Outlook", OECD juli 1994 og "OECD Quarterly Labour Statistics", juli 1994

om fremtidige priser og avsetningsmuligheter spiller åpenbart en rolle. Dersom mange nok investorer har pessimistiske forventninger om fremtiden kan dette bli en selvoppyllende prognose.

Ledighetsutviklingen i EU-landene

I de nåværende 12 EU-land var årene 1960-1973 en periode med sterk økonomisk vekst, men med relativt lite sysselsettingsinnhold i veksten. Den svake veksten i tilbudet av arbeidskraft gjorde at ledigheten likevel holdt seg stabil, rundt 2,5 prosent i gjennomsnitt for disse landene.

Den neste 10-årsperioden, 1974-1985, omfattet de to kraftige oljeprisøkningene. Veksten i EU-landene

falt, og ledigheten steg fra knappe 3 prosent i 1974 til et høydepunkt på 10,8 prosent i 1985 (gjennomsnitt for de 12 nåværende EU-land).

I perioden 1986-1990 opplevde EU-landene en høyere vekstrate enn i perioden forut, 3,2 prosent i gjennomsnitt for perioden og en lavere ledighet. Arbeidsledigheten falt fra 10,8 prosent i 1985 til 8,3 prosent i 1990 slik at i 1990 var det "bare" 12 millioner arbeidsledige i EU.

Fra og med 1991 og til i dag (1994) har veksten gått ned og var til og med negativ i flere EU-land i 1993. Arbeidsledigheten har økt og er i dag høyere enn den noensinne har vært i EU-landene etter den 2.

verdenskrig og kan bli på om lag 18 millioner ved slutten av 1994.

I EU-kommisjonens hvitbok om vekst, sysselsetting og konkurransevne fra 1993 gis det følgende forklaring på den forbigående reduksjonen i arbeidsledighet i perioden 1986-1990: "Ved utgangen af 1987 førte frykten for at børskraket kunne fremkalde et konjunkturtilbageslag til en vesentlig lempelse af pengepolitikken overalt i verden. ... Den monetære impuls forsterkede derfor en positiv underliggende trend. På baggrund af at der ikke blev foretaget en kompenserende stramning av budgetpolitikken, kom der en stærk vækst i Fællesskabets økonomi i 1988 på 4,1 prosent.... Inflationen accelerede hurtigt i 1989, og lønudviklin-

gen fulgte med i 1990. Da myndighetene ønsket å føre en stabiliserende politikk, ble pengepolitikken mere restriktiv."

Fallet i oljeprisen i 1986 gav positive stimulanser til økonomien i oljeimporterende EU-land. I tillegg ble det som beskrevet i EU-kommisjonens hvitbok, ført en mer ekspansiv pengepolitikk i perioden 1986-1990 enn i årene forut for denne perioden. Kostnadsreduksjonene som følge av lavere oljepriser, samt den mer ekspansive pengepolitikken i perioden 1986-1990 gav stimulanser til EU-landenes økonomier og førte til lavere arbeidsledighet. Innstrammingsene av pengepolitikken etter 1990 har gitt lavere prisstigning - slik som ønsket - men også økt arbeidsledighet.

Unntakene Portugal, Vest-Tyskland og Sverige

Ledigheten i Portugal og Vest-Tyskland har vært lavere enn de andre EU-landene. Ledighetsnedgangen i Portugal er delvis et resultat av at landet har hatt en friere valutakursutvikling enn de øvrige EU-land. Escudoen ble svekket gjennom andre halvdel av 1980-årene og gav stimulanser til de konkurranseutsatte bedriftene. Dette valutaregimet ble endret høsten 1990. Dessuten er innenlandsk etterspørsel i Portugal blitt stimulert gjennom skattelettelser. En konsekvens av denne politikken er et betydelig underskudd i statsbudsjettet og en prisstigning som er flere ganger høyere enn i EU-landene for øvrig. Portugal har dessuten motatt betydelig støtte fra EU. I tillegg har det skjedd en utvandring av portugisere i den perioden vi ser på.

Gjenforeningen av Tyskland gav en overføring på hele 91 milliarder DM fra de vestlige til de østlige del-

stater i 1991. Den ekspansive politikken har også stimulert etterspørselen i Tyskland vest. Ledigheten har gått ned, men prisene og budsjettunderskuddet har økt. Ledigheten i **hele** Tyskland har likevel ikke gått ned, men har økt fra om lag 6 prosent i 1990 til godt over 10 prosent i dag.

Arbeidsledigheten i Sverige holdt seg på et langt lavere nivå enn i andre europeiske land helt frem til 1991/1992. Mange har ment at viktige grunner til den lavere ledigheten i Sverige i forhold til i andre land har vært den samordnete lønnsdannelsen og effektive arbeidsmarkedstiltak. En kan ikke se bort fra at disse faktorene har bidratt til den lavere ledigheten, men i en grundig diskusjon av utviklingen i Sverige legger Lars Calmfors (European Political Economy, nr. 9, 1993) vekt på kraftige og vellykkete devalueringer på 1970- og 1980-tallet og fravær av den innstrammingspolitikk som andre land fulgte på 1980-tallet. Økningen i ledigheten i Sverige de siste par årene er ifølge Calmfors dels et resultat av lavere internasjonal vareetterspørsel, dels et resultat av at den svenske kronen ble bundet til DM i en periode hvor den burde ha svekket seg, og dels som følge av en noe for sterk tro på at arbeidsmarkedstiltakene skulle motvirke den ledigheten som endringene i makropolitikken skapte. Calmfors konkluderer med at "General macro policy may after all be more important than seems to have been believed in recent years".

Den innstrammingspolitikken - eller lavinflasjonspolitikken - som flere land slo inn på i kjølvannet av oljeprisøkningene, var en viktig årsak til økningen i ledighet på 1970- og 1980-tallet. Innstrammingspoli-

tikken har gjennomgående vært hardere i EU- enn i EFTA-landene og er åpenbart en årsak til at ledigheten er høyere innen EU-land enn i EFTA-land. Økningen i ledighet, og spesielt varigheten av den, kan likevel ikke alene forklares ved fallet i etterspørselen.

Stive lønssystemer

Et viktig trekk i europeiske arbeidsmarkeder de siste 20 år er den manglende fleksibiliteten i reallønningene. Lønningene har ikke raskt nok tilpasset seg nye markedsforhold og har manglet den fleksibiliteten som kunne ha gitt lavere ledighet. Fleksibiliteten i lønnsdannelsen har variert en del fra land til land, med en noe større fleksibilitet i land med en relativt samordnet og sentralisert lønnsfastsettelse, som Østerrike, Sverige og Norge. Ved sentraliserte og samordnete oppgjør har fagforeningene et motiv til å ta hensyn til de indirekte virkninger av lønnskrav i form av prisøkninger, skatteøkninger osv. Erkjennelsen av at høy lønnsvekst kan svekke utenriksøkonomien kan føre til lavere lønnskrav enn i land med en mindre samordning i inntektsdannelsen.

Virksomheten til organisasjonene i arbeidslivet (fagforeninger og arbeidsgiverorganisasjoner) kan imidlertid også bringe inn stivheter i lønnsdannelsen. En vanlig oppfatning i litteraturen på dette feltet, som i noen grad støttes opp av faktiske observasjoner, er at sysselsatte som har beholdt jobben gjennom nedgangstider, kan utnytte oppgangstider til å presse opp lønningene. Sysselsettingsøkninger kan dermed utebli eller bli svekket. Maktposisjonen til de sysselsatte øker med fagforeningenes lokale styrke og med den produktive evnen de sysselsatte har i for-

hold til de personer som ikke har arbeid. Jo lenger en person har gått ledig, desto mer svekket vil en vente at hans eller hennes produktive evne blir.

Økt varighet av trygd - økt ledighet?

Teoretiske og empiriske analyser av arbeidsledighet indikerer at gunstige arbeidsledighets- og uføretrygdeordninger kan bidra til å forlenge varigheten av ledighet og eventuelt redusere arbeidsstyrken. Frankrike og Danmark er blitt trukket frem som eksempler på land hvor trygdene er relativt generøse og kan ha bidratt til den høye og varige ledigheten i disse to landene. Virkningene av trygdene på arbeidsledigheten er imidlertid blandet. En høy arbeidsledighets-trygd som også kan beholdes lenge, kan gjøre den arbeidsledige mindre aktiv i letingen etter nye jobber. Ledighetsperioden blir lengre og tap av produktiv evne kan bli større. Hvor viktig dette forholdet er, avhenger av de regler som gjelder for tildeling av trygd og den praksis arbeidskontorene følger. Høye trygder har imidlertid også en motsatt og dempende virkning på ledigheten ved at de opprettholder etterspørselen blant de ledige til tross for tap av arbeidsinntekt. En kan heller ikke se bort fra at perioden en kan beholde trygdene, er blitt økt som følge av oppgangen i ledighet. I empiriske undersøkelser kan en da feilaktig komme til den konklusjonen at økt varighet av trygd gir økt ledighet, mens årsaksretningen altså er den motsatte.

Arbeidsmarkedstiltak og minstelønn

Manglende arbeidsmarkedstiltak kan bidra til å svekke den lediges produktive evne og dermed forlenge ledighetsperiodene. Sverige peker seg spesielt ut med et høyt

Land	1974	1979	1985	1989	1993
Tyskland	67,4	64,7	62,7	64,8	65,6
Frankrike	66,1	64,3	59,1	59,9	58,7
Italia	55,7	55,6	54,1	54,5	51,8
Storbritannia	70,1	70,5	66,2	70,7	66,7
Belgia	60,9	57,7	54,9	57,1	58,0
Irland	-	-	51,0	51,3	53,2
Nederland	55,7	53,5	52,4	60,1	64,1
Portugal	-	-	65,7	68,3	64,1
Spania	59,9	52,8	44,1	48,7	44,8
Danmark	74,8	74,9	73,7	75,6	71,6
Norge	67,6	74,1	75,5	74,8	72,2
Sverige	75,3	78,8	79,3	81,6	73,4
Østerrike	67,8	63,8	63,4	64,8	65,0

¹ Sysselsettingsandelene er definert som den andelen av personer mellom 15 og 64 år som er i arbeid
Kilde: "OECD Economic Outlook", OECD juli 1994

nivå på arbeidsmarkedstiltakene (målt som utgifter pr. arbeidsledig i prosent av BNP pr. sysselsatt) og en kan ikke utelukke at dette har bidratt til å holde ledigheten nede i Sverige.

Høye og lite fleksible minstelønnninger rammer først og fremst ung og uerfaren arbeidskraft. I Frankrike er ungdomsledigheten om lag tre ganger høyere enn i befolkningen for øvrig. Ungdomsledigheten i Tyskland vest er derimot på nivå med øvrige aldersgrupper. En kan ikke se bort fra at de høye og lite fleksible minstelønnningene i Frankrike og de fleksible minstelønnningene og den godt utbygde lærlingeordningen i Tyskland vest er en viktig årsak til denne forskjellen i ungdomsledighet.

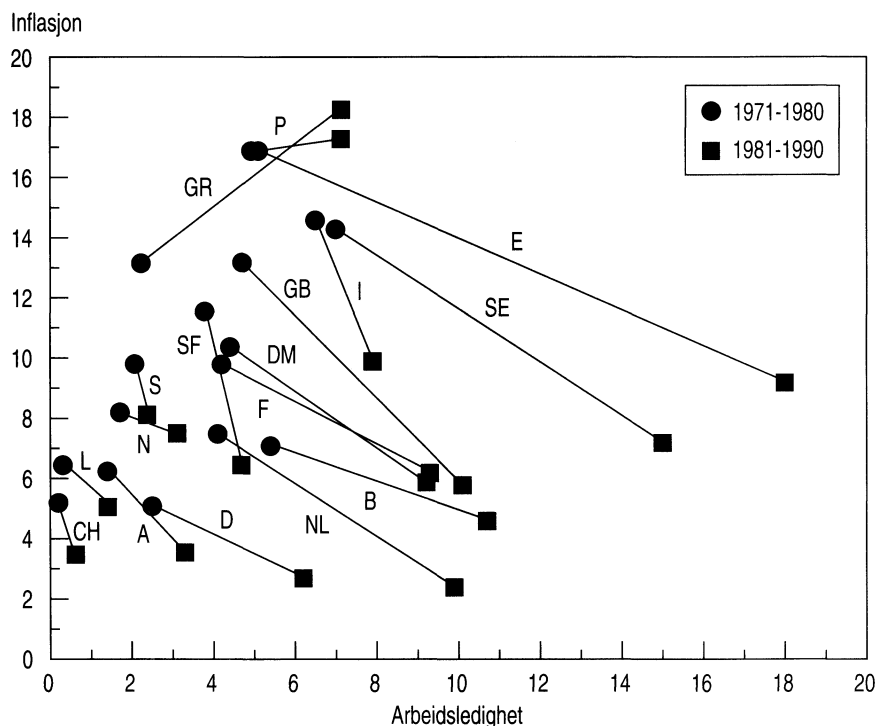
Offisielle mål på arbeidsledighet vil ikke fange opp alle som har problemer på arbeidsmarkedet.

Arbeidsledige kan forlate arbeidsstyrken etter å ha mislykkes i å finne arbeid. Tilbaketrekning kan skje i form av uføretrygding, utdanning og hjemmeværen. Forholdene på arbeidsmarkedet kan

skremme personer fra å søke arbeid. **Sysselsettingsandeler**, dvs. andeler av befolkningen som er i arbeid, kan derfor gi vel så mye informasjon om arbeidsmarkedet som ledighetstall.

Tabell 2 viser sysselsettingsandeler for utvalgte år. Tabellen viser at sysselsettingsandelene i EU-landene falt frem til midt på 1980-tallet, steg deretter svakt frem til slutten av 1980-tallet, for deretter å falle svakt. I de fleste EU-land er sysselsettingsandelen i 1993 klart lavere enn hva den var 20 år tidligere. Unntaket er Nederland hvor sysselsettingsandelen har økt kraftig siden et bunn-nivå midt på 1980-tallet. Fallet har vært kraftigst i Spania. I dette landet har sysselsettingsandelen falt med katastrofale 15 prosentpoeng fra 59,9 prosent i 1974 til 44,8 prosent i 1993. I Norge og Sverige har også sysselsettingsandelen falt noe de aller siste årene, spesielt har fallet vært sterkt i Sverige. Sysselsettingsandelene i disse to landene er likevel mye høyere enn i landene lengre sør i Europa. Den viktigste årsaken til denne store forskjellen er at det er langt flere kvinner som

Figur 1: Ledighet og inflasjon i ulike europeiske land. Prosent. 1970-1989

Belgia (B)	Irland (SE)	Portugal (P)	Tyskland (D)
Danmark (DK)	Italia (I)	Spania (E)	Østerrike (A)
Finland (SF)	Luxembourg (L)	Storbritannia (GB)	
Frankrike (F)	Nederland (NL)	Sveits (CH)	
Hellas (GR)	Norge (N)	Sverige (S)	

Kilde: "OECD Economic Outlook", OECD juli 1994

deltar i yrkeslivet i Norge og Sverige enn i de andre landene. En finner også en høy yrkesandel blant kvinner i Danmark og USA. Det er interessant å merke seg at sysselsettingsandelen har holdt seg høy i Danmark til tross for en høy arbeidsledighet. Forklaringen er at i motsetning til i mange andre EU-land har ikke den høye arbeidsledigheten ført til at de arbeidsledige har mistet motet og sluttet å søke arbeid. Høy og varig arbeidsledighetstrygd kan være en årsak.

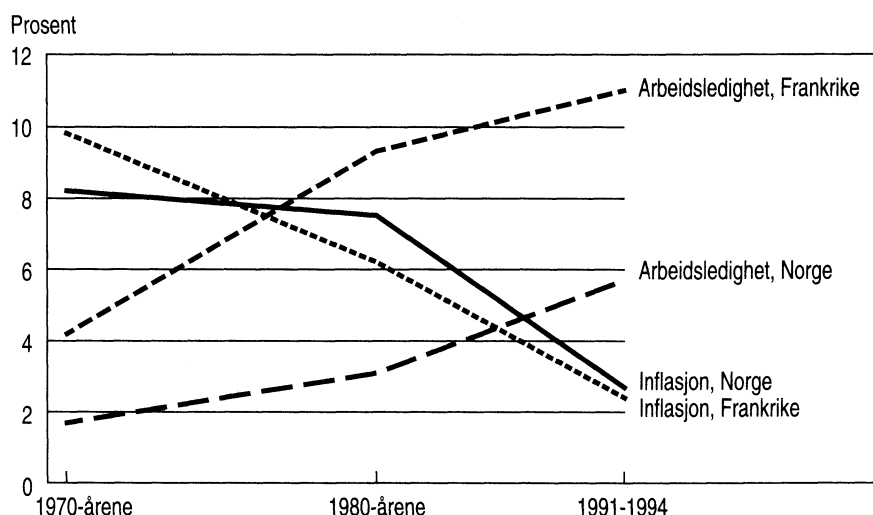
Mulige sammenhenger mellom ledighet og inflasjon

Flere har hevdet at det ikke er noen langsiktig sammenheng mellom prisstigning og arbeidsledighet. På 1950- og 1960-tallet var konklusjonen i sosialøkonomiske artikler og lærebøker at det var en langsiktig sammenheng, og slik at jo høyere arbeidsledigheten var, desto lavere var inflasjonen. Politikere måtte dermed gjøre et valg mellom nivå på arbeidsledighet og inflasjon. Selv i den tidens fremstillinger av denne sammenhengen

var det imidlertid ikke antatt at denne valgmenyen ville være den samme i hvert enkelt land. Forskjeller i institusjonelle trekk ved arbeidsmarkedet (geografisk mobilitet, organisasjonsgraden i arbeidslivet, trygdeordninger mv.) gjør at denne valgmenyen varierer fra land til land. Ved å endre disse institusjonelle forholdene ("strukturpolitikk") kan en i prinsippet få ned arbeidsledigheten uten å øke inflasjonen. Slike endringer vil flytte den fallende sammenhengen mellom arbeidsledighet og inflasjon, noe som kan ha skjedd de siste 20 år i mange land. Men gitt de institusjonelle forholdene i hvert land, kan det i hvert land være en slik fallende sammenheng som stiller politikere overfor det ubehagelige valget mellom høy inflasjon eller høy arbeidsledighet.

Utover på 1970-tallet og i 1980-årene ble det reist tvil om det eksisterte en slik langsiktig sammenheng. Det ble hevdet at riktignok kunne det være en slik sammenheng på kort sikt, men ikke på lang sikt. Argumentene var i hovedsak av teoretisk karakter og var knyttet til individers og organisasjoners forventninger av fremtidig inflasjon. Argumentasjonen ledet til at på lang sikt var arbeidsledigheten utelukkende bestemt av institusjonelle (eller strukturelle) forhold i økonomien. Innen denne teoriretningen ville makroøkonomiske stimulanser og innstramminger ikke ha noen langsiktig virkning på arbeidsledigheten, bare på inflasjonsraten. Denne teorien var langt fra ny. En finner den igjen i klassisk økonomisk teori fra det forrige århundret. Synspunktet om fravær av en langsiktig sammenheng mellom inflasjon og arbeidsledighet har hatt et stort gjennomslag i sentralbankmiljøer og i EUs Maastricht-traktat. I økonomisk forskning har

Figur 2: Ledighet og inflasjon i Norge og Frankrike. Prosent. 1970-1994

Kilde: "OECD Economic Outlook", OECD juli 1994

Tabell 3: Arbeidsledighet og inflasjon i Vest-Europa; gjennomsnittstall for tre perioder: 1971-1980, 1981-1990 og 1991-1994. Prosent

	Arbeidsledighet ¹			Inflasjon		
	1971-80	1981-90	1991-94 ²	1971-80	1981-90	1991-94 ¹
Tyskland	2,5	6,2	5,3	5,1	2,7	3,6
Frankrike	4,2	9,3	11,0	9,8	6,2	2,4
Italia	6,5	7,9	10,4	14,6	9,9	5,7
Storbritannia	4,7	10,1	9,7	13,2	5,8	4,7
Belgia	5,4	10,7	8,5	7,1	4,6	2,5
Nederland	4,1	9,9	8,0	7,5	2,4	2,8
Irland	7,0	15,0	15,4	14,3	7,2	3,2
Spania	5,1	18,0	20,1	16,9	9,2	5,3
Portugal	4,9	7,1	5,1	16,9	17,3	8,5
Hellas	2,2	7,1	4,5	13,2	18,3	14,3
Danmark	4,4	9,2	11,7	10,4	5,9	1,7
Luxembourg	0,3	1,4	1,8	6,5	5,1	3,3
Østerrike	1,4	3,3	5,4	6,3	3,6	3,4
Sveits	0,2	0,6	3,3	5,2	3,5	3,5
Finland	3,8	4,7	14,3	11,6	6,5	4,1
Sverige	2,1	2,4	6,0	9,8	8,1	4,8
Norge	1,7	3,1	5,7	8,2	7,5	2,7
Island	0,4	0,9	3,7	33,5	33,3	3,1
Tyrkia	8,5	10,9	3,6	35,2	44,8	64,8

¹ Ledighetsratene er aritmetiske gjennomsnitt av standardiserte ledighetsrater, bortsett fra for Østerrike, Danmark, Hellas, Island, Irland, Portugal, Sveits og Tyrkia hvor ikke-standardiserte tall er benyttet. Inflasjonsraten er geometriske gjennomsnitt av prisdeflatoren for privat konsum i de enkelte lands nasjonalregnskap

² Tallene for 1994 er basert på data for 1. kvartal

Kilde: "OECD Economic Outlook", OECD juli 1994

pendelen svingt noe de siste 10 årene og det er kommet flere teoretiske arbeider som viser at det kan være en langsiktig sammenheng mellom inflasjon og arbeidsledighet. I så fall kan makroøkonomiske stimulanser og innstramminger sette varige spor etter seg i arbeidsledigheten.

Faktisk utvikling i ledighet og inflasjon

Denne artikkelen dreier seg imidlertid ikke om ulike økonomiske teorier, men om faktiske trekk ved europeiske arbeidsmarkeder de siste 20 årene. Utviklingen i arbeidsledighet og inflasjon de siste 20 årene tyder på at det kan være en langsiktig sammenheng mellom arbeidsledighet og inflasjon. Figur 1 viser gjennomsnittlig arbeidsledighet og inflasjon i en rekke europeiske land for to perioder, 1970- og 1980-årene (selve tallene er gjengitt i tabell 3). For hvert land har vi trukket en rett linje mellom den gjennomsnittlige prisstigningen og arbeidsledigheten i de to periodene. Til venstre på hver linje er gjennomsnittstallene for 1970-årene og til høyre 1980-årene. Vi ser at i alle land bortsett fra to (Portugal og Hellas) gikk prisstigningen ned og ledigheten opp fra 1970- til 1980-årene. Bytteforholdet mellom redusert prisstigning og økt ledighet (helningen på linjene) varierer en god del fra land til land. Jo brattere linjen er, desto mindre oppgang i ledighet må det ifølge disse sammenhengene til for å få ned prisstigningen. I figur 2 viser vi utviklingen i arbeidsledighet og inflasjon fra 1970 og frem til i dag i Norge og et EU-land, nemlig Frankrike. Vi ser at i begge land har inflasjonsraten falt og arbeidsledigheten steget. Størst er forskjellen i stigning i arbeidsledighet og viser tilsynelatende at arbeidsledigheten trenger ikke å

stige så mye i Norge som i Frankrike for å få ned inflasjonen.

Figurene 1 og 2 gir bare en grov indikasjon på en eventuell langsiktig konflikt mellom ledighet og prisstigning. Langt mer detaljerte analyser må til for å gi en tilfredsstillende drøfting av problemstillingen.

Mål for arbeidsledighet og sysselsetting

Ledighetsbegrepet som er lagt til grunn for de fleste landene i denne artikkelen, er **standardiserte ledighetsrater** (se tabell 1). Denne definisjonen av ledighet gjør det mulig å sammenlikne ledighetsrater mellom ulike land, men forutsetter samtidig en snever definisjon av hvem som er ledig. Blant kravene som stilles er at den "ledige" på undersøkelsestidspunktet er fullstendig uten arbeid, har søkt arbeid de siste fire ukene og kan tiltre et jobbtilbud umiddelbart. Et annet mye brukt mål på ledighet i Norge er summen av helt registrerte ledige og personer på arbeidsmarkedstiltak. Dette sumtallet ligger vesentlig høyere enn både AKU-ledigheten og OECDs standardiserte rater. Forskjellen skyldes i stor grad at mange av dem som går på tiltak, blir klassifisert som sysselsatte i disse to begrepene.

Sosialt utsyn 1993: Kompendium med figurer og tallgrunnlag

I forbindelse med **Sosialt utsyn 1993** er det laget et kompendium som inneholder alle figurer i publikasjonen sammen med tallgrunnlaget for figurene. Figurene er i A4 format og er bedre egnet for overheads enn figurene i boken. Tallgrunnlaget for figurene har tidligere blitt etterlyst av bl.a. forskere.

Kompendiet er tilgjengelig i form av ti hefter, svarende til de ti hovedinndelinger i **Sosialt utsyn 1993**: Befolkning, Helse, Utdanning, Arbeid, Økonomisk velferd, Nærmiljø og arbeidsmiljø, Familie og husholdning, Sosial deltaking, Omsorg og Fritid og kulturell deltaking.

Kompendiene kan fås ved henvendelse til:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

Dennis Fredriksen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for offentlig økonomi og personmodeller.

Steinar Strøm er professor i sosialøkonomi ved Universitetet i Oslo, Sosialøkonomisk institutt.

Flere kvinner i arbeid i Norge enn i EU

46

Andelen yrkesaktive kvinner er klart høyere i Norge enn i de fleste EU-land. Det har bl.a. sammenheng med at deltidsarbeid er relativt mye utbredt blant norske kvinner. Den kvinnelige yrkesdeltakelsen innenfor EU er lavest i Hellas, Irland og Spania. Høyest er den i Danmark. Arbeidsledigheten blant norske kvinner er bare halvparten av gjennomsnittet i EU.

Tor Petter Bø

I debatten om Norges forhold til EU er utviklingen på arbeidsmarkedet et av de mest berørte emnene. På dette området finnes det også sammenlignbar statistikk. Her vil vi gi et bilde av hvordan yrkesaktiviteten og tilknytningen til arbeidsmarkedet varierer mellom de ulike land i EU, og sammenligne med norske forhold.

Tilknytningen til arbeidsmarkedet for ulike befolkningsgrupper måles gjerne ved yrkesfrekvenser eller arbeidsstyrkeprosjenter, dvs. andelen som har inntektsgivende arbeid (sysselsatte), eller som aktivt søker etter det (arbeidsledige). Dette målet kan spesifiseres videre ved å se hvor lang arbeidstid de sysselsatte har. For å få mest mulig sammenlignbare tall landene imellom, uavhengig av normal utdanningslengde og ulike pensjonsordninger, holder vi oss i første omgang til aldersgruppen 25-49 år. I EU ligger yrkesfrekvensen for menn i denne alderen på omkring 95 prosent, med bare små variasjoner landene imellom. Til sammenligning er 92 prosent av norske menn i alderen 25-49 år yrkesaktive (1991).

Store variasjoner i kvinners yrkesdeltakelse innen EU

For kvinner er det imidlertid langt større forskjeller på tvers av landegrensene når det gjelder yrkesdeltakelse (tabell 1). Det må ses i sammenheng med at kvinner tradisjonelt har hatt et mer perifert og skiftende forhold til arbeidsmarkedet enn menn, selv om dette mønsteret er i ferd med å endres. Den kvinnelige yrkesdeltakelsen er lavest i land som Irland, Hellas og Spania (omkring 50 prosent), mens den er klart høyest i Danmark (89 prosent). For øvrig er det bare i Storbritannia, Frankrike og Portugal at yrkesfrekvensen for kvinner overstiger 70 prosent. Til

Tabell 1: Arbeidsstyrkestatus blant kvinner i alderen 25-49 år i EU og Norge. Prosent¹. 1991

	I arbeidsstyrken	Heltids- sysselsatte	Deltids- sysselsatte	Arbeidsledige
Norge	79	42	34	4
Danmark	89	54	26	10
Belgia	68	44	17	10
Frankrike	75	52	15	10
Hellas	52	44	3	10
Irland	49	34	8	16
Italia	57	45	5	13
Luxembourg	55	43	11	2
Nederland	62	21	35	10
Portugal	74	65	6	5
Spania	51	36	4	21
Storbritannia	74	38	31	7
Tyskland	68	40	25	5
EU i alt	66	42	18	10

¹ Tallene for arbeidsstyrken, heltids- og deltids-syssel-satte er regnet i prosent av kvinner i alt (25-49 år), mens arbeidsledighetstallene er i prosent av arbeidsstyrken for kvinner (25-49 år)

Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene i EU og i Norge (Kitterød 1993)

sammenligning er 79 prosent av de norske kvinnene yrkesaktive, dvs. som en god nummer to (etter Danmark) i EU-sammenheng.

Fire av ti kvinner har heltidsjobb i EU - og i Norge

Bildet blir imidlertid noe annerledes når vi i tillegg ser på arbeidstidens lengde, og ikke bare andelen yrkesaktive totalt (tabell 1). Fire av ti norske kvinner i alderen 25-49 år har heltidsarbeid, og dette er på linje med gjennomsnittet i EU. Innenfor EU er det Portugal, Danmark og Frankrike som har høyest heltidsandel, mens Nederland, Irland og Spania har den laveste.¹ Norske kvinner som arbeider deltids har gjennomgående noe lengre arbeidstid enn deltidsansatte i EU.

Hva som regnes som heltidsarbeid, varierer såvel mellom ulike land som mellom ulike yrkesgrupper i samme land. En del personer har

imidlertid en ukentlig arbeidstid som klart overstiger normalarbeidstiden. Om vi definerer "særlig lang arbeidstid" som 46 timer eller mer pr. uke, viser det seg at Storbritannia skiller seg klart ut med lange arbeidsuker for de heltidsansatte, enten de er menn eller kvinner (tabell 2). Også relativt mange greske menn og kvinner, samt irske menn, tilbringer mye tid på jobben. Norske menn plasserer seg i midtsjiktet når EU-landene rangeres på denne måten, mens norske kvinner oppviser en relativt lav andel med særlig lang arbeidstid.

Tabell 2: Heltidsansatte menn og kvinner i alt med særlig lang ukentlig arbeidstid¹ i EU og Norge. Prosent. 1991

	Menn	Kvinner
Norge	10	3
Danmark	7	4
Belgia	4	2
Frankrike	9	4
Hellas	17	10
Irland	16	5
Italia	11	5
Luxembourg	5	(3)
Nederland	3	1
Portugal	10	6
Spania	8	4
Storbritannia	36	13
Tyskland	8	4
EU i alt	14	6

¹ "Særlig lang arbeidstid" er her definert som 46 timer eller mer pr. uke. Tallene for EU gjelder vanlig arbeidstid, mens de for Norge gjelder avtalt arbeidstid (eventuelt vanlig for dem uten avtale)
Kilder: Eurostat 1993 og Kitterød 1993

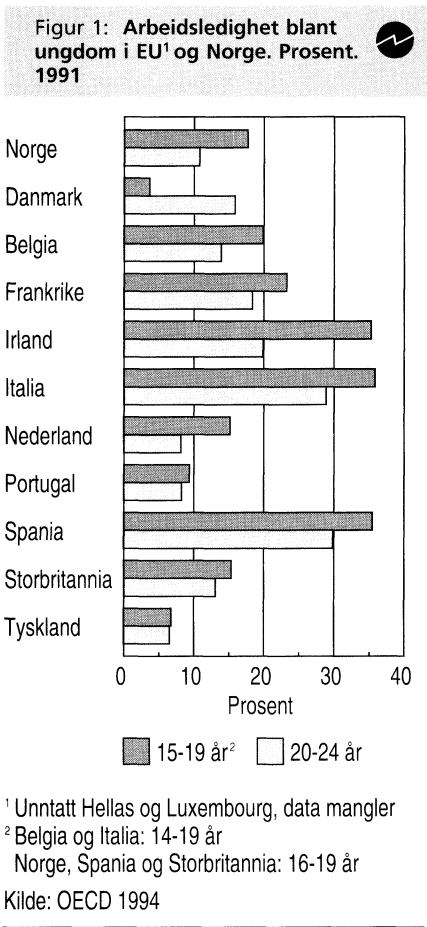
Høyere arbeidsledighet i EU enn i Norge

Foruten de som er sysselsatt, inngår som nevnt også de **arbeidsledige** i arbeidsstyrken (og i beregningen av yrkesfrekvensene). For kvinner i alderen 25-49 år var ledigheten i EU sett under ett, dobbelt så høy som i Norge i 1991. I Norge utgjorde ledigheten 4 pro-

sent, mens den var på 10 prosent i EU (tabell 1). Innenfor EU var det imidlertid betydelige variasjoner i ledighetsnivået. Høyest ledighet hadde Spania, Irland og Italia (13-21 prosent), mens den var lavest i Tyskland, Portugal og Storbritannia (5-7 prosent).² For en nærmere analyse av ledigheten **totalt** viser vi til artikkelen "Arbeidsledigheten i Europa de siste 25 år".

Her skal vi i tillegg se på arbeidsledigheten blant **ungdom**. Blant tenåringer (15-19 år) varierer ledigheten i EU fra et nivå på under 7 prosent (i Danmark og Tyskland) til over 30 prosent (i Spania, Italia og Irland). Tallet for Norge på knapt 18 prosent ligger altså i midtsjiktet (figur 1). Tenåringsledigheten målt i forhold til ledighetsprosenten for den voksne befolkningen (over 24 år) betraktes gjerne som en bedre indikator på ungdommens relative posisjon på arbeidsmarkedet (OECD 1994). Med unntak av Tyskland, der tenåringsledigheten faktisk er noe lavere enn i arbeidsstyrken forøvrig, er ledighetsprosenten blant tenåringene minst dobbelt så stor som blant de voksne. Italia og Norge peker seg ut med en særdeles høy tenåringsledighet, fire-fem ganger høyere enn de voksne. Den relativt lave ungdomsledigheten i Tyskland har sammenheng med deres spesielle lærlingeordning og arbeidsplassbaserte yrkesopplæring som innebærer at deltakerne har status som sysselsatte. Det samme gjelder for Danmark (OECD 1994).

Tilsvarende resonnement gjelder et stykke på vei også for ungdom i alderen 20-24 år. For denne gruppen er ledigheten lavest i Tyskland, Nederland og Portugal (7-8 prosent), mens den er høyest i Spania, Italia og Irland (20-30 prosent). I Norge var ledigheten på 10,8 prosent.

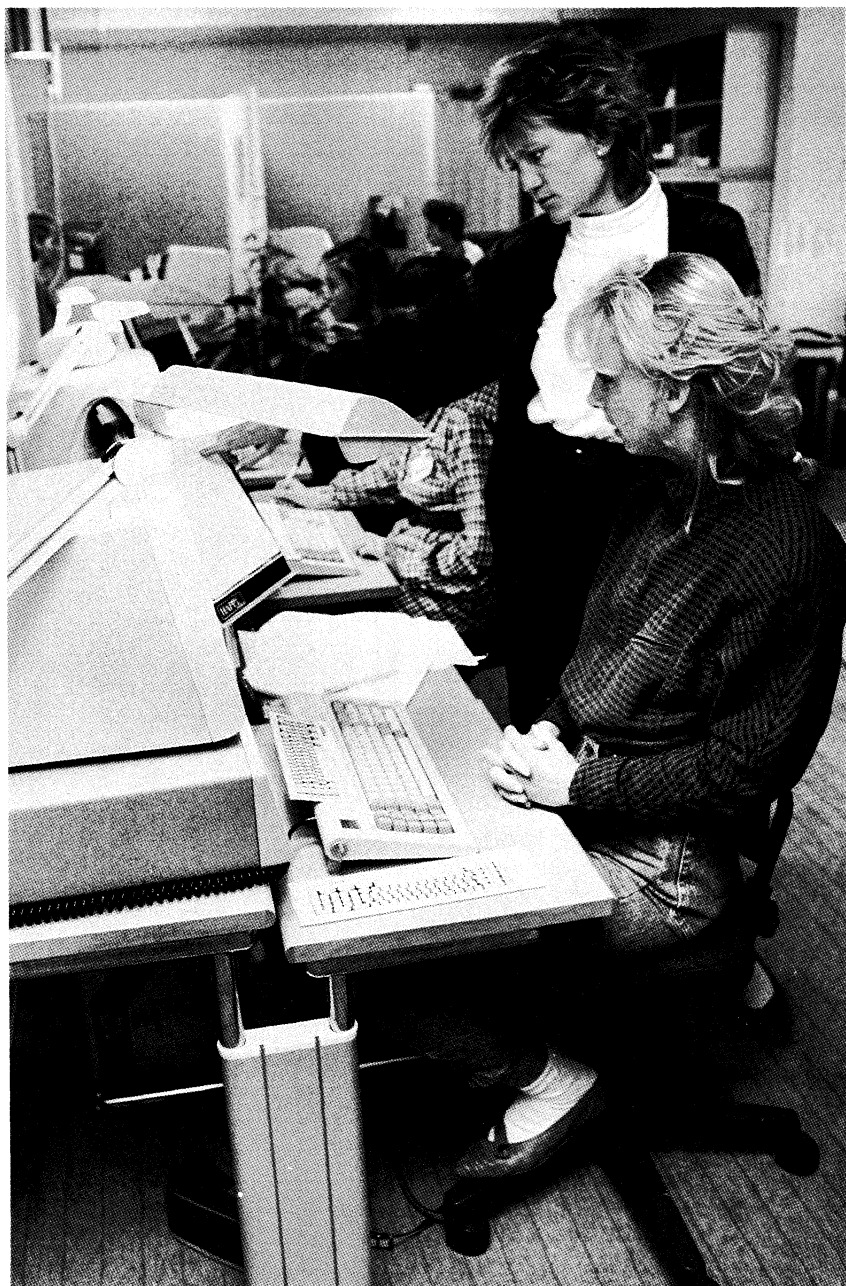
For ungdom er skolegang eller studier naturlig nok et utbredt alternativ til inntektsgivende arbeid, eventuelt i kombinasjon med en deltidsjobb. Av all ungdom i alderen 20-24 år er andelen i arbeidsstyrken som følger:

75-80 prosent: Danmark, Irland, Storbritannia, Tyskland

64-68 prosent: Italia, Portugal, Norge (68 prosent)

54-62 prosent: Frankrike, Spania

Norsk ungdom befinner seg altså i midtsjiktet av de land som her sammenlignes når det gjelder yrkesaktivitet (for tenåringer mangler vi sammenlignbare tall).

6 av 10 langtidsledige i Belgia, Irland og Italia

Det er først og fremst ved *langvarig* arbeidsledighet at det kan oppstå alvorlige velferdstap. Om vi definerer langtidsledighet som en sammenhengende ledighetsperiode på ett år eller mer, viser det seg at an-

delen langtidsledige i 1992 var klart høyest i Belgia, Irland og Italia, der seks av ti arbeidsledige i alt hadde vært uten arbeid i ett år eller mer (tabell 3). Lavest langtidsledighet innenfor EU hadde Danmark med 27 prosent. Til sammenligning var andelen på 24 pro-

Tabell 3: Langtidsledige¹ i prosent av arbeidsledige i alt i EU² og Norge. 1992

	I alt	Menn	Kvinner
Norge	24	23	24
Danmark	27	16	29
Belgia	59	56	61
Frankrike	36	34	38
Hellas	50	38	57
Irland ³	60	65	52
Italia	58	58	58
Nederland	44	47	42
Portugal	31	25	36
Spania	47	38	56
Storbritannia	35	40	27
Tyskland	34	37	31

¹ Langtidsledighet er her definert som ledighetsperioder på ett år og over

² Luxembourg er utelatt pga. små og usikre tall

³ Tall for 1991

Kilde: OECD 1993

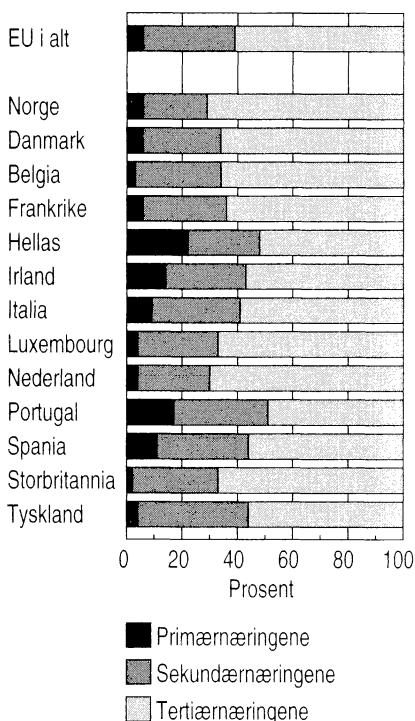
sent i Norge. I flertallet av landene har kvinnene lengre ledighetsperioder enn menn.

OECD (1993) påpeker at det ikke er noen klar sammenheng mellom nivået på ledigheten totalt og andelen langtidsledige. Men andelen vil påvirkes av omfanget på myndighetenes arbeidsmarkedstiltak, og særlig i hvilken grad disse rettes inn mot personer med lange ledighetsperioder. Arbeidsledige som kommer med på et tiltak, blir ofte ikke lenger regnet med blant de ledige så lenge tiltaket varer. Om de fremdeles er uten vanlig arbeid når tiltaket avsluttes, regnes dette som en ny ledighetsperiode (varigheten nullstilles). Det er også variasjoner landene imellom når det gjelder bruken av ulike former for førtids- eller uførepensjonering ved langvarig ledighet blant eldre personer.

Relativt flere eldre yrkesaktive i Norge enn i EU

I våre sammenligninger av tilknytningen til arbeidsmarkedet har vi konsentrert oss om aldersgruppen

Figur 2: Sysselsatte i alt etter næring i EU og Norge. Prosent. 1991

Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene i EU og i Norge (Kitterød 1993)

lingen ikke begrenses til aldersgruppen 25-49 år, men utvides til 15-64. Vi kommer likevel ikke helt opp på danske kvinners nivå.

Lavere andel i industrien i Norge enn i EU

Til slutt skal vi se hvordan sysselsettingen totalt fordeler seg på de ulike næringene (figur 2). Vi skiller her mellom primær-, sekundær- og tertiærnæringene. Av alle sysselsatte (menn og kvinner) er det bare 6 prosent som arbeider i primærnæringene (jordbruk, skogbruk og fiske) i så vel Norge som i EU sett under ett. I fem av de tolv EU-landene er denne andelen lavere enn i Norge, mens tre sørlige EU-land (og Irland) har en langt høyere andel.

23 prosent av de sysselsatte i Norge arbeider i sekundærnæringene (industri og bergverk, bygg og anlegg), 10 prosent færre enn i EU, der altså hver tredje er sysselsatt i denne sektoren. Samtlige EU-land har en høyere andel enn Norge, med Tyskland i klar tetposisjon.

Sju av ti nordmenn arbeider i tertiærnæringene (tjenesteyting), mot seks av ti EU-borgere. Ikke noe EU-land har en høyere andel enn Norge i disse næringene, men Nederland er på omtrent samme nivå. Like bak følger fire land, med bare 3-4 prosentpoeng lavere andel. Hellas og Portugal har færrest sysselsatte i tjenesteyting - rundt halvparten av de sysselsatte.

Forskjellene i næringsstrukturen mellom EU og Norge er klart mindre for mannlige sysselsatte enn for kvinnelige. Det har sammenheng med at tertiærnæringene er mer utbredt i Norge, og at kvinnene er "overrepresentert" nettopp i disse næringene. Den høye yrkesdel-

takelsen for norske kvinner generelt, og deres høye deltidsandel, bidrar altså til de ulikhetene vi påpekte i fordelingen av total-sysselsettingen.

1. Avgrensningen av heltids- og deltidsarbeid er i EU-landenes undersøkelser basert på hva intervjuobjektene selv oppgir, ikke på en fastsatt timegrense. I Norge defineres heltid som avtalt (eventuelt vanlig) arbeidstid pr. uke på 37 timer og over, samt arbeidstid på 30-36 timer hvis det oppgis at dette utgjør heltid i vedkommende yrke.

2. I Luxembourg var ledigheten for kvinner enda lavere (2 prosent), men for dette landet er de absolutte tallene svært små.

Litteratur

European Commission Childcare Network (1993): *Mothers, Fathers and Employment 1985-1991*.

Eurostat (1993): Labour Force Survey. Results 1991.

Kitterød, H. (1993): *Fullt og helt eller stykkevis og delt? Deltidsarbeid i Norge og EF - omfang og endring*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport nr. 11, Oslo.

OECD (1993): *OECD Employment Outlook 1993*, Paris.

OECD (1994): *OECD Employment Outlook 1994*, Paris.

Tor Petter Bø er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarked.

25-49 år, og dessuten 16-24 angående ledigheten. Om vi istedet ser på yrkesfrekvensen for hele befolkningen i alderen 15-64 år, kan Norge oppvise en langt mer framskutt posisjon i europeisk sammenheng når det gjelder **mennenes** yrkesaktivitet enn hva som framgikk da vi så på aldersgruppen 25-49 år. Bare i Danmark og Storbritannia er yrkesfrekvensen høyere enn i Norge. I land som Belgia, Frankrike, Spania og Hellas er mennenes yrkesfrekvens hele 7-10 prosentpoeng lavere enn i Norge. Den viktigste forklaringen på Norges plassering i denne forbindelse er vår forholdsvis høye pensjonsalder. Også for kvinner endrer Norge sin relative posisjon om må-

Norske arbeidere høyest reallønn

Siden 1980 har norske arbeidere¹ hatt en svært gunstig reallønnsutvikling. Blant arbeiderne i EU- og EFTA-landene, har norske arbeidere høyest reallønn. Norske funksjonærer har hatt en svakere reallønnsutvikling enn norske arbeidere. Funksjonærene ligger på sjetteplass i Europa.

*Coen Hendriks og
Alice Steinkellner*

Industrien er en av de viktigste konkurranseutsatte næringene i Norge. Det stadig mer omfattende internasjonale samarbeidet fører til at stadig flere skjermede industribedrifter må konkurrere med utenlandske bedrifter. En faktor som har stor betydning for industriens konkurranseevne, er lønnskostnadene. Av de totale lønnskostnadene utgjør lønningene en stor del.

I 1992 gikk ca. 80 prosent av norsk eksport av varer og tjenester til EU- og EFTA-land som har søkt om EU-medlemskap (Stortingsmelding nr. 40). Det vil derfor være interessant å sammenligne de norske lønningene med EU- og EFTA-landenes lønnsnivå.

Vi skal se på forskjeller mellom landene når det gjelder arbeider- og funksjonærlønninger i industrien for årene 1980 og 1992. Dessuten vil vi sammenligne forskjeller i lønnsutvikling.

Lønn som utgift og inntekt

For arbeidsgiverne er lønn pr. produktenhet en utgift. Ved nyetablering eller når man vurderer å flytte virksomheter, kan lønnsforskjeller mellom land spille en viktig rolle. Arbeidsgiverne vil derfor være interessert i å sammenligne lønnskostnadene pr. produsert enhet mellom land. Av disse kostnadene utgjør nominell lønn en betydelig andel. For å få et sammenlignbart mål på nominell lønn må vi ha en felles valutaenhet. Eurostat utgir derfor statistikk over lønn omregnet til den felleseuropeiske valutaenheten ECU. Andre faktorer som forklarer forskjeller i lønnskostnader mellom land, er bl.a. valutakurser og produktivitetsforskjeller.

Arbeidstakerne derimot, vil være mer interessert i reallønningen, dvs. hvor mye varer og tjenester de kan

kjøpe for lønnen. For å få fram lønnens reelle verdi uttrykkes lønn i kjøpekraftstandarder (KKS).

KKS gjør det mulig å sammenligne reallønn mellom land. En KKS er verdien av en "handlekurv", et utvalg av varer og tjenester som er representative for alle land. Prisen på handlekurven varierer fra land til land. Ved å beregne hvor mange KKS man kan kjøpe for lønnen, får man et sammenlignbart mål på lønnens reelle verdi. (Eurostat 1992.)

Gunstig utvikling for norske arbeidere

Industriarbeidere i Norge har mellom 1980 og 1992 hatt en særlig positiv utvikling i sin reallønn sammenlignet med de andre EU- og EFTA-landene. Tabell 1 viser at danske arbeidere hadde høyest reallønn for 14 år siden. Deretter fulgte Luxembourg, Belgia, Tyskland², Nederland, Italia, Storbritannia og Sverige. Norge lå bare på en niendeplass. Reallønningen for norske arbeidere utgjorde bare vel 70 prosent av reallønningen i Danmark. 12 år senere (1992), hadde derimot norske industriarbeidere den beste reallønningen blant EU- og EFTA-landene, tett fulgt av Tyskland og Danmark. Arbeidere i norsk industri hadde i 1992 en gjennomsnittslønn på 10,37 KKS (mot Portugal 3,37 KKS).

Dårlig utvikling for svenske arbeidere

Mens norske arbeidere har hatt en positiv utvikling i sin reallønn, har det samme ikke vært tilfelle i Sverige og Finland. Svenske arbeidere hadde en reallønnsnedgang fra 1980 til 1992, dvs. fra en åttende- til en elleveplass blant EU- og EFTA-landene.

Begreper

Arbeidere og funksjonærer:

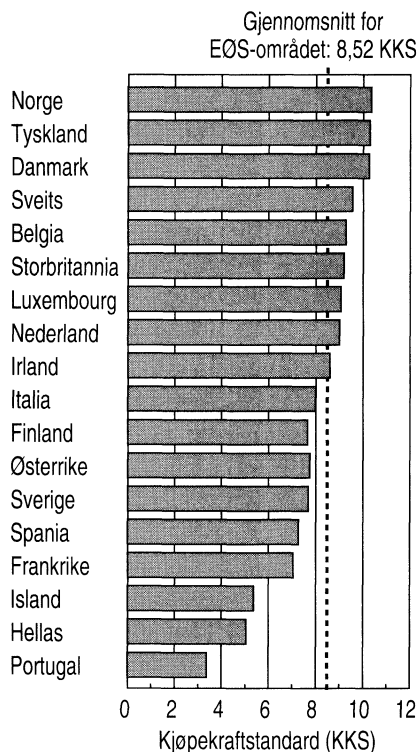
Arbeidere utfører klart manuelt arbeid, mens funksjonærene utgjør "restgruppen" av arbeidstakerne i industrien. Funksjonærgruppen blir dermed ingen ensartet gruppe. De som er holdt utenfor statistikken er: bedriftsledere, direktører, formenn, lærlinger, familiemedlemmer til eieren, hjemmearbeidende og deltidsarbeidende. Eurostat oppgir lønn for arbeidere pr. time, mens funksjonærlønninger er oppgitt pr. måned. Vi har derfor ingen sammenlignbare tall for disse gruppene.

ECU (European Currency Unit) er en konstruert valutaenhet sammensatt av EU-landenes valutaer, med vektorer som gjenspeiler de ulike landenes økonomiske betydning. I 1980 var årsgjennomsnittet for dagskursene 6,87 norske kroner for en ECU, mens kursen i 1992 var 8,04 norske kroner.

Lønn skal her bety gjennomsnittlig brutto time- og månedsfortjeneste (før skatt, pensjonsinnskudd o.l.). Ferie og annet fravær med lønn er tatt med så lenge det ikke påvirker gjennomsnittsfortjeneste pr. tidsenhet. Tall for Norge, som bygger på oppgave fra medlemsbedriftene i Næringslivets Hovedorganisasjon, er eksklusive feriepengene.

Industriarbeidere i EØS-landene motar altså lønn av svært forskjellig størrelse. Gjennomsnittet for EØS-området var 8,52 KKS. Ni land lå over dette nivået. I seks land lå timelønnen på mellom 7 og 8,52 KKS. På bunnen finner vi Island, Hellas og Portugal med en timefortjeneste på hhv. 5,37, 5,05 og 3,37 KKS. Portugisiske industriarbeidere kunne i 1992 bare kjøpe om lag 40 prosent av det en gjennomsnittsarbeider i EU- og EFTA-landene kunne for en time-lønn. En portugiser må jobbe to og en halv gang lenger enn gjen-

Figur 1: Gjennomsnittlig timefortjeneste for industriarbeidere.¹ 1992

¹ Etter oktober 1985 sluttet Eurostat å publisere lønnsstatistikk for Italia pga. omlegginger i den italienske statistikken. KKS for Italia for 1992 er derfor estimert av Eurostat

Kilde: Eurostat

nomsnittsarbeideren i EU- og EFTA-landene for å oppnå samme reallønn.

Østerrikske funksjonærer høyest reallønn

Også for funksjonærer i industrien kommer Hellas og Portugal dårligst ut. Her ligger østerrikerne øverst. I 1992 hadde en portugisisk funksjonær bare 38 prosent av reallønnen til en østerriker.

Norske industrifunksjonærer befant seg i 1980 langt nede på listen over lønn målt i KKS. En norsk funksjonær hadde en månedslønn som tilsvarte 829 KKS. Til sammenligning har vi Luxembourg hvor lønnen var hele 1538 KKS og Portugal med en funksjonærlønn på bare 480 KKS. Norske funksjonærer har forbedret sin relative posisjon noe i 12-årsperioden, men på

Tabell 1: Gjennomsnittslønn¹ for arbeidere og funksjonærer i industrien uttrykt i KKS. EU- og noen EFTA-land. 1980 og 1992

	Arbeidere		Funksjonærer	
	1980	1992	1980	1992
Norge	3,65	10,37	829	2 251
Sverige	3,75	7,70	880	1 727
Finland	3,18	7,67	..	..
Island	..	5,37	..	..
Østerrike	3,35	7,77	1 013	2 602
Belgia	4,95	9,30	1 228	2 335
Danmark	5,26	10,28	967	1 928
Frankrike	3,55	7,06	1 042	2 062
Hellas	2,29	5,05	..	1 307
Irland	3,58	8,62	..	2 297
Italia	4,17	8,01	993	..
Luxembourg	5,24	9,08	1 538	..
Nederland	4,56	9,03	1 122	2 127
Portugal	1,92	3,37	480	979
Spania	3,46	7,29	..	1 721
Storbritannia	3,98	9,21	940	2 410
Tyskland	4,76	10,30	1 184	2 543

¹ Lønnen er oppgitt pr. time for arbeidere og pr. måned for funksjonærer
Kilder: Eurostat, Nord, Norsk arbeidsgiverforening, Statistisk sentralbyrå

langt nær så mye som norske arbeidere. I 1992 lå Norge som nummer seks etter Østerrike, Tyskland, Storbritannia, Belgia og Irland når det gjelder lønn målt i KKS i industrien.

Danske arbeidere høyest lønn målt i ECU

Av de nordiske land utenom Island, lå danske arbeidere i teten når det gjelder reallønn målt i KKS i 1980. Danske arbeidere var også de høyest lønte i Europa dette året (målt i ECU). 12 år senere har Danmark fremdeles det høyeste nominelle lønnsnivået (målt i ECU), men er forbigått av Norge og Tyskland i reallønn (målt i KKS).

Fire portugisiske for én norsk funksjonær

Norske funksjonærer i industribedrifter lå som nummer fem i 1980 når det gjelder gjennomsnittlig månedslønn omregnet i ECU. I 1992 inntok Norge tredjeplassen. Lønnen økte fra 1315 til 2709 ECU mellom 1980 og 1992. Norge passerte dermed Belgia og Sverige. Kun Tyskland og Østerrike har et lønnsnivå som ligger over den

Tabell 2: Gjennomsnittslønn¹ for arbeidere og funksjonærer i ECU. EU- og noen EFTA-land. 1980 og 1992

	Arbeidere		Funksjonærer	
	1980	1992	1980	1992
Norge	5,79	12,49	1 315	2 709
Sverige	5,68	10,55	1 355	2 408
Finland	5,25	9,33	..	..
Island	4,38	6,40	..	..
Østerrike	..	8,26	..	2 749
Belgia	5,61	9,40	1 390	2 360
Danmark	6,54	13,42	1 201	2 517
Frankrike	3,88	7,36	1 139	2 149
Hellas	..	3,65	..	944
Irland	3,46	7,83	..	2 086
Italia	3,25	..	774	..
Luxembourg	5,70	..	1 674	..
Nederland	5,23	9,43	1 287	2 223
Portugal	0,99	2,41	247	699
Spania	..	6,47	..	1 528
Storbritannia	4,17	7,71	984	2 018
Tyskland	5,33	11,69	1 324	2 889

¹ Lønnen er oppgitt pr. time for arbeidere og pr. måned for funksjonærer

Kilde: Se kildehenvisninger til tabell 1

norske funksjonærlønningen. Nederst har vi Hellas og Portugal med langt billigere arbeidskraft enn resten av EU- og EFTA-landene. Her var funksjonærlønningen i ECU bare hhv. 35 og 25 prosent av den norske i 1992.

Lønnsforskjellene mindre i Norge enn ellers i Europa

Norge har altså mindre lønnsforskjeller mellom arbeidere og funksjonærer enn andre land. SSB (Økonomiske analyser 1993) har anslått at lønnskostnaden for høyere funksjonærer i Norge i 1992 var 82 prosent av handelspartnerenes. For timelønte arbeidere var lønnskostnadsnivået 19 prosent høyere enn hos våre handelspartnere. Siden de indirekte lønnskostnadene for funksjonærer og arbeidere antas å være prosentvis like, underbygger beregningene påstanden om at den relative lønnsforskjellen er mindre i Norge enn hos

Tabell 3: Vekst i gjennomsnittslønn. Indekser deflatert med konsumprisindeksen.¹ 1980=100

	Arbeidere	Funksjonærer
Norge	114,5	105,9
Sverige	102,4	98,0
Finland	126,3	..
Østerrike	122,9	130,1
Belgia	104,3	103,5
Danmark	109,5	111,8
Irland	120,9	..
Nederland	105,4	100,9
Portugal	104,6	121,4
Storbritannia	127,1	141,0
Tyskland	121,2	120,5

¹ Eurostat publiserer både nominelle og reelle indekser over utviklingen. De reelle indeksene er de nominelle deflatert med de nasjonale konsumprisindeksene for de aktuelle årene. Vi får dermed en kjøpekraftskorrigert indeks

Kilde: Se kildehenvisninger i tabell 1

våre handelspartnere, og at høyt-lønnsgrupper absolutt sett har lavere lønn.

På grunn av stadige endringer i "handlekurvens" sammensetning, er ikke sammenligninger av kjøpekraftstandarder, KKS, et egnet mål for å studere endringer i reallønn over tid. Til dette formålet kan man se på indeksene i tabell 3. De viser den nominelle lønnsveksten korrigert for utviklingen i konsumprisene. Av indeksene kan vi se hvor mange prosent lønnen har steget fra 1980 (=100) til 1992. Tabell 3 sier ikke noe om lønnsnivået, bare om lønnsendringene.

Stor reell lønnsøkning for finske industriarbeidere

I samtlige land har det vært en reallønnsforbedring for arbeiderne (se tabell 3). Blant de nordiske landene utmerker de finske arbeiderne seg. De har hatt en reallønnsforbedring på om lag 26 prosent fra 1980 til 1992. Britiske arbeidere har hatt en forbedring på 27 prosent. Også østerrikske og tyske arbeidere har hatt en gunstig utvikling. Norske industriarbeidere

hadde en reell lønnsøkning på 14,5 prosent. Svenske arbeidere hadde derimot bare 2,4 prosent reell lønnsvekst. Ovenfor (tabell 1) viste vi også at svenske arbeideres relative posisjon når det gjelder reallønn, hadde forverret seg fram til 1992.

Reell nedgang for svenske funksjonærer

Av tabell 3 ser vi at svenske funksjonærer faktisk hadde en reell lønnsnedgang på 2 prosent, mens veksten var på hele 41 prosent for de britiske. Deretter kom østerrikske og portugisiske funksjonærer. Som vi tidligere har påpekt, har de portugisiske funksjonærene lavest reallønn sammenlignet med de andre landene. Selv om reallønningen prosentvis har økt mye, har de langt igjen før de kommer på høyde med de andre landene.

Norge skiller seg fra samtlige land som er med i tabell 3 når vi sammenligner den reelle lønnsøkningen mellom arbeidere og funksjonærer. Her var stigningen markert svakere for funksjonærer enn for arbeidere. Land hvor arbeiderne hadde en litt større reallønnsøkning enn funksjonærene, er Tyskland, Nederland, Belgia og Sverige.

Reallønn og nominell lønn - mer samsvar i Norge

For hvert av årene i datamaterialet er det en viss tendens til at land med høy lønn målt i ECU også har høy lønn målt i KKS. For arbeidere er unntakene i 1980 Norge, Sverige og Finland. På tross av et høyt lønnsnivå i ECU, sammenlignet med andre land i statistikken, har ikke arbeidere i disse landene en tilsvarende høy reallønn. Hvis et land har et generelt høyt prisnivå, vil det gi seg utslag i lavere kjøpekraft enn om man med samme lønn stod overfor lavere priser. For

Datagrunnlaget

EUs lønnsstatistikk bygger på statistikker fra medlemslandene selv. Disse varierer ofte fra land til land. Hver gang et nytt land ble medlem måtte Eurostat ta hensyn til en ny statistikkilde. I Eurostat er man derfor kommet fram til enighet om viktige begreper og om hvilke sektorer som skal med. Man har imidlertid ennå ikke klart å samkjøre statistikken på alle områder. Dette er noe av grunnen til det begrensede datamaterialet. Bl.a. er det få gjennomsnittstall for hele EU. Etter initiativ fra EU-Kommisjonen i 1991, pågår arbeidet med samkjøring av EUs lønnsstatistikk. Som et resultat av EØS-avtalen deltar Norge aktivt i denne prosessen. Kommisjonen ønsker å bruke statistikken i utformingen av EUs sosialpolitikk.

Norge er det blitt mer samsvar mellom arbeiderlønninger uttrykt i ECU og KKS i 1992 enn det var i 1980. Denne utviklingen har skjedd samtidig som Norge har gått fra å være et land med en relativt høy - til å bli et land med en relativt lav prisstigningstakt. Dette kan være noe av årsaken til at det er blitt mer samsvar mellom lønn målt i ECU og lønn målt i KKS.

Britiske funksjonærer størst kjøpekraftsforbedring

For funksjonærer viser tallene en positiv sammenheng mellom lønnsnivå i ECU og lønnsnivå i KKS. Sammenhengen er imidlertid svakere enn for arbeidere. Igjen er det Norge og Sverige som "ødelegger" statistikken i 1980. Funksjonærer i disse landene har ikke en reallønn som lønnen i ECU skulle tilsi. Tolv år senere har norske

funksjonærer bedret sin reallønn i forhold til andre land. Nå viser Danmark og Sverige det samme bildet, nemlig et forholdsvis høyt lønnsnivå i ECU og en lav reallønn sammenlignet med andre land.

Selv om funksjonærer i Østerrike ligger på topp i lønn målt i KKS, er det de britiske funksjonærene som har hatt den mest positive utviklingen (se tabell 3). Tabell 1 og 2 viser at landet fremdeles ligger langt nede målt i ECU, mens reallønnen har økt slik at den nå er blant de beste i Europa.

1. Pga. begrensninger i Eurostats lønnsstatistikk for EU-området, omhandler artikkelen kun arbeidere og funksjonærer i industrien. Vi regner likevel med at vi med dette kan gi en indikasjon for arbeidslivet generelt.

2. For Tyskland gjelder tallene for det gamle Vest-Tyskland.

Litteratur

Eurostat (1993): *Earnings, Industry and services*. Statistical office of the european communities, Luxembourg.

Eurostat (1992): *Earnings in industry and services. Rapid Reports. Population and social conditions*. 1992. Number 4. Statistical office of the european communities, Luxembourg.

Eurostat (1992): *Harmonized statistics of earnings, methodology of national surveys*. Statistical office of the european communities, Luxembourg.

Koht, Berit og Tom Andersen (1992): *Forbrukerpriser - utvikling og prisnivåforskjeller. 1985 - 1990 - 1992. En jevnføring mellom de nordiske land og EF-området*. Økonomiske analyser nr. 7 - 1992, Statistisk sentralbyrå, Oslo.

National Accounts ESA. Aggregates 1970 - 1992.

Nord (1994): *Yearbook of Nordic Statistics 1994*. Nord 1994:1, vol. 32, Nordiska Statistiska Sekretariatet, København.

Nord (1988): *Yearbook of Nordic Statistics 1988*. Nord 1988:114, vol. 27, Nordiska Ministerrådet och Nordiska Statistiska Sekretariatet, København.

Norsk arbeidsgiverforening (1980): *Lønnsstatistikk for funksjonærer pr. 1. september 1980*. Norsk arbeidsgiverforening, økonomisk-statistisk kontor, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Statistisk månedshefte 6/94*. Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå (1985, 1990, 1991, 1992): *Lønnsstatistikk* 1985, 1990, 1991, 1992. Norges offisielle statistikk, Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå (1993): *Økonomiske analyser nr. 1. Økonomisk utsyn over året 1992*. Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Utenriksdepartementet (1994): "Om medlemskap i Den europeiske union", kortversjon basert på *Stortingsmelding nr. 40*. Utenriksdepartementet, Oslo.

Coen Hendriks er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekt og lønn.

Alice Steinkellner er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekt og lønn.

Turiststrømmer inn og ut av Norge

54

Svært mange av norgesturistene kommer fra de samme land som mange nordmenn reiser på ferie til. Mer enn tre firede-ler av overnattingene i norske hoteller, pensjonater og på campingplasser gjelder personer fra Norden, Tyskland, Storbritannia og Nederland. Tyskerne representerer nesten en tredel alene. Nordmenn besøker til gjengjeld gjerne nordiske land, Tyskland og Storbritannia. Sydligere EU-land lokker imidlertid også. Ikke bare nærhet, men også interesse og ikke minst temperatur betyr mye når nordmenn velger feriereisemål.

Tom Granseth og
Odd Frank Vaage

Turiststrømmene inn og ut av Norge betyr mye for hvilke nasjonaliteter vi har kontakt med. Hvem er det Norge tiltrekker og hvilke land virker tiltrekkende på nordmenn? Er det en likevekt her, eller møter nordmenn helt andre utlendinger i sitt eget hjemland enn når de selv drar ut? Hva kan vi si om årsakene til den turistfordelingen vi finner?

Tyskerne i flertall

Noe i underkant av to av fem overnattinger på kommersielle overnatningssteder i Norge, dvs. campingplasser, hoteller o.l., foretas av utenlandske gjester. Blant utlendingene er tyskerne i dag den klart største gjestegruppen med en andel på over 30 prosent og over dobbelt så mange overnattinger som svenskene, som er nummer to. Danskene er tredje størst og nest størst innenfor EU, dog med nesten like mange gjestedøgn som svenskene. Tyskernes posisjon har kommet etter en meget sterk økning på 1990-tallet når det gjelder overnattinger både på hoteller og på campingplasser.

Verken Portugal, Hellas, Irland, Belgia eller Luxembourg er spesifisert i overnattningsstatistikkene for hoteller og campingplasser. Overnattinger fra disse landene inngår i samlepostene "Europa ellers". Ettersom Italia, Spania og Sveits ikke er spesifisert i campingstatistikken, inngår disse landene også i "Europa ellers".

Tabell 1 gir på ingen måte noe bilde av det totale omfanget av innreisevirksomheten til Norge og ikke nødvendigvis heller av nasjonsfordelingen for turistene som kommer hit. Trolig overnatter en del av utlendingene utenfor det kommersielle overnattningsstilbudet, f.eks. hos slekt og venner, på private hytter

Tabell 1: Overnattinger i Norge av utenlandske gjester, etter nasjonalitet og type bedrift. Prosent. 1993

	I alt	Hoteller og andre overnattingsbedrifter	Campingplasser
I alt	100	100	100
Sverige	14	14	14
Danmark	13	16	7
Finland	3	2	4
Storbritannia	7	9	2
Tyskland	31	23	47
Nederland	7	4	12
Frankrike	5	6	4
Italia	.	3	.
Spania	.	1	.
Sveits	.	1	.
Europa ellers ¹	9	4	8
USA	.	7	.
Japan	.	3	.
Andre land ²	12	7	2
Overnattinger totalt i 1 000	6 882	4 557	2 325

¹ Omfatter overnattinger fra Italia, Spania og Sveits både for hoteller og camping

² Omfatter overnattinger fra USA og Japan både for hoteller og for camping
Kilde: Overnattningsstatistikk 1993

eller i form av fri-camping dvs. overnatting i bobiler og i campingvogner utenom campingplassene.

Omfanget av andre typer overnatting vil nok variere fra nasjonalitet til nasjonalitet. Svenskene har trolig relativt sett flere overnattinger hos slekt og venner, og tyskerne har trolig større andel overnattinger i form av fri-camping, enn mange andre nasjonaliteter. Likevel skal det mye til før noen av de andre ikke-spesifiserte EU-landene eller for så vidt noen andre land, gjør tyskerne, svenskene og danskene rangen stridig som de største "norgesvennene".

Dansker på hotell, tyskere på campingplass

Til tross for visse usikkerheter i statistikken viser tabellen klare forskjeller i overnattingstype mellom nasjonalitetene. Dansker, engelskmenn og franskmenn har en større andel av overnattingene i hoteller o.l. i forhold til campingplassovernattingene. For tyskere, nederlendere og finner er forholdet mot-

satt; relativt mer campingplassovernatting enn hotellovernattning. Tyskerne har nesten 50 prosent av campingplassovernattingene, men under en firedel av hotellovernattningene. Alt i alt representerer EU-medlemmene mer enn 60 prosent av hotellovernattningene og mer enn 70 prosent av campingplassovernattingene.

Forskjellene i overnattingstype nasjonene imellom kan ha flere forklaringer. En faktor er at dansker og vel også engelskmenn benytter Norge i stor grad som vinterferieland, mens tyskere og nederlendere i første rekke er i Norge i sommersesongen. Av naturlige grunner står campingplassene relativt tomme om vinteren. Turistene tyr i stedet til lunere og mer komfortable overnattingsmuligheter.

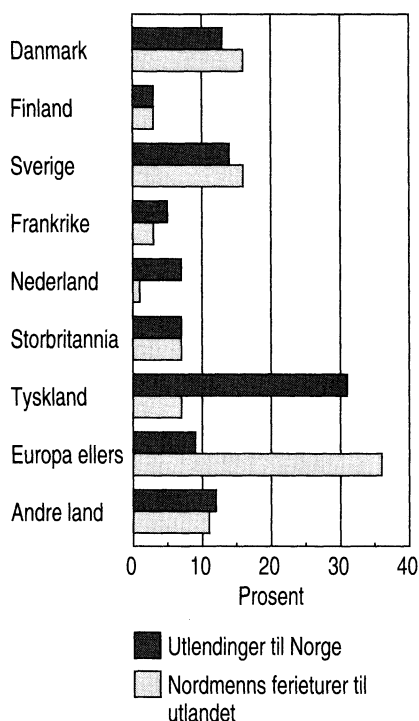
Nordmenn trekker sydoover

I perioden november 1992 til oktober 1993 drog om lag tre firedeler av den norske befolkningen (16-79 år) på ferietur. Av disse holdt 79 prosent seg til Norge, 22 prosent var på ferie i Norden og 32 prosent var på ferie i land utenfor Norden. Denne prosentsummen overstiger 100 fordi man kan feriere på flere steder i løpet av et år. Omtrent 30 prosent av nordmenns ferieturer hadde reisemål utenfor Norges grenser.

Sverige og Danmark er land mange nordmenn velger å reise til når de forlater hjemlandet. 16 prosent av nordmenns ferieturer i 1992/93 gikk til hver av disse landene. 9 prosent av turene gikk til Storbritannia/Irland, 7 prosent til Tyskland, 3 prosent til Frankrike og 1 prosent til henholdsvis Østerrike, Sveits og Belgia/Luxemburg.

Spania inkludert Kanariøyene og Hellas er de landene nordmenn i første rekke velger når de reiser til Sør-Europa. Disse to landene var i 1992/93 reisemål for henholdsvis 14 og 8 prosent av nordmenns utenlandsferier. 2 prosent av turene gikk til Italia. Alt i alt gikk i underkant av to tredeler av nordmenns ferieturer til ulike EU-land.

Figur 1: Andel kommersielle overnattinger blant utenlandske gjester i Norge, etter nasjonalitet. Prosent. 1993. Andel av nordmenns ferieturer som gikk til ulike land, november 1992-oktober 1993. Prosent

Kilder: SSBs Omnibusundersøkelse og Overnattingsstatistikk

Få campingovernattinger utenom Norden

Det er vanskelig å gi noe godt bilde av overnattingsmåte i de ulike land. Sammenligner vi overnattinger i Norden med overnattinger i andre land utenom Norge, er det klare forskjeller: En firedel av overnattingene foregår på campingplass. Kun 3 prosent av overnattingene i utlandet ellers finner sted på campingplasser. Dette gjelder kun for 6 prosent av overnattingene i andre land. I land utenom Norden er det overnatting i hotell eller tilsvarende som dominerer (63 prosent). I Norden er denne prosenten på 27.

Datakilder:

SSBs overnattingsstatistikk for hoteller og campingplasser omfatter alle overnattinger, også kurs- og konferanseovernattinger. Asylsøkere er utelatt fra statistikken.

Nordmenns ferieturer er samlet inn gjennom SSBs Omnibusundersøkelse i november 1993. Utvalget var på 1778 personer i alderen 16-79 år.

En ferietur omfatter opphold utenfor helårsboligen med ferieformål, som inkluderer minst fire overnattinger.

Nærhet og attraksjon

Det kan være mange årsaker til ferieturisters valg av reisemål. Valg av reisemål er naturlig nok knyttet til økonomi. Korte reiseavstander er billigere enn lange. Derfor er det ikke overraskende at nordmenn besøker svensker og dansker og at de besøker oss. Den samme effekten gjør seg gjeldende for turiststrømmen mellom landene i den nordlige del av Europa som helhet.

Når en så stor andel av overnattingsgjestene i Norge er tyskere, har dette, i tillegg til reiseavstand, også sammenheng med den tyske befolkningens størrelse. Tyskere er dominerende som turister i de fleste land i Europa, nettopp pga. deres antall og selvsagt også deres reiselyst.

En tredje viktig faktor for turiststrømmen til Norge er de attraksjoner vi kan tilby turister som selv mangler slike i sitt eget land. Fjell, dype fjorder og uberørt natur vir-

ker tiltrekkende på tyskere, nederlendere og dansker og flere andre EU-nasjonaliteter. Omvendt virker behagelig badevann, hvite strender og eksotisk kultur tiltrekkende på nordmenn og andre nordboere. Vi er derfor villige til å reise ganske langt for å oppleve dette, særlig så lenge prisen er overkommelig.

Tom Granseth er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for samferdsel, bygg og anlegg.

Odd Frank Vaage er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Utslipp, luftkvalitet og sur nedbør i Norge og Europa:

Forurensning stanser ikke ved grensen

Lufta er mindre forurenset i Norge enn i de fleste andre europeiske land, og færre utsettes for utslipp som medfører helse-risiko. Naturens tålegrense for sur nedbør er derimot så lav i Norge at selv små mengder langtransporterte utslipp gjør skade. Norske utslipp av svoveldioksid er små i europeisk sammenheng, mens utslippene av nitrogenoksider er blant de høyeste målt per innbygger. Stadig flere land undertegner miljøavtaler for å begrense utslippene. Dette har ført til bedring, men dagens avtaler er ennå ikke tilstrekkelige.

Kjetil Flugsrud og
Kristin Rypdal

Siden lenge før EU begynte å snakke om de fire friheter, har fri flyt av luftforurensning vært en virkelighet. Vindene bringer skadelige utslipp over både bygrenser og landegrenser. Denne artikkelen tar for seg årsaker og virkninger av luftforurensning i Europa og viser hvilken plass Norge har i det europeiske bildet

Forurensningsutslipp til luft kan ha lokale, regionale og globale skadevirkninger. **Lokale** effekter er særlig de virkninger en rekke stoffer har på menneskers helse. Disse problemene er ofte knyttet til byer og tettsteder. De største **regionale** problemene er forsurening av vann og jord og skogskader. De skyldes i hovedsak utslipp av svovel- og

nitrogenoksider. Ozon ved bakken kan også gi skader langt fra der det dannes. De **globale** effektene er klimaendringer og ødeleggelse av ozonlaget i de øvre lag av atmosfæren. Globale miljøproblemer er uavhengige av hvor utslippene skjer. I rammen gis en oversikt over de viktigste utslippene og deres virkninger.

I artikkelen vil vi først ta for oss utslipp til luft i Europa og de avtalene som er inngått for å begrense utslippene. Deretter vil vi se på virkningene av lokale utslipp på luftkvalitet, og til sist på de regionale virkningene av langtransporterte utslipp. De globale virkningene er holdt utenfor.

Viktige utslipp og skadevirkninger		
Komponent	Symbol	Skadevirkninger
Karbondioksid	CO ₂	Global: Påvirker jordas varmebalanse (økt drivhuseffekt)
Svoveldioksid	SO ₂	Lokal: Øker sammen med svevestøv faren for luftveislidelser. Gir skader på materialer Regional: Vegetasjonsskader, forsurening av jord og vann
Nitrogenoksider	NO _x	Lokal: Øker faren for luftveislidelser (gjelder særlig nitrogendioksid, NO ₂) Regional: Forsuring av jord og vann. Danner ozon sammen med NMVOC under påvirkning av solstråler. Gir vegetasjons- og materialskader. Gjød-sling av marine områder
Flyktige organiske forbindelser	NMVOC ¹	Lokal: Kan inneholde kreftframkallende stoffer Regional: Danner ozon sammen med NO _x under påvirkning av solstråler
Svevestøv	..	Lokal: Øker sammen med SO ₂ faren for luftveislidelse. Kan inneholde kreftframkallende stoffer og miljøgifter
Ozon	O ₃	Lokal/regional: Øker faren for luftveislidelser. Gir vegetasjonsskader. Dannes ved reaksjoner mellom NO _x og NMVOC

De viktigste årsaker til utslipp til luft i Norge og resten av Europa

	Norge	Europa (typisk)
SO ₂	Metallproduksjon, skip	Kraftproduksjon, industri
NO _x	Veitrafikk, skip, olje- og gassutvinning	Veitrafikk, kraftproduksjon
NMVOC	Oljelasting, veitrafikk, løsemidler	Veitrafikk, løsemidler
CO ₂	Veitrafikk, olje- og gassutvinning	Kraftproduksjon, forbrenning i industri og husholdninger, veitrafikk

UTSLIPP

Norge skiller seg ut

De viktigste årsakene til utslipp til luft i Europa er veitrafikk og forbrenning av kull og olje for produksjon av elektrisitet. Norge er utypisk i denne sammenhengen. Vi produserer elektrisitet fra vannkraft. Oljevirkomheten, skipsfart og metallproduksjon er ved siden av veitrafikk de viktigste utslippskildene i Norge.

Kraftproduksjon i Europa bidrar mest til utslipp av svoveloksider

Norge er et av de landene i Europa som har lavest utslipp av SO₂, NO_x og CO₂. Dette skyldes selvfølgelig at Norge er et lite land. Men også i forhold til innbyggertallet har Norge meget lave utslipp av SO₂. Gjennomsnittet i Europa er 59 kg per innbygger, i EU-landene 42 kg per innbygger mens utslippet i Norge bare er 13 kg per innbygger. Det er særlig de østeuropeiske landene, tidligere Øst-Tyskland og Storbritannia som har høye utslipp. Mye av SO₂-utslippene i Europa stammer fra enkeltanlegg, særlig kull- og oljefyrte kraftverk. Man regner med at de 100 mest forurensende anleggene dekker over 40 prosent av det totale europeiske utslippet. Av de 25 verste ligger 13 i Øst-Europa, 6 i Tyrkia

og 6 i EU-land. Tyskland, Spania og Storbritannia har anlegg som er blant disse 25 verste. Det russiske smelteverket i Nikel, nær grensen til Norge, slipper årlig ut mer enn 8 ganger så mye SO₂ som hele Norge! Den bedriften som bidrar med mest SO₂ i Norge slipper ut mindre enn 1 prosent av disse mest forurensende bedriftene i Europa.

NO_x, CO₂ og NMVOC: Norge ikke flinkest

De norske utslippene av NO_x er 55 kg per innbygger, dette er høyere enn gjennomsnittet i Europa og EU på omtrent 40 kg per innbygger. Årsaken til de høye utslippene i

Norge, til tross for utstrakt bruk av vannkraft, er mye sjøfart, veitrafikk og utvinning av olje og gass. Tsjekkia, Danmark, Finland og Hellas har også høye NO_x-utslipp, mens Portugal, Ungarn og Romania har lavest utslipp i forhold til innbyggertallet.

De norske utslippene av CO₂ er litt lavere enn gjennomsnittet i Europa, 8 mot 10 tonn per innbygger. EU-gjennomsnittet er 11 tonn per innbygger. Tsjekkia og Tyskland har de høyeste CO₂-utslippene per innbygger, mens Østerrike og Portugal har de laveste. Det at vannkraftnasjonen Norge har såpass høye CO₂-utslipp skyldes igjen at omtrent 20 prosent av de norske utslippene kan knyttes direkte til forbrenning på bore- og utvinningsplattformer i Nordsjøen.

Norge har et av Europas høyeste NMVOC-utslipp målt per innbygger, 64 kg. Til sammenligning er gjennomsnittet i EU og Europa bare 38 kg. Dette skyldes hovedsakelig bøyelasting av råolje i Nordsjøen, som er en betydelig norsk utslippskilde.

Tabell 1: Utslipp til luft i noen land i Europa. 1990

	SO ₂ ktonn	NO _x ktonn	NMVOC ktonn	CO ₂ mill.tonn
Norge	54	232	270	34
Bulgaria	2 008	361	218	91
Danmark	193	273	169	56
Frankrike	1 300	1 585	2 402	372
Italia	1 683	2 041	2 401	468
Nederland	201	561	456	159
Polen	3 273	1 446	1 005	402
Slovakia	542	210	153	51
Spania	2 207	1 247	1 119	279
Storbritannia	3 787	2 773	2 602	580
Sverige	105	345	451	86
Tsjekkia	1 863	773	254	156
Tyskland	5 508	3 037	2 969	1 028

Kilde: CORINAIR 1990

Sverige har lave utslipp i forhold til BNP

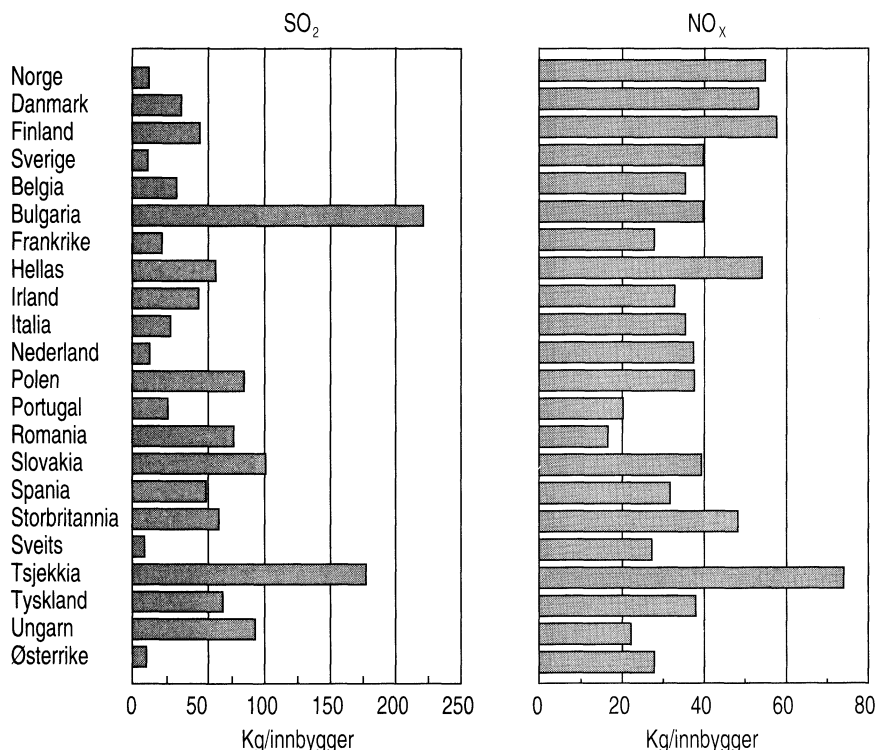
Det kan også være nyttig å se på utslippene i forhold til bruttonasjonalprodukt, BNP. BNP er et mål for verdiskapningen i økonomien og er dermed et grovt mål på hvor rikt et land er. SO₂-utslippet i Norge per enhet BNP er lavest i Europa. NO_x- og CO₂-utslippene er omtrent likt gjennomsnittet for EU-landene. Sverige og Sveits har generelt lave utslipp i forhold til sitt BNP, mens Storbritannia, Portugal og særlig landene i Øst-Europa skiller seg ut ved å ha høye utslipp.

Utslippstettheten, mengde utslipp i forhold til areal, kan være en indikator på lokal belastning som følge av utslipp. Norge, og de andre EFTA-landene, skiller seg klart ut fra de andre europeiske landene ved å ha en meget lav utslippstetthet. Imidlertid vil utslippene i disse landene lokalt være mer konsentrerte fordi det er mye grisgrendte strøk uten utslipp i det hele tatt. Belgia, Nederland og Storbritannia er de landene i Europa som generelt har høyest utslipp per areal. De fleste østeuropeiske land har meget høye SO₂-utslipp i forhold til størrelsen.

Mindre bilkjøring i Øst-Europa, mer i Norge

Veitrafikk er som før nevnt en viktig kilde til utslipp til luft i alle europeiske land. I forhold til innbyggertallet ligger Norge på topp i Europa, sammen med Tyskland, Storbritannia og Sverige når det gjelder CO₂-utslipp fra veitrafikk. Landene i Øst-Europa, men også Portugal, Hellas, Spania og Irland, har betydelig lavere utslipp enn resten av Europa. CO₂-utslippet er direkte avhengig av drivstoff-forbruket. Det er derfor nærliggende å tenke seg at en økende levestandard i disse landene vil føre til flere og

Figur 1 : Utslipp av SO₂ og NO_x per innbygger i Europa. 1990

Kilde: CORINAIR, EMEP

større biler, og dermed økte utslipp.

Utslippene av NO_x fra veitrafikk viser i hovedtrekk samme mønster som CO₂-utslippene. Norge har et av de høyeste utslippene målt per innbygger, mens Storbritannia ligger på toppen. NO_x-utslippene er nå på vei ned på grunn av innføring av katalysatorbiler. Alle EU-landene har nå de samme avgasskravene, og Norge følger i praksis disse kravene.

AVTALER

Stadig flere europeiske land undertegner miljøavtaler

Norge har, sammen med andre land, undertegnet flere miljøavtaler

for å redusere luftforurensningen i Europa. Avtalene omfatter til nå utslipp av SO₂, NO_x og flyktige organiske forbindelser. Alle disse er årsak til miljøproblemer også utenfor landet der utslippene skjer (langtransportert luftforurensning). Hele 35 land er blitt enige om å redusere disse utslippene og har undertegnet ECE-konvensjonen om reduksjon av langtransporterte grenseoverskridende luftforurensninger. Det er flere tilleggsprotokoller til denne.

- **Helsinkiprotokollen** (1985) om reduksjon av SO₂-utslipp. 30 prosent reduksjon av utslipp innen 1993 med basisår 1980. Undertegnet av 20 land.

- **Sofiaprotokollen** (1988) om stabilisering av NO_x-utslipp. Stabilisering av utslipp innen 1994 med basisår 1987. Undertegnet av 21 land, i tillegg er det 5 land som ikke har ratifisert avtalen.
- **Genèveprotokollen** (1991) om regulering av flyktige organiske forbindelser. 30 prosent reduksjon av NMVOC-utslippene innen 1999 med basisår 1989. Undertegnet av 22 land.
- **Osloprotokollen** (1994) om reduksjon av svovelutslipp. 29 land har undertegnet protokollen. Antallet kan bli litt færre etter ratifisering. Imidlertid regner man med at denne avtalen vil bli ratifisert av betydelig flere land enn de foregående europeiske miljøavtalene på utslipp av SO₂, NO_x og NMVOC.

Osloprotokollen er basert på prinsippet om naturens tålegrenser. Kravene til reduksjon i utslipp er derfor forskjellig for ulike land, avhengig av hvor skadelige deres utslipp er for de mest sårbare områdene i Europa. I snitt vil reduksjonen i Europa være 40-50 prosent fra nivået i 1980 innen år 2000. Norge har forpliktet seg til en reduksjon på 76 prosent fra 1980 til år 2000. Det mest gledelige for Norge med denne avtalen er at innen 2010 skal de landene som bidrar mest til forsuringsproblemer i Norge, Storbritannia, Tyskland, Polen og Russland, ha redusert sine utslipp med henholdsvis 80, 87, 66 og 40 prosent. Selv etter disse reduksjonene vil imidlertid tålegrensen for forsurening trolig fremdeles være overskredet mange steder i Norge. EU har også undertegnet denne protokollen, i tillegg til hvert enkelt medlemsland. EU har forpliktet seg til å redusere

samlede utslipp i medlemslandene med 62 prosent innen år 2000. Dette fratar imidlertid ikke hvert enkelt medlemsland sine forpliktelser om å redusere sine utslipp i henhold til avtalen.

De fleste land har innfridd SO₂-avtalen

De fleste landene har innfridd Helsinkiprotokollen om reduksjon i SO₂-utslipp. Reduksjonen i utslipp har vært størst i Østerrike, Sverige, Finland, Norge og Frankrike. Hellas, Irland, Portugal og Storbritannia har antakelig redusert utslippene med mindre enn 30 prosent. Ingen av disse landene har undertegnet Helsinkiprotokollen. Utslippene har imidlertid ikke økt vesentlig i noe europeisk land som har rapportert utslipp i denne perioden. Norge har greid å redusere sine utslipp med mer enn 70 prosent ved å bruke mindre tung fyringsolje, bruke mer elektrisitet fra vannkraft i stedet for olje, redusere svovelinholdet i oljeproduktene, rense utslipp og nedlegge bedrifter med særlig høye utslipp.

Mange land klarer ikke å redusere sine NO_x-utslipp

Sofiaprotokollen om stabilisering av NO_x-utslipp har 1994 som målår. Til nå har Østerrike, Tsjekkia, Tyskland, Ungarn, Polen og Sveits redusert sine utslipp vesentlig. Dessverre har utslippene økt betydelig i en del andre land slik som Finland, Frankrike, Portugal, Spania og Storbritannia. Av disse landene er det bare Portugal som ikke har undertegnet NO_x-protokollen. I hele Europa er utslippene redusert med ca. 1 prosent. Norge vil antakelig greie å stabilisere sitt utslipp, men ikke redusere det i vesentlig grad. Det skyldes at utslipp fra forbrenning av naturgass i Nordsjøen har økt de senere årene. Denne økningen er høyere enn reduksjon i

utslipp pga. iverksatte miljøtiltak i industrien og strengere avgasskrav til veitrafikk. Stabile NO_x-utslipp fører ikke til at miljøproblemene i Europa løses. 12 land, deriblant Norge, er derfor blitt enige om å redusere utslippene med hele 30 prosent innen 1998 i forhold til begynnelsen av 1980-tallet. Imidlertid er det lite trolig at andre land enn Sveits, Nederland, Tyskland, Østerrike og Danmark vil være i stand til å nå dette målet.

Lettere å redusere NMVOC-utslipp i andre land enn Norge?

Genèveprotokollen om reduksjon av utslipp av flyktige organiske forbindelser (NMVOC) skal ikke innfris før 1999. Til nå har noen land greid å redusere sine utslipp med et par prosent. Til tross for iverksatte miljøtiltak, har Norges NMVOC-utslipp økt med 5 prosent fra 1989 til 1993. Denne økningen skyldes særlig økt bøyelasting av råolje fra Nordsjøen. Norge forsøker å finne metoder for å redusere disse utslippene.

Norge har, i tillegg til protokollene omtalt ovenfor, undertegnet Klimakonvensjonen, Wienkonvensjonen (beskyttelse av ozonlaget) og Montrealprotokollen (reduksjon av produksjon og forbruk av enkelte stoffer som bryter ned ozonlaget). Felles for disse er at de omhandler globale miljøproblemer, og er undertegnet av land i hele verden, men ikke alle land.

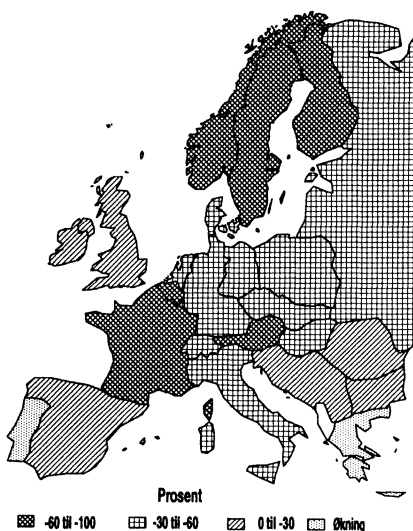
Norge har i tillegg nasjonale mål for reduksjon av utslipp av SO₂, NO_x og CO₂.

LUFTKVALITET

Veitrafikk betyr mest

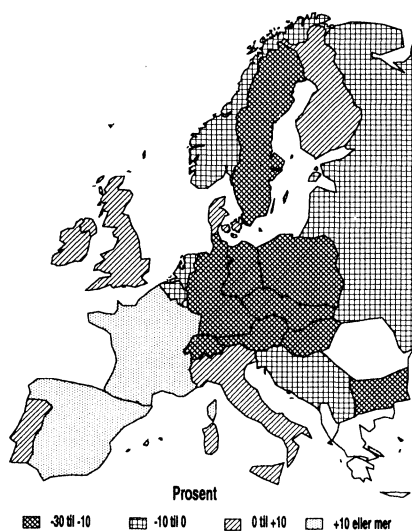
Innholdet av skadelige stoffer i lufta bestemmes av utslippsmengder og av vær og terrengforhold.

Figur 2a: Endringer i SO₂-utslipp i Europeiske land. Prosent. 1980-1992

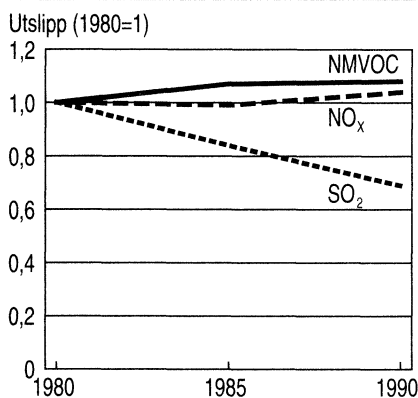
Kilde: EMEP

Figur 2b: Endringer i NO_x-utslipp i Europeiske land. Prosent. 1987-1992

Kilde: EMEP

Figur 3: Utslipp til luft av SO₂, NO_x og CO₂ i Europa. 1980, 1985 og 1990. Indeks 1980=1

Kilde: EMEP

Lokale utslipp har vanligvis størst betydning for luftkvaliteten i byer. Langtransporterte utslipp spiller mindre rolle (om ozon, se nedenfor). I Norge er veitrafikk den viktigste kilden til lokal forurensning av NO₂ og svevestøv. Industrianlegg er den viktigste kilden til høye

konsentrasjoner av SO₂. I de fleste andre europeiske land er kraftproduksjon i tillegg en viktig kilde for alle stoffene.

Værforholdene betyr mye for hvordan et gitt utslipp påvirker luftkvaliteten. Stillestående luft med liten utskiftning både horisontalt og vertikalt gjør at utslipp hoper seg opp. De høyeste konsentrasjonene forekommer om vinteren, først og fremst på grunn av spredningsforholdene, men også fordi enkelte utslipp da er størst. Terrengholdene påvirker også utskiftningen. Mange norske byer og tettsteder ligger mellom åser og fjell som hindrer spredning, og nivåene kan derfor bli høye i forhold til utslippene.

I Norge er krav til god luftkvalitet foreløpig ikke lovfestet. Statens forurensningstilsyn (SFT) har laget et sett med anbefalte luftkvalitetskriterier. Kriteriene er fastsatt ut

fra hvor mye forurensning man antar at befolkningen kan utsettes for uten at det er helseskadelig. Det er forskjellige kriterier for langvarig påvirkning og kortere episoder. EU opererer med høyere (mindre strenge) grenseverdier enn Norge, men i motsetning til Norge er EUs grenseverdier forpliktende, slik at myndighetene må sette i verk tiltak der grensene overskrides. Myndighetene i Norge har utarbeidet forslag til en ny forskrift om lokal luftkvalitet og støy knyttet til forurensningsloven. Denne forskriften vil trolig tre i kraft i løpet av 1995.

Svoveldioksid: Bedre i norske byer enn i europeiske

SO₂-nivået i en del norske og europeiske byer er vist i figur 4. Nivået har gått ned i det meste av Europa, men nedgangen har vært sterkere i Norge, og norske byer ligger nå lavt i forhold til andre byer i Europa. Forskjellen er enda større hvis en ser på bakgrunnsnivået langt fra bebyggelse. Verdens helseorganisasjon (WHO) regner med at en tredjedel av befolkningen i Europa kan være utsatt for dager med SO₂-nivå over grenseverdien. Problemet er størst i Mellom- og Øst-Europa. Norsk institutt for luftforskning (NILU) har beregnet eksponering for ulike typer luftforurensning, og anslår at under en halv prosent av den norske befolkningen rammes av dager med for høyt nivå av SO₂. Det er særlig Sør-Varanger som er utsatt på grunn av russiske utslipp nær grensen.

Nitrogendioksid: Mindre forskjeller

Nivået av NO₂ varierer mindre mellom byene i Europa enn SO₂-nivået (se figur 4), og det er heller ingen klar utvikling over tid. Bakgrunnsnivået er likevel betydelig lavere i Norge, og det er færre mennesker

som rammes av dager med høye nivåer. I hele Europa anslår WHO at minst 8 prosent av befolkningen sannsynligvis utsettes for dager med NO_2 -nivå over grenseverdien, mens andelen i Norge er beregnet til 1 prosent. SFTs anbefaling er strengere enn WHO, og det anslås at 15 prosent i Norge er utsatt for episoder som overskrider SFTs kriterium. Slike episoder skjer i de fleste større norske byene. Antall episoder med høye nivåer varierer mer mellom byene enn gjennomsnittsnivået. NO_2 regnes nå som et større problem i Norge enn SO_2 , som fortsatt er det alvorligste i store deler av Europa.

Innholdet av svevestøv i lufta viser et mønster som er en mellomting mellom mønstrene for SO_2 og NO_2 . Dette har sammenheng med at både samferdsel og industri/kraftproduksjon er viktige kilder. I Norge anslås at en sjettedel av befolkningen rammes av dager med støvmengder over SFTs kriterium.

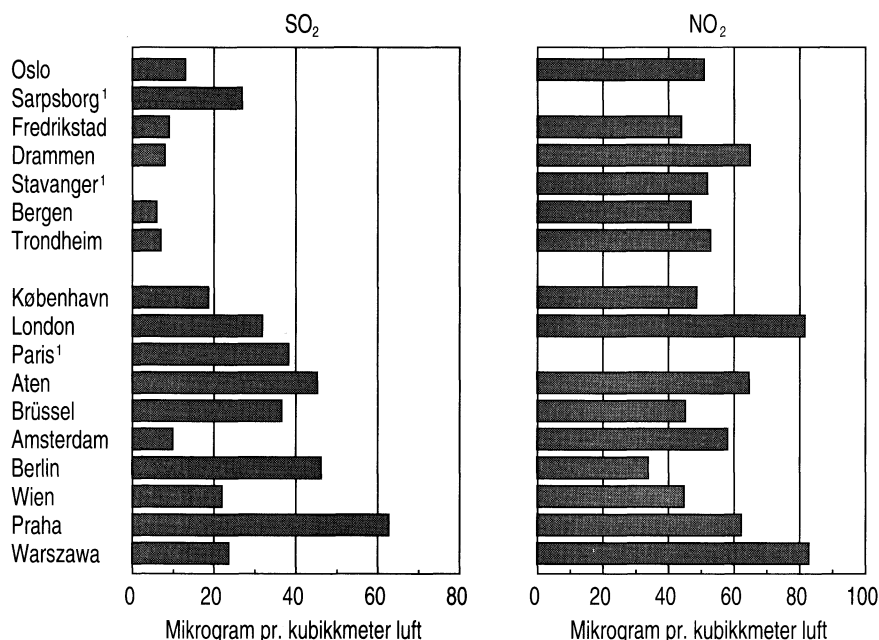
LANGTRANSPORT AV UTSLIPP

Storbritannia bidrar mest til sur nedbør i Norge

Det som blir sluppet ut til luft faller dels ned i nærheten av utslippskilden og blir dels transportert over lengre avstander. Svovel- og nitrogenkomponenter virker forsurende på jord og vann. Omfanget av skadevirkningene er avhengig av jordsmonn og vegetasjon. Norge har mye kalkfattig jord og sårbar vegetasjon som gjør at skadevirkningene av sur nedbør er større enn mange andre steder med høyere eksponering.

Norge mottar i snitt 140 tusen tonn forsurende svovel årlig. Norge bidrar selv med bare 5 prosent av dette nedfallet. Mer enn 20 prosent av nedfallet over Norge stammer

Figur 4: Konsentrasjon av SO_2 og NO_2 i byluft¹

¹ Tall mangler for SO_2 for Stavanger og NO_2 for Sarpsborg og Paris

Kilde: NILU, OECD

fra Storbritannia. Tyskland er også en relativt stor bidragsyter. Russland bidrar ikke så mye til totalnedfallet. De høye utslippene nær grensen til Finnmark bidrar allikevel til lokale skader på vegetasjon og helse (se avsnittet om luftkvalitet).

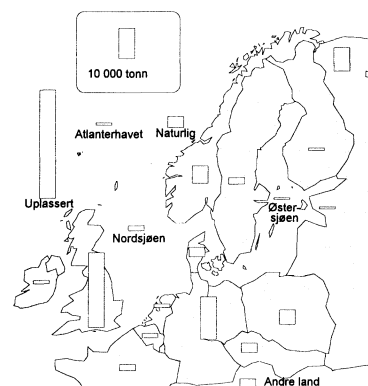
Norge mottar i snitt 90 tusen tonn forsurende nitrogen årlig. 14 prosent av dette stammer fra norske utslipp. Utslipp fra Storbritannia (30 prosent), etterfulgt av Tyskland (14 prosent), er viktigst for nedfall i Norge.

Ingen bedring for sur nedbør i Norge

Utslippene av SO_2 er som før nevnt redusert i de fleste europeiske land de senere årene. Dette har ført til en reduksjon i innholdet av sulfat i norsk nedbør på 33 prosent fra slutten av 1970-årene til 1992. På

grunn av økte nedbørmengder er imidlertid det samlede nedfallet redusert mindre enn dette. Utslippene av NO_x i Europa er generelt ikke redusert. Utslipp av NO_x i Storbritannia, den viktigste bidragsyter

Figur 5: Tilførsel av forsurende svovel (målt som S) til Norge fra europeiske land og havområder. 1992

Kilde: EMEP

ren, har økt de senere årene. Innholdet av forsurende nitrogen i nedbøren som faller ned i Norge er derfor ikke blitt lavere. Det er heller ikke registrert lavere surhetsgrad (pH) i denne nedbøren. Naturens tålegrense for forsurende er derfor fremdeles overskredet på hele 37 prosent av landarealet. Dette arealet fordeler seg på alle fylkene i Norge. Skadene er størst i Sør-Norge, og spesielt Agder fylkene.

Ozon ved bakken, sommerens miljøproblem

Langtransport av forurensninger kan også føre til høye nivåer av **ozon** ved bakken i Norge. I den nedre del av atmosfæren virker ozon forurensende, og den dannes ved kjemiske reaksjoner mellom oksygen, NO_x og flyktige organiske forbindelser i nærvær av sollys. Ozon kan transporteres fra Europa mot Sør-Skandinavia. I perioder i sommerhalvåret med vedvarende høytrykk og solskinn blir det registrert ozonkonsentrasjoner som er høyere enn anbefalte grenseverdier både i Sør-Norge og i mesteparten av Europa. Dette innebærer risiko for vegetasjons- og helseskader. Sommeren 1994 var det uvanlig mye av dette godværet, og resultatet var svært store ozonmengder både i Mellom-Europa, England og Norge.

Bakgrunnsnivået av ozon er så vidt høyt i forhold til grenseverdiene at det skal små økninger til før det måles overskridelser. Normalt er overskridelsene i Norge så moderate at vi er mest bekymret for virkningene på vegetasjonen. En medvirkende årsak til dette er at ozon særlig er et problem i grise-grendte strøk, noe som skyldes at lokale NO_x -utslipp reduserer ozonnivået i byer og tettsteder. Norske avlingstap er beregnet til å kunne være opp til 10 prosent. Avlings-

tapene sørover i Europa vil være høyere enn dette. Utslipp i Storbritannia og Tyskland betyr trolig mest for overskridelser i Norge.

For at overskridelser av grenseverdier ikke skal forekomme er det nødvendig med mer enn 70 prosent reduksjon av både NMVOC- og NO_x -utslippene i store deler av Europa. Det er forventet at planlagte reduksjoner gjennom dagens miljøavtaler vil redusere helseskader, men i mindre grad vegetasjonsskader i Norge. Hittil er ikke utslippene blitt nevneverdig redusert i Europa. Beregninger viser at det er utslipp i Storbritannia og Tyskland som antakelig betyr mest for ozonnivået i Norge.

I 1992 ble mennesker i Norge så vel som i hele EU spurt om de hadde grunn til å klage på lokale miljøproblemer. Trafikk og luftforurensning gav størst bekymring, både i Norge og i EU-landene. Denne bekymringen har vært noe av drivkraften bak tiltakene som har brakt SO_2 -utslippene nedover, og som etter hvert også vil redusere utslippene av NO_x . Tiden vil vise om bekymringen for økt drivhuseffekt og global oppvarming er stor nok til å gjøre innhugg i utslippene av CO_2 .

1. NMVOC = Non-methane volatile organic compounds, dvs. flyktige organiske forbindelser unntatt metan.

Litteratur

Acid News: No 3. Juni 1994.

Brunvoll, F. (red.) (1994): *Naturmiljøet i tall 1994*. Universitetsforlaget, Oslo.

CORINAIR (1990): Upubliserte resultater fra EEA (European Environment Agency). August 1994.

Fridtjof Nansens institutt (1994): *Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development*. 1994.

Miljøverndepartementet (1994): *Green Issues*. Juni 1994.

NILU (1992): *Befolkningseksposering for luftforurensninger*. NILU-rapport 59/92.

NILU (1993): *Rutineovervåkning av luftforurensning*. April 1992 - mars 1993. NILU-rapport OR 49/93.

OECD (1993): *OECD Environmental Data Compendium 1993*. OECD, Paris.

Sandnes, H. (1993): *Calculated Budgets for Airborne Acidifying Components in Europe*. EMEP/ MSC-W Report 1/93.

Simpson, D. (1992): *Long period modelling of photochemical oxidants in Europe*. EMEP MSC-W Note 1/92.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Naturressurser og Miljø 1993*. Statistiske analyser nr. 2.

SFT (1994): *Forurensning i Norge*. Statens forurensningstilsyn. 1994.

WHO (1994): *Concern for Europe's Tomorrow. Health and Environment in the WHO European Region*. WHO Regional Publications European Series nr. 53.

Kjetil Flugsrud er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressursregnskap og miljø.

Kristin Rypdal er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for ressursregnskap og miljø.

EU-medlemskap får liten betydning for innvandringen

64

Flyttingene i Europa er preget av at det er forholdsvis lite flytting mellom de fleste EU-land, mens det er mer flytting mellom de nordiske landene. Ved et eventuelt norsk medlemskap i EU vil det trolig bli små forandringer i Norges flyttemønster. Det som holder flyttingene mellom europeiske land nede er neppe knyttet til regelverk, men til kulturelle og sosiale ulikheter. Det er relativt stor innflytting fra land i den tredje verden til Europa, og for denne flyttingen kan utviklingen i EU få negative følger.

Lars Østby

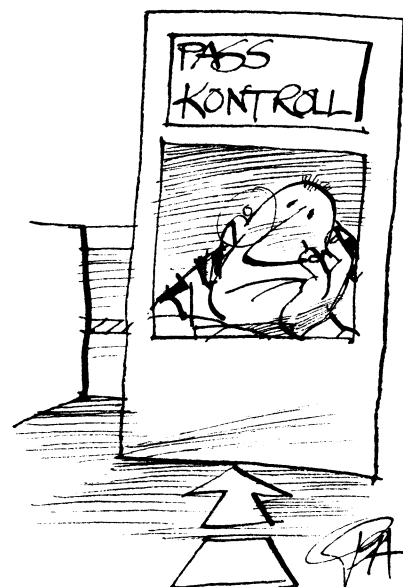
Følgene av en fri rett til å slå seg ned hvor som helst i EU for EU-landenes borgere har vært et moment i den norske diskusjonen av EU-medlemskap. Uro, både for at vår velferdsstat skulle bli oversvømmet av billig arbeidskraft, og for at vi kommer til å miste mange av våre talenter til land med større inntektsulikhet har vært nevnt. Noen har også vært betenkt over muligheten til at vår innvandringspolitikk måtte strammes inn for å tilpasse en felles EU-politikk, mens andre har vært redd for å åpne for fri flyt av innvandrere.

Allerede innledningsvis kan vi slå fast at det ikke vil være forskjeller av betydning mellom medlemskap i EU og en fortsettelse av EØS-ordningen. Rettighetene knyttet til fri bevegelse av personer vil være de samme under begge ordningene.¹

Spørsmålet om EU- eller EØS-medlemskapets betydning for Norges innvandring skal vi nærme oss gjennom å se på hvordan innslaget av utenlandske statsborgere i de enkelte EU-land og i søkerlandene er i dag, og hvordan regelverket for innvandringen påvirkes av et EU-/EØS-medlemskap. Vi skal sammenlikne reglene for det frie nordiske arbeidsmarkedet og resultatene av dette med dagens og framtidas regler for flytting mellom Norge og EU.

Det har lenge vært liberale regler også i EF²

Fri bevegelse av personer er ikke noe nytt i nordisk eller europeisk sammenheng. I henhold til Roma-traktaten hadde enhver borger i et EF-land rett til å søke og ta arbeid i et hvilket som helst annet medlemsland, også før Unionens tid. Denne friheten var imidlertid begrenset til dem som skulle utøve økonomisk aktivitet; arbeidstakere

og selvstendig næringsdrivende. I tillegg omfattet friheten også de yrkesaktives familiemedlemmer, selv om disse ikke var EF-borgere. Det var også fri adgang til å dra til et annet medlemsland for å søke arbeid i inntil tre måneder. Fant søkeren arbeid i løpet av denne perioden, fikk han bli, ellers ikke. De hadde rett til å ta med seg arbeidsløshetsstrygden hjemmefra for denne søkeperioden. Hensikten med disse liberale reglene var å sørge for at arbeidskraften fløt så fritt som mulig til de steder hvor etterspørselen var sterkst. Det var klare regler mot å innføre en praksis som ville virke hemmende på den frie flyt.

Enhver som fikk arbeid under disse betingelsene, skulle få oppholdstillatelse for seg og sin familie, og denne tillatelsen skulle fornyes automatisk så lenge den yrkesaktive var i arbeid, men også når han nådde pensjonsalderen eller ble varig arbeidsufør. Ved ufrivillig arbeidsløshet, kunne oppholdstillatelsen etter hvert falle bort.

Også for selvstendig næringsdrivende var det ansett som viktig å ha så fri etableringsrett som mulig, og begrensningene i deres rett til å velge land for å praktisere sitt yrke skulle være så små som mulig.

Som man ser, var det relativt få begrensninger i EF-borgeres frie rett til å leve og virke i et annet EF-land. Spørsmålet er så i hvilken grad disse rettighetene har påvirket folks valg av land.

Det frie nordiske arbeidsmarkedet

Det har vært et fritt nordisk arbeidsmarked i 40 år. I ly av dette regelverket har det skjedd en god del flytting mellom de nordiske landene. Dette nordiske arbeidsmarkedet har vært studert med interesse i Europa, for å bruke det til å vurdere virkningene av et mer liberalisert arbeidsmarked (se f.eks. Fischer & Straubhaar 1993).

I hovedtrekkene har reguleringene av dette arbeidsmarkedet ikke vært helt ulikt EUs regelverk. Det har vært passfritak for nordiske borgere ved reiser innen Norden, og det har ikke vært anledning til å stille krav om arbeids- eller oppholdstillatelse for å kunne ta arbeid. Ved innføringen var Norge betenkt over de reduserte mulighetene dette kunne gi for å føre en politikk for full sysselsetting. I ettertid kan en nok si at denne frykten var ubegrunnet. Avtalen er gjengitt i Arisholm og Rehnberg (1985), og de har også en gjennomgang av forhistorien og vurdering av avtalens betydning.

Det kan altså være grunn til å tro at eventuelle store forskjeller mellom internordiske og inter-EU flyttinger neppe kan tilskrives forskjeller i regelverket.

Ikke store regelendringer for Norge ved overgang til EU³

Ved videreføringen av EF over til Den europeiske union (EU), ble det lagt ytterligere vekt på at samarbeidet skal skape et enhetlig marked. Én av de fire friheter i Maastricht-traktaten, er fri bevegelse av personer. Til forskjell fra tidligere, har nå alle EU-borgere (og siden 1. januar 1994 alle borgere i EØS-land) rett til å bevege seg fritt mellom landene. Rettighetene er ikke som tidligere begrenset til å gjelde bare yrkesaktive og deres familiedømmer. Det vil fortsatt være slik at ikke-nordiske borgere av EØS-land må ha oppholdstillatelse for å slå seg ned i Norge, men slik tillatelse skal gis uten de begrensningene som Norge praktiserte tidligere. Alle som har oppholdstillatelse har også rett til å ta seg arbeid. Det skal være likebehandling av nasjonale og utenlandske arbeidstakere, og det skal ikke settes

unødvendige begrensninger for utlendingers rett til noen form for arbeid. Det vil fortsatt være visse stillinger, f.eks. i politi og embetsverk som kan forbeholdes landets egne statsborgere. Den enkelte arbeidsgiver vil fortsatt ha mulighet til å stille rimelige krav til språkkunnskaper eller annet.

Innen EU er det et regelverk for gjensidig godkjenning av yrkeskompetanse. Dette vil føre med seg at det normalt ikke kan stilles krav til tilleggstudanning eller eksamen for å utøve yrker som krever offentlig godkjenning eller autorisasjon. Trygderettigheter som er opparbeidet i ett EØS-land vil følge personene uansett bosted, og alle vil ha de samme rettigheter overfor oppholdslandets trygdesystem. Det vil imidlertid fortsatt være slik at en som har søkt arbeid i et annet EØS-land i minst tre måneder uten å få det, kan nektes videre opphold i landet.

Dataene

Datagrunnlaget for å sammenlikne utenlandske statsborgere i ulike land varierer mye, fra land som har sentrale befolkningsregistre (som de nordiske eller Belgia), eller lokale registre (Tyskland, Nederland) til land som bare har informasjon fra folketellinger eller utvalgsundersøkelser, som Frankrike og Storbritannia. Det gjøres mye arbeid i ulike europeiske samarbeidsorganer (UN-ECE, OECD, Eurostat) for å lage denne statistikken sammenliknbar, men fortsatt gjenstår en del (Poulain 1993). Flyttestrømmene er enda mindre sammenliknbare enn tall for utenlandske statsborgere.

Dataene er hentet fra Europarådet (1994). Denne publikasjonen gir den best oppdaterte oversikt over demografisk utvikling i Europa, men den kan selvfølgelig ikke bote på de manglene som finnes i det enkelte lands egen statistikk. Vi gir bare data for *utenlandske statsborgere*, som åpenbart ikke er det beste mål på innslaget av utlendinger. Det hadde vært en fordel å kunne benytte fødeland, eller mer avanserte inndelinger som den norske standarden for å klassifisere personer av utenlandsk opprinnelse (Statistisk sentralbyrå 1994), men slike data er det umulig å få for mange nok land. Det er relativt sjelden at flyttere mellom europeiske land søker vertslandets statsborgerskap, så skifte av statsborgerskap vil neppe ha avgjørende betydning for det bildet som gis av europeisk innvandring. Skifte av statsborgerskap er langt vanligere for innvandrere fra land i den tredje verden.

Økt grensekontroll

Andre konsekvenser av medlemskap (både i EØS og EU) kan vise seg å bli større. Særlig for de land som har ført en restriktiv innvandringspolitikk, har det vært viktig å knytte en redusert kontroll av grensene mellom landene til økt kontroll av grensene mellom EØS og omverdenen. Selv om fri rett til grensepassering gjelder bare EØS-borgere, er en nedbygging av kontrollapparatet naturlig. Dermed kan det også bli vanskeligere å kontrollere innvandringen av personer som er borgere av land utenom EØS, dersom de først er innenfor de ytre grensene. Begrepet "Festung Europa" er brukt i denne sammenhengen. Det kan altså ligge en samordning av innvandringspolitikken som en mulig konsekvens, men reglene og hvordan de skal praktiseres, er foreløpig uklart.

Samordnet innvandringspolitikk?

Selv om det ikke i utgangspunktet er gitt at innvandringspolitikken skal samordnes, er det tegn som peker i den retningen. Schengen-avtalen av 1985 har til hensikt å få til et felles system for intern og eksternt grensekontroll for Frankrike, Tyskland og Benelux. Italia, Spania og Portugal har seinere sluttet seg til avtalen, men den hindrer åpenbart ikke deltakerne i å praktisere en relativt ulik innvandringspolitikk. EU har også til hensikt å gjennomføre en felles asylsøker- og visumpolitikk (Dublin-konvensjonen), men den har ennå ikke fått særlig betydning. For Norge som medlem i EU (og trolig også i EØS) vil konsekvensene kunne bli at vi må tilpasse oss denne felles europeiske politikken. Selv utenfor både EU og EØS vil det trolig være vanskelig å føre en uavhengig politikk på dette området.

Fram til i dag har vi hatt mulighet til å følge vår egen innvandringspolitikk, og vi har til dels gjort det, f.eks. ved at vi holdt på visumfritak for bosnienere lenger enn de fleste andre. Andre sider ved vår visum-, asylsøker- og innvandringspolitikk er ikke særlig liberal sammenliknet med EU-landenes. En tilpasning til et eventuelt framtidig felles regelverk vil derfor ikke gi særlige forandringer i forhold til den politikken vi allerede nå fører.

Mange flytter mellom de nordiske landene, men få permanent

Til tross for at det har vært et fritt nordisk arbeidsmarked i 40 år, er det et begrenset antall personer som har valgt å slå seg ned i et annet nordisk land. Tabell 1 viser at det er mellom 0,1 og 2 prosent andre nordiske statsborgere i de fire store nordiske landene. 1,3 prosent av Sveriges befolkning er finske statsborgere, og det er også betydelig flere dansker og nordmenn i Sverige enn det er svensker i Danmark og Norge. Danmarks lave tall henger sammen med at det bor langt flere dansker i Sverige og Norge enn det bor nordmenn og svensker i Danmark.

Med unntak av den store tilflyttingen fra Finland til Sverige på slutten av 1960-tallet, er de nordiske flyttingene karakterisert ved at det nok kan være relativt mange som har flyttet mellom landene, kanskje et par millioner, men at de oppholder seg ute i en begrenset periode før de vender hjem (Majava 1993). Det virker som om det særlig er i perioder når arbeidsledigheten i et land stiger, at mange flytter ut for en kortere periode for å få arbeid. Flyttingene mellom Norge og Sverige de siste 10 årene illustrerer dette. Arisholm og Rehnberg (1985, s. 61) antyder at overens-

Tabell 1: Andel av innbyggerne i de nordiske landene som er borgere i et annet nordisk land. Prosent. 1. januar 1993

Land	Andel
Danmark	0,4
Finland	0,1
Norge	0,8
Sverige	2,0

Kilde: Europarådet 1994

komsten ikke har spilt noen avgjørende rolle for flyttingenes omfang fordi de fleste flyttinger har vært knyttet til personlige forhold, og i liten grad har hatt med situasjonen på arbeidsmarkedet å gjøre.

Andelen utenlandske borgere varierer mye mellom EØS-landene

Andelen utenlandske statsborgere varierer fra omkring 1 prosent i Italia, Portugal og Spania til 30 prosent i Luxembourg (se tabell 2). Det kan nok være grunn til å sette et spørsmålstegn ved de aller laveste tallene. De fleste landene har mellom 2 og 7 prosent utenlandske statsborgere i sine befolkninger.

De nordiske landene ligger omtrent midt i feltet, Sverige litt foran Norge og Danmark på grunn av det store innslaget av finner. De finske dataene er av høy kvalitet, og Finland har nok reelt sett færre utenlandske statsborgere enn noe annet EØS-land. Dette kan skyldes flere forhold, landet har et språk som forstås av få ikke-finner, det er en utkant i Europa, og det har i lang tid hatt en restriktiv innvandringspolitikk preget av forholdet til den store nabo i øst.

Når det gjelder innvandrere fra EU-land, har 5 av de 12 medlemslandene mindre enn 1 prosent av innbyggerne fra andre EU-land. Norge har en relativt høy andel fra EU-

Tabell 2: Andel av innbyggertallet som er utenlandske statsborgere, og andel av landets egne statsborgere som er bosatt ute. EU og de fire søkerlandene. Prosent

Land	Andel av innbyggerne som er borgere i utlandet				Andel av landets egne statsborger i	
	I alt	EU	EØS	Den tredje verden	EU	EØS
Norge	3,6	1,0	1,3	1,6	0,8	1,6
Finland	0,9	0,1	0,3	0,2	0,5	2,7
Sverige	5,7	0,8	2,5	1,9	0,6	0,8
Østerrike	6,6	0,9	0,9	2,0	2,7	2,8
Belgia	9,0	5,3	5,4	3,2	1,4	1,4
Danmark	3,5	0,6	1,0	1,7	0,9	1,8
Frankrike	6,4	2,3	2,3	3,7	0,5	0,6
Hellas	2,0	0,6	0,7	0,7	3,9	4,0
Irland	2,5	1,9	1,9	-	17,8	17,8
Italia	0,9	0,2	0,2	0,5	2,0	2,1
Luxembourg	29,9	26,5	26,9	1,0	3,5	3,6
Nederland	4,9	1,2	1,3	3,3	1,6	1,7
Portugal	1,2	0,3	0,3	0,8	8,7	8,7
Spania	1,0	0,4	0,5	0,5	1,2	1,2
Storbritannia	3,3	1,5	1,6	1,1	0,7	0,7
Tyskland	7,6	1,9	2,1	3,4	0,3	0,4

Kilde: Europarådet 1994

land til tross for kravet om arbeids- og oppholdstillatelse. Forklaringen kan trolig hentes i de spesielle krav norsk næringsliv (særlig oljesektoren) har hatt til spesialisert arbeidskraft. Det er også viktig å huske at en stor andel av EU-borgerne i Norge er fra Danmark, og dermed har vært unntatt fra innvandringsreguleringer.

Mange briter i Norge

Tabell 3 viser den andelen britiske statsborgere utgjør av innbyggertallet i en del EØS-land. Det er grunn til å tro at det store flertallet av briter i utlandet har flyttet ut i løpet av de siste 20 årene, slik at dette altså er flyttinger foretatt etter at de kom med i EF. Det er 1-3 promille briter i mange EU-land, og det er litt mindre enn 1 promille i Frankrike og Portugal. Det er bare Irland og Luxembourg som har klart større innslag av briter enn Norge. Til tross for klare forskjeller i regelverk, er altså innslaget av briter i den norske befolkningen minst så stort som hos Storbritannias europeiske naboer.

Hver fjerde innbygger i Luxembourg fra et annet EU-land

Mer enn hver fjerde innbygger i Luxembourg kommer fra et annet EU-land (tabell 2). Luxembourg har en rekke EU-institusjoner, men den mer tradisjonelle arbeidskraftinnvandringen fra Portugal har hatt like stor betydning. EØS-landene har mange ganger flere av sine innbyggere i Luxembourg enn det er luxembourgere hos dem. Dernest er Belgia, med NATOs hovedkvarter og de fleste EU-institusjonene det EU-land som har flest fra andre EU-land boende hos seg. Nå var det nok mange utlendinger i Belgia også før Brussel ble "Europas hovedstad". Belgia har en lang tradisjon for å hente arbeidskraft fra utlandet, fremst fra Italia. Videre har Belgia også mange utenomeuropeiske innvandrere, særlig fra sine tidligere kolonier. Ut fra befolkningens opprinnelse, synes Belgia som det mest kosmopolitiske land i Europa.

Tyskland er det største innvandringslandet

Tyskland har lenge vært det landet i Europa med størst nettoinnvand-

Tabell 3: Andel britiske statsborgere av innbyggertallet i enkelte EØS-land.¹ Promille

Land	Andel
Norge	2,7
Danmark	2,1
Sverige	1,2
Belgia	2,5
Hellas	2,1
Irland	16,1
Luxembourg	8,3
Nederland	2,9
Spania	1,3
Tyskland	1,3

¹ De øvrige landene har mindre enn 1 promille briter
Kilde: Europarådet 1994

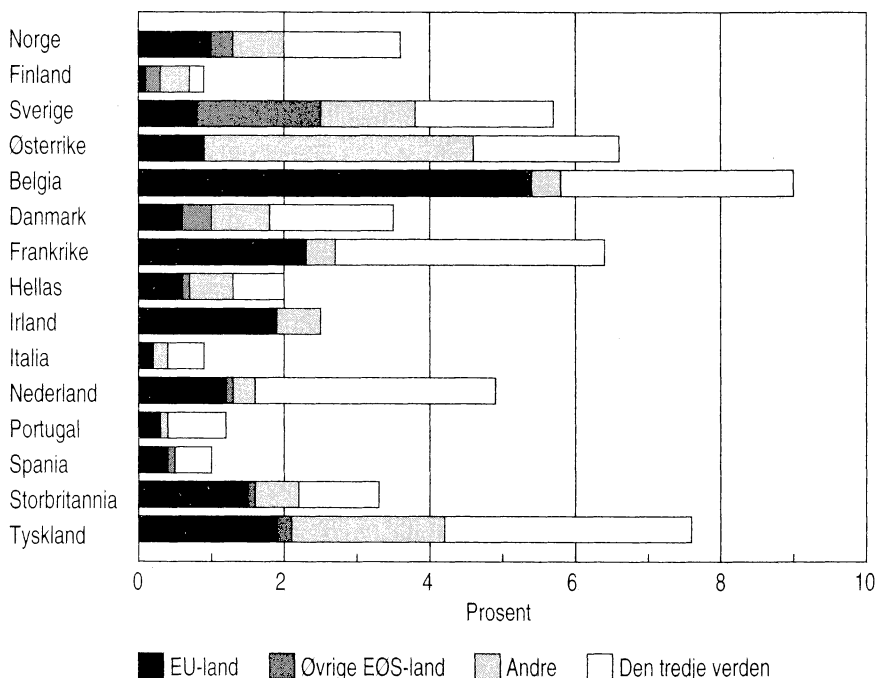
ring. Selv etter innskjerpselen av visumkravene, hadde Tyskland halvparten av nettoinnvandringen til EØS-regionen i 1993 (Eurostat 1994). Denne innvandringen er likevel av relativt ny dato. Mange som er av tysk avstamning gis tysk statsborgerskap ved ankomsten, slik at de ikke kommer med i våre tall.

Alt i alt må en si at innslaget av utenlandske statsborgere i EU-landene er av ganske begrenset omfang, til tross for at det har vært 20-25 år med temmelig fri bevegelse for yrkesaktive.

Flere innvandrere fra fjerne land enn fra EØS-land

I de fleste EØS-land kommer flertallet av europeerne fra andre EØS-land. Unntaket er bare Finland, hvor det er om lag 15 000 fra tidligere Sovjet. Andelen i hvert land som kommer fra den tredje verden (Asia med Tyrkia, Afrika, Latin-Amerika) er relativt lav alle steder, med 3-4 prosent i Frankrike, Tyskland, Nederland og Belgia på topp. Flest utenlandske statsborgere har Tyskland, med 6 millioner. Av disse kommer hele 1,8 millioner fra Tyrkia, over 2 prosent av innbyggertallet i Tyskland. Storbritannias tall er nok påvirket av at mange fra deres tidligere kolonier har fått britisk statsborgerskap, og dermed forsvunnet fra statistikken over utenlandske statsborgere. Hvor høyt et sammenliknbart tall for Storbritannia vil være, er ikke godt å si.

Figur 1: Andel utenlandske statsborgere fra ulike regioner. EU og de fire søkerlandene

Kilde: Europarådet 1994

Lavest andel fra den tredje verden har Irland, og Finland med 0,2 prosent. Italias, Portugals og Spanias tall kan mistenkes for å være påvirket av dårlig datagrunnlag. Det overrasker kanskje å se at de skandinaviske landene har svært like andeler fra den tredje verden. Åtte andre land i tabellen har lavere andeler og fem har høyere enn de skandinaviske landene. Til tross for den store oppmerksomhet som økningen i antall fjernkulturelle innvandrere har fått, utgjør de altså en forholdsvis liten andel av befolkningen i de europeiske landene.

Irland og Portugal har flest av sine borgere bosatt i andre EØS-land

Ingen land fører noen fullgod statistikk over deres statsborgere som oppholder seg i utlandet. I tabell 2

har vi derfor summert det antall nordmenn som andre land oppgir å ha for å få vite hvor mange norske statsborgere som oppholder seg ute, og tilsvarende for de andre landene. Av hensyn til forholdene i Norden, tar vi også her med tall for både søkerlandene og EU. Forskjellen er særlig stor i Finland, fordi så mange finner oppholder seg i Sverige (omtrent 2 prosent av innbyggertallet i Finland). Det er videre flere nordmenn i Sverige enn det er i hele EU til sammen, Danmark medregnet. Selv ikke en nettoinnvandring til Norge fra Sverige på 5 000 norske statsborgere de siste tre årene, har forandret dette. Til tross for danskenes 20-årige EU-medlemskap, bor det like mange dansker i Norge og Sverige som i hele EU. Svensker er derimot jevnt fordelt over hele Europa.

Det er Irland som har den største andel av sine statsborgere i utlandet (én av seks), alt vesentlig i Storbritannia. Portugal utmerker seg også. Én av 12 portugisere bor i utlandet, hele 650 000 i Frankrike, og 40 000 i Luxembourg, hvor de utgjør 10 prosent av landets innbyggere. Luxemborgere finner en også relativt mange av i utlandet, fordelt på Frankrike, Belgia og Tyskland. 1 prosent av Italias statsborgere oppholder seg i Tyskland, og mer enn 3 prosent av grekerne bor der.

Det er naturlig at det er de små landene som har størst andel av sin befolkning i utlandet, men regnet i absolutte tall, er det flest italienere som bor i et annet EØS-land, nesten 1,2 millioner. Dette vil utgjøre et stort innflyttingspotensiale for Italia, som de seinere år er blitt et innvandringsland. Det er også store grupper fra Portugal, Irland, Spania og Hellas som bor i andre europeiske land.

I alt er det 5,65 millioner borgere i EØS-land som bor i et annet EØS-land, noe som tilsvarer 1,5 prosent av folketallet. Nesten hver tredje av dem som bor i et annet EØS-land befinner seg i Tyskland, og én av fem bor i Frankrike.

Lite flytting, og lite vil forandres

Det er altså relativt små virkninger som kan spores av de liberale flyttereguleringene som har vært i Europa fram til nå. Strømmene er styrt av de behovene som innbyggerne i det enkelte land har for å skaffe seg arbeid i andre land, og av alle mulige personlige motiv som ikke har med arbeidsmarkedet å gjøre. Når behovet er der, har det under de gjeldende regelverk i stor grad vært mulig å flytte, både i EF og i Norden. Noe av flyttingene er

dessuten styrt av det enkelte lands etterspørsel etter arbeidskraft, som tilfellet med arbeidsflytterne fra den tredje verden til Europa på 1960- og 1970-tallet. Det er trolig få potensielle flyttere som ikke har hatt mulighet til å realisere sine flytteønsker fordi regelverket har hindret det.

Derfor synes det heller ikke rimelig å vente fundamentale endringer i det europeiske flyttemønsteret under EØS-avtalen, eller i et utvidet EU. Det kan tenkes at det blir sterkere samarbeid mellom bedrifter og at det blir flere multinasjonale selskaper hvor bedriftsinterne karriereveier gjør at ansatte i perioder bosetter seg i utlandet. Dette kan påvirke flyttehyppigheten mellom landene, men neppe gi betydelige utslag av permanent karakter.

Det kan nok tenkes at det blir større konsekvenser for innvandring fra den tredje verden, i form av en innstramning. For Norges vedkommende trenger ikke utslaget å bli så stort, men for land som har ført den mest liberale innvandringspolitikk og land som har spesielle forhold knyttet til innvandring f.eks. fra sine tidligere kolonier, kan nok forandringene bli større.

Et naturlig spørsmål i avslutningen er kanskje heller hvorfor det flyttes så lite mellom landene i Europa, til tross for at mulighetene til det har vært relativt gode i mange år. Poulain (1993) gjengir og vurderer tilgjengelige data om flytting mellom EØS-landene. Strømmene mellom de nordiske landene er relativt store, som eksempel kan nevnes at det flytter flere mellom Sverige og Norge enn mellom Belgia og Nederland, til tross for at det bor dobbelt så mange mennesker der. Strømmene mellom Norge og Sve-

rige synes å være av størrelsesordenen som mellom Belgia og Frankrike, og større enn mellom Nederland og Tyskland.

Vi skal ikke gå inn på detaljer i resonnementene rundt hvorfor det er så få flyttere mellom landene i EØS, men bare nevne at det vil være relativt få jobber i et trangt arbeidsmarked som en utlending er bedre kvalifisert for enn det en fra eget land vil være. Kjennskap til språk, kultur og nasjonale forhold ellers er nok viktig både for den som vurderer å flytte og den som ansetter folk. Det vil trolig også være mangel på informasjon om de få mulighetene hvor en utlending faktisk ville være konkurransedyktig. Geografisk og kulturell nærhet, som mellom landene i Norden, synes å være en grunnleggende forutsetning for å ha stor utveksling av flyttere. Slik sett vil EØS-avtalen eller et EU-medlemskap bety lite.

1. I noen tidligere artikler (se f.eks. Østby 1993) er forsøkt vurdert de konsekvensene som flere av de viktige politiske endringene i Europa og verden kan få for flytting og befolkningsutvikling i Norge og Norden.

2. Dette avsnittet bygger på Arbeidsgruppen... (1990).

3. Avsnittet bygger på UDI (1994).

Litteratur

Arbeidsgruppen for innvandringspolitiske konsekvenser av norsk tilpasning til EF (1990): *Norsk innvandringspolitikk og EFs indre marked*. Kommunaldepartementet, Oslo.

Arisholm, H. og B. Rehnberg (1985): *Vägen til en fri nordisk arbetsmarknad*. NU 1985:5. Nordisk Arbeidsmarkedsutvalg (NAUT), Oslo.

Europarådet (1994): *Recent demographic developments in Europe, 1993*. Strasbourg.

Eurostat (1994): *Rapid reports - Population and social conditions* 1994:4. Luxembourg.

Fischer, P. & T. Straubhaar (1993): *Integration und Migration in einem Gemeinsamen Arbeitsmarkt. 40 Jahre Erfahrungen im Nordischen Arbeitsmarkt*. Hamburg, August.

Majava, A. (1993): *The Reshaping of Europe: Implications for Migration from a Nordic Perspective*. I Rocha-Trindade, M. B. (ed.): *Recent Migration Trends in Europe*. Universidade Aberta, Lisboa.

Poulain, M. (1993): *Confrontation de Statistique de Migration Intra-Européennes: Vers plus d'Harmonisation?* European Journal of Population 4.

Statistisk sentralbyrå (1994): "Nye tall for innvandrerbefolkningen," *Ukens statistikk* 23. Oslo-Kongsvinger.

Utlendingedirektoratet (1994): *Informasjon om oppholdstillatelse i Norge for personer fra EØS-land*. Oslo.

Østby, L. (1993): "Fri flyt av flyktninger - eller "Festung Europa"" i Nordgreen et al. (red.): *Norge, EF og distriktspolitikken*, s. 102-122. ODH Info-serie 87/93. Rapport fra landskonferansen for tiltaksarbeid. Lillehammer.

Lars Østby er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Norden som demografisk pioner

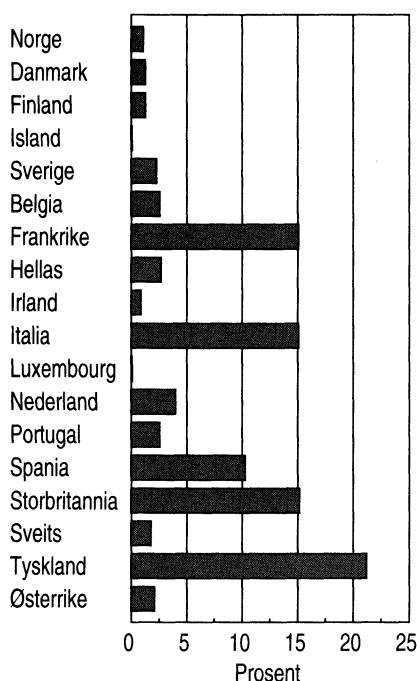
70

De nordiske land har på mange områder vært pionerer når det gjelder demografisk utvikling. Dette gjelder bl.a. fruktbarhetsutviklingen, spesielt fallet siden 1960-åra og økningen i 1980-åra, nye samlivsformer og fødsler utenfor ekteskap. Norden var også tidlig ute med moderne prevensjon, liberal abortlovgivning og registrert partnerskap. Det er få som gifter seg og mange som skilles. Spedbarnsdødeligheten er lav og levealderen høy.

Helge Brunborg¹

I demografisk forstand skiller Norden seg på mange måter fra resten av Vest-Europa. I denne artikkelen skal vi se på noen av de områder hvor vi har vært eller fortsatt er demografiske trendsetterere². Vi vil hovedsakelig holde oss til etterkrigstida og Vest-Europa, dvs. EU pluss EFTA, og til land med folketall over 1 million. Før vi går videre vil vi imidlertid minne om at de nordiske land er små og samlet utgjør bare 6 prosent av Vest-Europas folketall (se figur 1).

Figur 1: Folketallet i Vest-Europa, 1993

Kilde: Council of Europe 1994

Fruktbarhetsutvikling³

Fruktbarhetsutviklingen i Europa de siste hundre år er preget av flere trender. Her skal vi se på tre av de mest interessante. For det første fikk vi et stort fruktbarhetsfall på slutten av forrige århundre, som er en del av den såkalte

demografiske overgang, dvs. den overgang fra høye til lave fødsels- og dødsrater som alle industriland har gjennomgått. For det andre opplevde vi en nedgang i fruktbarheten fra slutten av 1960-tallet, som av noen blir kalt den andre demografiske overgang. Den tredje trenden er den svake, men markerte, oppgangen i fruktbarhet siden midten av 1980-tallet. For alle disse trendene har Norden spilt en ledende rolle.

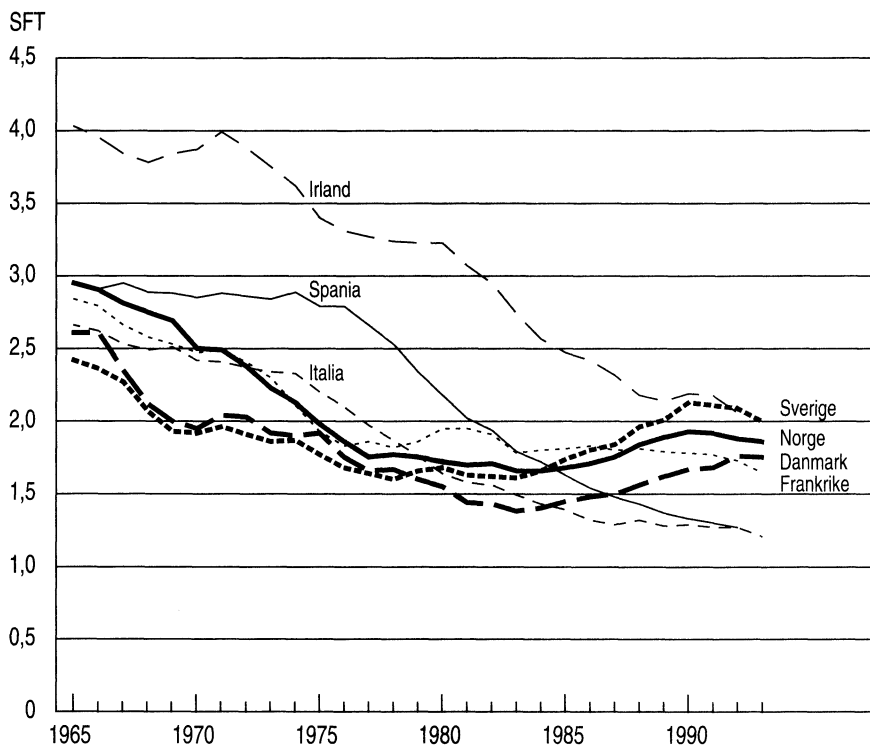
Den demografiske overgang

I den demografiske overgang var de nordiske land tidlig ute, men ikke først. I Frankrike begynte fruktbarheten å falle allerede på slutten av 1700-tallet. Resten av Europa fulgte etter i siste tredjedel av forrige århundre og begynnelsen av dette. I en oversikt over når de forskjellige land hadde hatt 10 prosent nedgang i den ekteskapelige fruktbarhet, rangerer Sverige som nr. 5 (1892), Danmark som nr. 9 (1900), Norge som nr. 10 (1904) og Finland som nr. 12 (1910) (Coale og Watkins 1986: 394-395).

Fruktbarhetsfallet siden 1960-tallet

Når det gjelder den andre demografiske overgang, dvs. fallet i fruktbarhet de siste 20-30 år til under det nivå som gir befolkningsvekst på lang sikt, var Norden imidlertid tidlig ute (se tabell 1 og figur 2). I 1970 var samlet fruktbarhetstall (SFT)^{4,5} under 2 barn pr. kvinne bare i nordiske land, dvs. i Finland (1,83), Sverige (1,94) og Danmark (1,95) (bortsett fra Luxembourg). SFT i Norge (2,24) var da blant de høyeste i Europa og på rask vei nedover, men ennå ikke sunket til under reproduksjonsnivået⁶. I de fleste europeiske land sank fruktbarheten dramatisk til midten av 1980-tallet,

Figur 2: Samlet fruktbarhetstall i noen vesteuropeiske land. 1965-1993

Kilde: Sardon 1994

flere steder til under 1,5 barn pr. kvinne. I figur 2 har vi bare kunnet ta med noen få land: de fire nordiske, og "avvikerne" Irland, Italia og Spania. Utviklingen i mange sentraleuropeiske land, bl.a. Nederland, er imidlertid svært lik utviklingen i Frankrike.

Årsakene til det store fruktbarhetsfallet er mye diskutert og noen allment akseptert teori finnes ikke. De fleste mener at både økonomiske og sosiale faktorer har hatt innflytelse. Faktorer som ofte nevnes er introduksjonen av moderne prevensjonsmetoder på midten av 1960-tallet samt veksten i utdanning og yrkesaktivitet blant kvinner.

Kulturelle faktorer har trolig også spilt en rolle. Lesthaeghe og

Surkyn (1988) mener at bl.a. utviklingen av individualistiske og ikke-religiøse holdninger har vært viktige for fruktbarhetsfallet siden 1965. De viser f.eks. at Danmark ligger lavest på alle religiøse indikatorer, slik som andel av befolkningen som tror på Gud, himmelen, et liv etter døden, djevelen eller helvete (1981-tall for Danmark, Irland, Nord-Irland, Spania, Italia, Belgia, Storbritannia, Vest-Tyskland, Nederland og Frankrike).

Fødselstallet økende igjen på 1980-tallet

Etter et stort fall, begynte fruktbarheten å stige på midten av 1980-tallet - særlig i Nord-Europa. Her var Sverige igjen pioneren, slik at Sverige i 1992 hadde **høyest** fruktbarhet (SFT 2,09) i Vest-Europa, til

og med høyere enn Irland (2,06) (se tabell 1).

Økningen i fruktbarhet på 1980-tallet har vært størst i de nordiske land. Fra 1980 til 1992 økte SFT med mellom 0,16 og 0,41 barn i de nordiske land. I resten av Vest-Europa sank SFT, bortsett fra Sveits som hadde en ubetydelig oppgang (på 0,03 barn) (Nobile 1994:15).

Mye av økningen skyldes utsettelse av fødsler ved at "eldre" kvinner, dvs. over 30 år, har hatt en markert fruktbarhetsøkning. Dette har ført til at gjennomsnittlig fødselsalder, spesielt ved første fødsel, har økt betydelig. Førstefødselsalderen er imidlertid ikke lenger høyere i Norden enn ellers i Vest-Europa (se tabell 1).

Årsaker til fruktbarhetsoppgangen

I Sverige regner man med at sosial- og familiepolitikken har spilt en rolle for fruktbarhetsoppgangen, spesielt muligheten for å beholde svangerskapslønn dersom det er mindre enn to og et halvt år mellom barna (Hoem 1990). Også i Norge er det grunn til å tro at en politikk med formålet å gjøre det lettere å kombinere barn og yrkesaktivitet, har hatt en positiv virkning på fruktbarheten. De siste åra er barnehagedekningen økt og svangerskapspermisjonen kraftig forlenget og inkluderer nå også menn, noe som er uvanlig utenfor Norden.

Lavest fruktbarhet i Sør-Europa

Siden slutten av 1980-tallet er det Sør-Europa som har hatt lavest fruktbarhet i Europa: I 1992 var SFT 1,25 i Italia og 1,23 i Spania (se tabell 1 og figur 2). Det kan synes som et paradoks at det er katolske land som har lavest fruktbarhet på tross av pavens sterke

Tabell 1: Fruktbarhetsmål

	Samlet fruktbar- hetstall. Barn pr. kvinne. 1992	Gjennom- snittsalder ved første fødsel (år). 1991	Andel fødsler utenfor ekteskap. Prosent. 1991	Legale aborter pr. 100 levende- fødsler. Ca. 1991	Abort- lovgiv- ning ¹ . Ca. 1990
Norge	1,88	25,7	40,9	25,5	7
Danmark	1,76	26,8	46,5	30,7	7
Finland	1,85	26,9	27,4	18,7 ²	6
Island	2,21	24,4	56,4	15,0 ²	6
Sverige	2,09	26,5	48,2	28,9	7
Belgia	1,66	..	..	18,0 ³	6
Frankrike	1,73	27,2	27,5	22,5	6
Hellas	1,39	25,0	2,4	10,8	7
Irland	2,06	26,3	16,6	0,0	1
Italia	1,27	..	6,6	27,9	6
Luxembourg	1,64	..	12,2	..	6
Nederland	1,59	27,7	12,0	9,9	7
Portugal	1,51	24,9	15,6	..	5
Spania	1,27	..	..	9,3 ²	5
Storbritannia	1,79	27,5	29,8	24,0	6
Sveits	2,09	27,8	6,5	15,9 ³	3
Tyskland ⁴	1,30	27,1	11,1	14,9	5
Østerrike	1,51	26,1	24,8	17,1 ³	7

¹ = Uoppgitt i de kilder som var tilgjengelig

¹ Den mest liberale begrunnelsen for tillatelse av legal abort er oppgitt: 1 For å redde kvinnens liv, 2 For å bevare den fysiske helse, 3 For å bevare den mentale helse, 4 Ved voldtekt eller incest, 5 Ved skader på fosteret, 6 Pga. økonomiske og sosiale forhold, 7 På anmodning (selvbestemt abort)

² 1990

³ Ca. 1988

⁴ Før 1990: Vest-Tyskland

Kilder: Sardon 1994, Council of Europe 1994, Nobile 1994, Monnier og de Guibert-Lantoine 1993, Eurostat 1994, United Nations 1994

motstand mot abort og prevensjon (bortsett fra sikre perioder). Dette gjelder ikke bare i Europa, men faktisk i hele verden, og illustrerer religionens minkende innflytelse - i hvert fall på disse områdene. Det er også interessant å merke seg at fruktbarheten nå er sunket til under reproduksjonsnivået i et annet svært katolsk land, Irland, som lenge hadde den høyeste fruktbarheten i Europa. Dette har skjedd på tross av myndighetenes restriktive politikk når det gjelder adgangen til prevensjonsmidler og abort.

Mange legale aborter i Norden, men flere i Øst-Europa

De nordiske land var blant de første til å introdusere en spesiell lovgivning om aborter (Island i 1938,

Sverige i 1938 og Danmark i 1939). På 1970-tallet innførte Danmark, Norge og Sverige fri adgang til selvbestemt abort innen de første 12 eller 18 ukers svangerskap, mens det fortsatt er noen begrensninger i adgangen til abort i Finland og Island. Ellers i Vest-Europa er det bare Hellas, Østerrike og Nederland som har selvbestemt abort (se tabell 1).

Antall aborter er da også ganske høyt i de nordiske land. I Vest-Europa i 1988 var det Danmark og Sverige som hadde flest legale aborter i forhold til fødselstallet, dvs. ca 30 pr. 100 levendefødsler (se tabell 1). Norge lå på fjerdeplass, like bak Italia. De andre landene med selvbestemt abort har

betydelig lavere abortrater. Det er interessant å merke seg at **Nederland**, som har en like liberal abortlovgivning som oss, har en abortkvote som bare er ca. 1/3 av vår (se tabell 1). Det samme gjelder tenåringsfruktbarheten: henholdsvis 4,8 og 16,0 fødsler pr. 1 000 kvinner mellom 15 og 19 år i 1992 (COE 1994: 214, 222). Nederland synes altså å ha hatt en mer vellykket politikk enn de nordiske land når det gjelder prevensjonsopplysning, ved siden av at færre tenåringer er samboende eller gift og at den seksuelle debutalder er noe høyere enn i f.eks. Sverige.

I Øst-Europa er aborttallene imidlertid betydelig høyere enn i Norden - i noen land er det faktisk **flere** legale aborter enn fødsler, f.eks. i Romania med 315 pr. 100 fødsler (Nobile 1994). Dette skyldes i høy grad at aborter er brukt som en prevensjonsmetode.

Færrest gifter seg i Norden

Vest-Europa har i flere hundre år vært preget av det såkalte europeiske giftermålsmønsteret, dvs. høy giftermålsalder og mange som aldri gifter seg. Dette i motsetning til i Øst-Europa og resten av verden, der giftermålsalderen var lav og ekteskapet (i vid betydning) nesten universelt (Hajnal 1965). Her er det igjen de nordiske land som har vært ledende. F.eks. var det rundt år 1900 minst vanlig å gifte seg i Island, Sverige og Norge, der henholdsvis 29, 19 og 18 prosent av kvinner i slutten av 40-åra aldri hadde vært gift (Hajnal 1965).

Ekteskapets betydning har fortsatt å minke i Norden, om enn ikke primært av økonomiske grunner som for hundre år siden. Den minkende vekten på religiøsitet og den større vekten på individualisme, har også

Tabell 2: Familiedanning og oppløsning

	Samlet rate for første giftermål. Prosent. Ca. 1991	Samlet skilsmisse- rate. Prosent. 1991	Samboen- de kvinner 20-24 år. Prosent. Ca. 1985 ²
Norge	49	40	34 (1988)
Danmark	59	41	42 (1985)
Finland	58	41	
Island	49	37	
Sverige	49	44	32 (1985)
Belgia			7 (1982)
Frankrike	55	33	15 (1986)
Hellas	82	13	
Irland			2 (1982)
Italia		8	1 (1983)
Luxembourg	70		
Nederland	64	29	18 (1989/90)
Portugal	84		
Spania	67 (1990)		
Storbritannia	62 (1991)	42	14 (1989/90)
Sveits	74	34	12 (1985)
Tyskland ¹		30	14 (1982)
Østerrike	56	33	

¹ Før 1990: Vest-Tyskland² Nyere data er ikke tilgjengelige

Kilder: Council of Europe 1994, Roussel 1992

påvirket ekteskapsutviklingen ved at færre gifter seg og flere skilles.

I 1990 hadde Norge, Island og Sverige lavest rate for inngåelse av første ekteskap i Europa, med under 50 prosent⁷. Tallene for disse nordiske landene er lavest i Vest-Europa (se tabell 2). De som gifter seg gjør det dessuten seinere. Sverige og Finland hadde høyest gjennomsnittsalder ved første ekteskap i Vest-Europa i 1992. Norge lå også høyt, men litt lavere enn Sveits.

Nesten halvparten av ekteskapene i Norden oppløses

I Norden er det altså relativt få som gifter seg, men det er også stor lekkasje fra ekteskapet i den andre enden: Nesten ingen andre nasjonaliteter skiller seg så mye som de nordiske. De er ved siden av britene de eneste som kan forvente at over 40 prosent blir skilt (tabell 2).

Deretter er det et sprang ned til land som Frankrike, Sveits og Østerrike hvor rundt 1/3 må regne med å bli skilt. Igjen er det Italia som utmerker seg, med en skilsmisserate på bare 8 prosent. Dette henger sammen med en restriktiv skilsmissegivning. Vatikanets innflytelse er her fortsatt stor.

Norden har også gått foran når det gjelder å forenkle muligheten for skilsmisse, spesielt Sverige, der skilsmissegivningen av 1974 gjorde det svært enkelt å skilles: Skilsmisse kan fås etter bare et halvt års betenkningstid hvis det er barn i ekteskapet. Ellers innvilges skilsmisse på dagen.

Flest samboere i Norden

Den viktigste årsaken til ekteskapsreduserte betydning i Norden er framveksten av samboerskap. Norden er uten tvil trendsetter når det gjelder utvikling av det moderne samboerskap, også kalt samliv uten vigsel. Men ugift samliv var ikke uvanlig i tidligere tider heller, som påvist av Eilert Sundt (1855). På dette området var igjen Sverige først ute, med Danmark et par år etter, og Norge noen år deretter. Omkring 1977 var 1/3 av svenske kvinner, 1/4 av danske kvinner og 1/20 av finske og norske kvinner mellom 18 og 44 år samboere (Brunborg 1979). Dette var betydelig høyere enn i resten av Europa, der dette fenomenet var så sjeldent og sensitivt at det nesten ikke fantes statistikk om det. I løpet av 1980-åra ble samboerskap vanligere både i Norden og ellers, men fortsatt var det Norden som førte an, med 1/3 eller mer av kvinner mellom 20 og 24 år som var samboende (se tabell 2). Deretter fulgte Nederland og Frankrike med hhv. 18 og 15 prosent, mens bare 1 prosent av italienske kvinner var samboende. Mange europeiske

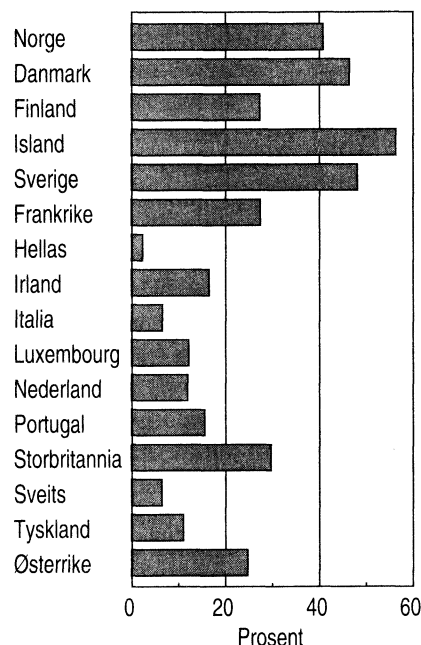
land har altså tatt inn på Norden, men fortsatt er samboerskap både vanligst og mest akseptert i de nordiske land.

Hvert andre barn født utenfor ekteskap

Fordi samboerskap er blitt så alminnelig i Norden (unntatt Finland), blir for tida rundt halvparten av alle barn født utenfor ekteskap, mot under 30 prosent i Frankrike og Storbritannia (se tabell 1 og figur 3). Her ligger Italia igjen lengst fra de nordiske land, med bare 7 prosent av barna født utenfor ekteskap.

Liberala holdninger og lover

Holdningen til utradisjonelle familieformer er utvilsomt mer liberal i Skandinavia enn ellers i Europa. Som nevnt ovenfor har vi gått foran når det gjelder atferd. Men

Figur 3: Andel fødsler utenfor ekteskap. 1991¹¹ Tall for Belgia og Spania mangler

Kilde: Council of Europe 1994

Tabell 3: Dødelighet og befolkningsstruktur

	Spedbarns- dødelighet pr. 1 000 lev. fødsler. Ca. 1992	Forventet levealder ved fødselen (år)		Prosent av befolkningen 65+ år. Ca. 1993
		Menn. Ca. 1991	Kvinner. Ca. 1991	
Norge	5,8	74,0	80,1	16,2
Danmark	6,6	72,2	77,7	15,5
Finland	5,8	71,3	79,3	13,6
Island	3,9	75,1	80,8	10,9
Sverige	5,4	74,9	80,5	17,7
Belgia	8,2	72,4	79,1	15,4
Frankrike	6,6	72,9	81,1	14,5
Hellas	8,4	74,0	79,4	14,3
Irland	6,6	71,0	76,7	11,4
Italia	8,3	73,6	80,2	14,8
Luxembourg	8,5	72,6	79,1	13,6
Nederland	6,3	74,0	80,2	13,0
Portugal	9,2	69,9	77,3	14,1
Spania	7,9	73,4	80,5	14,1
Storbritannia	6,6	73,0	78,5	15,8
Sveits	6,6	74,1	80,9	14,6
Tyskland	6,6	72,6	79,1	15,0
Østerrike	7,5	72,6	79,2	15,3

Kilder: Council of Europe 1994, Eurostat 1994

også når det gjelder lovgivning og lovfortolkning er vi pionerer, bl.a. er samboerskap mer og mer blitt sidestilt med ekteskap, særlig når paret har barn sammen. Et annet og noe spesielt eksempel, er muligheten for registrering av partnerskap mellom personer av samme kjønn. Partnerskapene kan juridisk - med noen få unntak - regnes som likeverdige med ekteskap. Dette ble innført av Danmark som første land i verden i 1992, i Norge året etter og i Sverige i år.

Norge lenge på topp i levealder

Dødeligheten i Norden var lenge lavest i verden. I over hundre år lå Norge i teten internasjonalt når det gjaldt forventet levealder ved fødselen og i 1960-åra lå Norge, Island og Sverige på topp. Så seint som i 1976 hadde Island og Norge verdens høyeste levealder for kvinner, mens norske menn hadde tredje høyest levealder. På den annen side har Danmark og Finland, spesielt finske menn, alltid hatt betydelig lavere levealder enn sine nordiske naboer. Siden 1970-åra har imidlertid mange land i og utenfor Europa hatt en kraftig økning av forventet levealder, mens utviklingen i Norden har vært langsommere.

Rundt 1991 var Norge ikke en gang på poengplass i dameklassen (nr. 8), men på en delt fjerdeplass (sammen med Nederland og Hellas) i herreklassen (se tabell 3). Dessuten ble vi slått av flere ikke-europeiske land, spesielt Japan, som i mange år nå har hatt verdens høyeste levealder for både kvinner og menn, med henholdsvis 82,1 og 76,0 år i 1990-1991. Japan overtok lederposisjonen fra Island på begynnelsen av 1980-tallet.

Myten om vår sunne livsstil får kanskje en liten knekk når vi blir klar over at den forventede levealder i Japan i dag er om lag to år lengre enn hos oss og at franske kvinner kan forvente å leve ett år lenger enn sine norske søstre.

Etter en sterk norsk innsats de siste åra er det imidlertid grunn til å tro at vi vil forbedre vår posisjon noe, da den forventede levealderen økte til 74,2 år for menn og 80,3 år for kvinner i 1993. Dette skyldes særlig reduksjon av spedbarnsdødeligheten.

Spedbarnsdødeligheten lavest i Norden

Når det gjelder spedbarnsdødelighet, er vi igjen i teten, etter at den nærmest stagnerte på 1980-tallet. Siden 1990 har imidlertid spedbarnsdødeligheten gått kraftig ned i Norge, bl.a. gjennom reduksjon av krybbedødsfall blant spedbarn, slik at den i 1993 var bare 5,0 pr.

1 000 levendefødsler. Bare Island (3,9 i 1992) og Japan (4,4 i 1992) hadde noen gang registrert lavere tall enn dette. De fem nordiske land hadde lavest spedbarnsdødelighet i Europa i 1991 (se tabell 3 og figur 4) og bare Japan lå lavere ellers i verden.

Mange gamle

Aldersfordelingen i en befolkning blir primært bestemt av tidligere tiders fødselstall og dødelighet. Den lave fruktbarheten i Norden i store deler av dette århundret har ført til at vi har fått en ganske gammel befolkning. Andelen av befolkningen som er 65 år eller eldre, er svært høy i Norden, spesielt i Sverige og Norge, som har de høyeste andelen i Europa med henholdsvis 17,7 og 16,2 prosent (se tabell 3 og figur 5). Men **økningen** i andel gamle framover blir mindre i Norge enn i alle andre land i Europa fordi vi hadde spesielt lave fødselstall i mellomkrigsåra.

Figur 4: Spedbarnsdødelighet. Ca. 1992

¹ Finland 1991 ² Vest-Tyskland

Kilde: Council of Europe 1994, Eurostat 1994

På lang sikt vil de land som i dag har lavest fruktbarhet få forholdsvis flere gamle enn i Norden. Dette gjelder bl.a. Sveits og Tyskland, hvor mer enn hver fjerde innbygger vil være over 65 år i 2030, mot ca. 21 prosent i Norge og Sverige (Hagemann og Nicoletti 1989).

Øst-Europa

Det har lenge vært store forskjeller mellom Øst- og Vest-Europa når det gjelder demografiske forhold. Disse forskjellene skyldes imidlertid ikke bare forskjeller i politisk system, men også gamle sosiale og

kulturelle forhold. Som nevnt foran, har det i mange hundre år vært markert forskjell på det vest-europeiske og det østeuropeiske giftermålsmonsteret, avgrenset av en linje mellom Trieste og St. Petersburg (Hajnal 1965).

I nyere tid har den demografiske utvikling i Øst-Europa dels lignet på utviklingen i Norden, dels på resten av Europa og dels har Øst-Europa gått sine egne veier som før. Det siste gjelder bl.a. aborter, der de fleste land har hatt en svært liberal praksis og aborter har vært

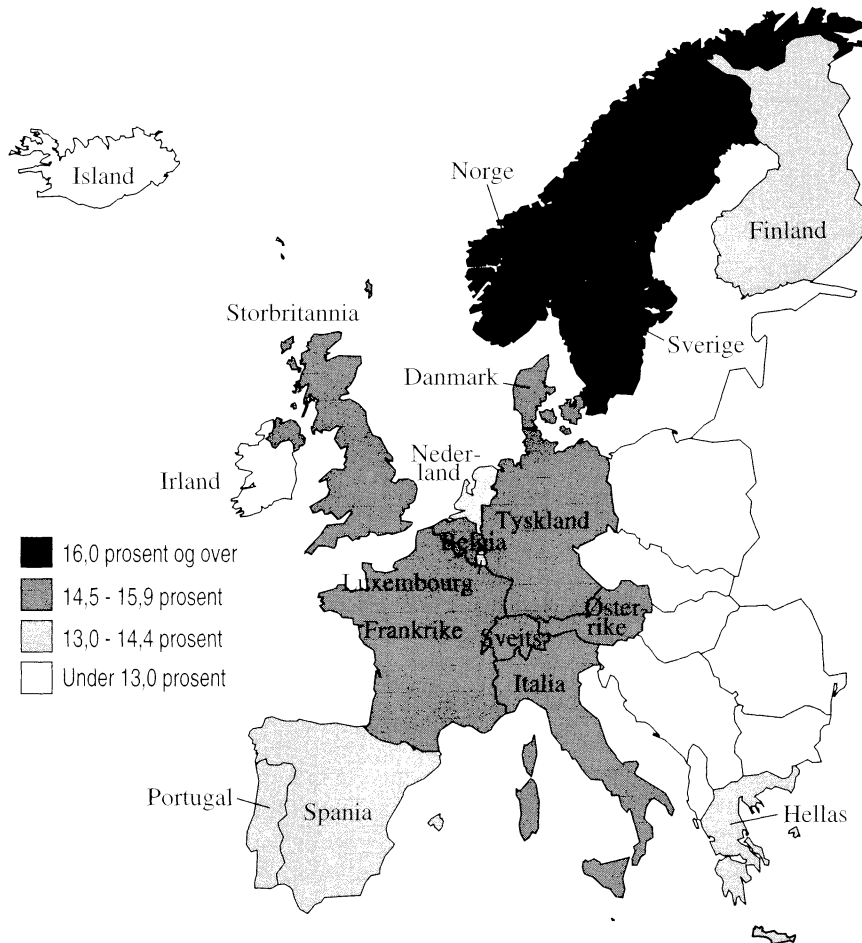
(mis)brukt som prevensjonsmetode. På den annen side har Polen nylig innført en restriktiv abort-politikk.

Den vanskelige økonomiske og politiske situasjonen i de tidligere sosialistiske stater i Øst-Europa kan få demografiske konsekvenser, slik som økende dødelighet og lavere fruktbarhet. Omveltningene har også gjort at det er vanskelig å få tak i god og aktuell statistikk, spesielt for republikkene i det tidligere Sovjetunionen.

Fruktbarheten har sunket til reproduksjonsnivået (eller under) også i det sosialistiske Øst-Europa. Dette skjedde vel så tidlig som i Vesten. Tiltak med sikte på å øke fruktbarheten, førte imidlertid til en viss midlertidig oppgang i noen land, bl.a. i Øst-Tyskland og Romania på 1960 og 1970 tallet. Nå er fruktbarheten under reproduksjonsnivået i alle østeuropeiske land og i de europeiske forhenværende sovjetiske republikkene, bare med unntak av Albania og Moldova.

Enkelte presseoppslag de siste åra tyder på at forverringen av leveforholdene i Øst-Europa har ført til en økning i dødeligheten. Det er riktig at forventet levealder i Øst-Europa er betydelig lavere enn i Vest-Europa, i de fleste land ligger den på rundt 65 år for menn og 75 år for kvinner. Men tilgjengelig statistikk tyder ikke på at det har vært noen dramatisk økning, i hvert fall ikke inntil 1990-1991. I motsetning til i Vest-Europa sank forventet levealder i Sovjetunionen med 3,8 år for menn og 1,7 år for kvinner fra 1966 til 1980. På 1980-tallet var det igjen en forbedring, men med en liten forverring i 1987-1989 for menn (Andreev, Biryukov og Shaburov 1994). På 1980-tallet steg spedbarnsdødeligheten litt i

Figur 5: Prosent av befolkningen 65 år og over. Ca. 1993

Kilde: Council of Europe 1994

enkelte sovjetrepublikker, men har siden stort sett falt (Pinelli, Nobile og Lapinch 1994). Den er imidlertid fortsatt høy i en del tidligere sovjetrepublikker og andre østeuropeiske stater. For utviklingen etter 1990 har vi ikke sammenlignbare tall.

Norden - foran og annerledes

Vi har vist hvordan nye demografiske mønstre ofte blir introdusert i de nordiske land, spesielt i Sverige. Det er imidlertid vanskelig å påvise at **Norge** er spesielt og annerledes,

i hvert fall ikke på de områdene vi har berørt her. Norge følger som regel noen år etter Sverige og av og til etter Danmark. På noen områder fortsetter de nordiske land å være "ledende", som for samboerskap og spedbarnsdødelighet. På andre områder derimot, går noen land forbi og blir "mer skandinaviske enn skandinavene selv", f.eks. er fruktbarheten nå lavest i Sør-Europa.

Nasjonale grenser medfører forskjeller i lovgivning, økonomiske

og sosiale forhold, kultur og tradisjoner, informasjonsspredning m.m. som påvirker demografisk og annen atferd. Det er derfor grunn til å tro at demografiske forskjeller mellom de europeiske land blir mindre etter hvert som de nasjonale grenser får mindre betydning og landene blir likere på økonomisk og annen måte. Dette kan imidlertid føre til at **regionale** forskjeller blir større, dvs. det omvendte av den reduksjon i lokale demografiske variasjoner som skjedde i Europa mellom 1870 og 1960 pga. nasjonalstatenes økende betydning (Watkins 1992).

Det er ingen enkel årsak til at den demografiske utviklingen i Norden vanligvis ligger foran resten av Europa. På noen områder, f.eks. samboerskap, ligger forklaringen trolig langt tilbake i tid og kan ha sammenheng med kristningen av Europa, som kom seinere, og kirkenes stilling, som er svakere, i utkantområdene enn i det sentrale Europa.

Det er lite trolig at eksemplets makt har hatt noen stor betydning, fordi de nordiske land er små og ligger i utkanten. Det er heller grunn til å tro at det er omtrent de samme faktorene som har påvirket utviklingen i resten av Europa som i Norden, men at disse har blitt betydningsfulle på et seinere tidspunkt ellers i Europa. Viktige forhold er trolig økonomisk utvikling, utbygging av velferdssamfunnet og ikke minst kvinnes posisjon i samfunnet og de enkelte familier. Både når det gjelder fruktbarhet, ekteskap og skilsmisser er det sannsynlig at kvinnes friere stilling i Norden har påvirket utviklingen. Selv om det er langt til full likestilling i Norden, er vi utvilsomt kommet mye lenger enn i resten av Europa.

1. Jeg er takknemlig for nyttige kommentarer fra Kirsti Huserbråten, Nico Keilman og Lars Østby.

2. Også når det gjelder befolkningsstatistikk er de nordiske land pionerer: Vi hadde de første folketellingene i Europa (Island 1703, Sverige 1749, Finland 1751, Danmark og Norge 1769); vi har tidsserier med årlige antall fødsler, dødsfall og ekteskap fra midten av 1700-tallet; og vi har i dag sentrale befolkningsregistre av høy kvalitet som utnyttes til statistikk og forskning - noe ingen andre europeiske land har (kanskje med unntak av Belgia).

3. Begrepet **fruktbarhet** bruker vi om de faktiske fødslene i en befolkning eller til en person, og ikke evnen til å få barn, som i demografi kalles for **fekunditet**. Det er ingen grunn til å tro at fruktbarhetsnedgangen i Europa skyldes lavere fekunditet.

4. Samlet fruktbarhetstall er forventet antall barn som vil bli født av en kvinne som gjennomlever hele den fødedyktige periode (15-49 år) med de observerte fødselsrater.

5. De tall som oppgis i denne artikkelen for SFT, levealder og andeler som gifter og skiller seg, er **forventede** størrelser. Dette vil si at tallene viser hva som vil skje dersom en gruppe personer gjennom livsløpet opplever de ratene som er observert, vanligvis i løpet av ett kalenderår. Dette betyr f.eks. at ei jente født i Norge i 1993 kan **forvente** å leve i 80,3 år, få 1,9 barn, og ha en sannsynlighet på 0,64 for å bli gift og 0,47 for å bli skilt (dersom hun gifter seg) - med de rater som ble observert i 1993. De **faktiske** tallene for 1993-kullet vil vi først kunne få om litt over 100 år.

6. Med **reproduksjonsnivå** menes det fruktbarhetsnivå som på lang sikt vil gi et konstant folketall, når vi ser bort fra inn- og utvandring. Dette tilsvarende et samlet fruktbarhetstall på omtrent 2,1 barn pr. kvinne.

7. Med den beregningsmetode Europarådet har brukt kan ikke giftermåls- og skilsmisseratene i tabell 2 uten videre tolkes som **forventet** andel som blir gift eller skilt, jf. note 5. Spesielt gjelder dette samlet giftermålsrate, som underestimerer andelen som blir gift hvis de aldersbestemte ratene er fallende og giftermålsalderen er stigende. Ifølge de aldersbestemte ratene i Norge 1991 kunne 68 prosent av kvinner og 62 prosent av menn

forvente å bli gift, mens 44 prosent av gifte kvinner og 45 prosent av gifte menn kunne forvente å bli skilt. Avviket er altså ikke så stort fra den samlede skilsmisseraten.

Litteratur

Andreev, E. G., V. A. Biryukov og K. J. Shaburov (1994): "Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects". *European Journal of Population* 10 (3): 275-285.

Brunborg, Helge (1979): "Cohabitation without marriage in Norway." Artikler nr. 116, SSB, Oslo.

Coale, A. J. og S. C. Watkins (red.) (1986): *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton University Press, Princeton.

Council of Europe (1994): *Recent demographic developments in Europe 1993*. Council of Europe Press, Strasbourg.

Eurostat (1994): "Demographic statistics 1994." Bruxelles og Luxembourg.

Hagemann, R. P. og G. Nicoletti (1989): "Population ageing: economic effects and some policy implications for financing public pensions." *OECD Economic Studies* No. 12: 51-96.

Hajnal, John (1965): "European marriage patterns in perspective." Side 101-143 i D.V. Glass og D.E.C. Eversley (red.) *Population in History*. Arnold, London.

Hoem, Jan M. (1990): "Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden." *Population and Development Review* 16(4): 735-748.

Lesthaeghe, Ron og Johan Surkyn (1988): "Cultural Dynamics and

Economic Theories of Fertility Change." *Population and Development Review* 14(1): 1-45.

Monnier, Alain og Catherine de Guibert-Lantoine (1993): "La conjoncture démographique: L'Europe et les pays développés d'Outre-Mer." *Population* 48(4): 1043-1067.

Nobile, Annunziata (1994): "The demographic and social context of childbearing." CDPO(94)6, Council of Europe, Strasbourg.

Pinnelli, A. A. Nobile og A. Lapinch (1994): "La mortalité infantile dans les pays développés et les Républiques de l'ancienne Union soviétique. Tendances et facteurs." *Population* 49 (2): 369-394.

Sardon, Jean Paul (1994): "Fécondité Générale." *La population européenne en chiffres*. Institut National d'Études Démographiques, Paris.

Sundt, Eilert (1855): *Om giftermaal i Norge*. Christiania. Ny utgave på Pax forlag, Oslo 1968.

United Nations (1994): *World Abortion Politics*. ST/ESA/SER.A/140, Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, United Nations, NY.

Watkins, Susan C (1992): "Demographic Nationalism in Western Europe, 1870-1960." I J.R. Gillis, L.A. Tilly og D. Levine (red): *The European Experience of Declining Fertility, 1850-1970*. Blackwell, Cambridge og Oxford.

Helge Brunborg er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for offentlig økonomi og personmodeller.

Dødsårsaker i Norden og EU:

Lav skrumplever-dødelighet i Norge

78

Nordmenn lever ikke lenger lengst, og ligger middels godt an når det gjelder den internasjonalt hyppigste dødsårsaken: hjerte- og karsykdommer. På noen områder vitner dødsårsaksmønsteret om fornuftige levevaner: Flere sør- og mellomeuropeiske land har mellom tre og fem ganger så høy skrumpleverdødelighet som Norge, og bare Portugal og Sverige har lavere lungekreft-dødelighet enn oss.¹ Nordiske kvinner - bortsett fra finske - er blant de mest "likestilte" i lungekreft. Norge er gunstigst stilt i den europeiske statistikken over trafikkdødsfall. Fattige EU-land har lavest selvmordstall.

Kirsti Huserbråten

Dødsårsaker er en av flere kilder til informasjon om et lands helsetilstand². Et spørsmål som kan stilles er: Har Norge og Norden et annet dødsårsaksmønster enn EU-landene når det gjelder dødsfall som kan føres tilbake til levevaner?

Før vi besvarer dette spørsmålet, skal vi se på de store dødsårsaksgruppene.

Hjerte- og karsykdommer hyppigste dødsårsak i alle land

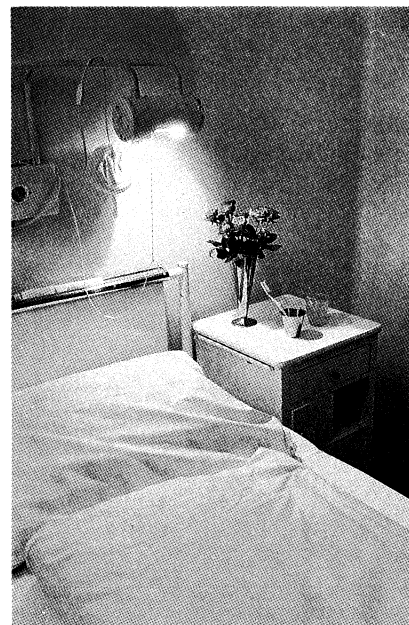
Visse mønstre er internasjonale. Samme hvilket land det er snakk om, er hjerte- og karsykdommer dødsårsak nr. 1, kreft kommer på andre plass og sykdommer i åndedretsorganene på tredje. Ulykker og sykdommer i fordøyelsesorganene følger på henholdsvis fjerde og femte plass (se tabell 1). Frankrike skiller seg ut ved å bare ha halvparten så høy hjerte- og kardødelighet som både Tyskland, Irland og Portugal. Norge ligger på gjennomsnittet for EU når det gjelder denne dødsårsaken, mens Irland ligger høyest.

Danmark høyest kreft-dødelighet

Når det gjelder kreftdødelighet, ligger Norden, bortsett fra Danmark, under EU-gjennomsnittet. Danmark er det EU-land der sannsynligheten for å dø av kreft er størst (se også om lungekreft, figur 2). I europeisk sammenheng blir Danmark slått av Ungarn som ligger på topp, med Tsjekkoslovakia (tall fra 1990) på andre plass. Sør-Europa, representert ved Hellas, Spania og Portugal, er gunstigst stilt blant EU-landene når det gjelder kreftforekomst.

Finland på topp i dødsulykker

Når det gjelder dødsulykker, befinner Norge seg på EU-gjennom-

snittet, mens f.eks. finnene ligger hele 72 prosent over (se også om trafikkuulykker, figur 3). I England og Nederland er ulykkesdødeligheten lavest i hele Europa. Finnene ligger nesten tre ganger høyere.

Flere undersøkelser viser at en tredjedel av dødsulykkene blant voksne menn i Norge er alkoholrelaterte. Tre av fire dødsulykker blant kvinner er hjemmeulykker (Gjertsen 1993).

Sykdommer i fordøyelsesorganene: Norge kommer godt ut

Norge ligger godt under EU-gjennomsnittet når det gjelder dødsårsaken "sykdommer i fordøyelsesorganene". Hele fire EU-land ligger nær opp til en dobbelt så høy dødelighet som følge av denne typen sykdom, som Norge: Spania, Italia, Tyskland og Portugal. Norge ligger ellers dårlig an når det gjelder dødsårsaken "sykdommer i åndedretsorganene". Her har bare Irland og Storbritannia en høyere dødelighet enn oss.

Livsstil og død

Begrepet livsstil blir i helse-sammenheng ofte brukt for å si noe om hvordan folk bør leve. Man dør som man lever, heter det. I verste fall kan usunn og risikofylt livsstil forkorte levetiden. Livsstil-sykdommer assosieres lett til det selvforskyldte - eller noe det er mulig å forebygge. Det er i WHO-kretser (World Health Organization) blitt hevdet at Europas helseproblem i vår tid ofte kan relateres til folks levevaner, og at svaret på dette er livsstilsorienterte helseprogrammer (Wærnes 1987).

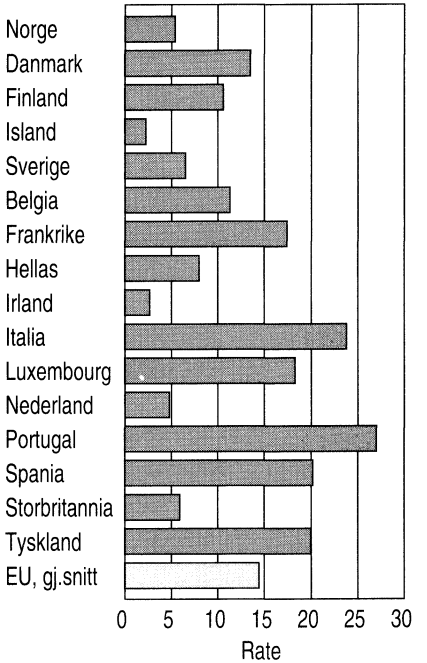
Vi skal se på fire dødsårsaker som - i likhet med hjerte- og karsykdommer - alle kan knyttes til livsstil: dødsfall som følge av lungekreft, skrumplever/kronisk leversykdom³, trafikkulykker og selvmord. Selv om man bør passe seg for å bedrive moralisme, er det vanlig å

gi f.eks. sigarettøyking en del av skylden for forekomsten av lungekreft, og høyt alkoholforbruk over lengre tid skylden for alvorlige leversykdommer. Trafikkulykker og selvmord kan også knyttes til helse- eller livstruende levemåter - selv om det muligens er å dra livsstilsbegrepet noe langt. Tallet på trafikkulykker i et land kan blant annet si noe om innbyggernes tendens til risikovillig livsførsel, mens antall selvmordstilfeller forklares bl.a. med graden av samhold i et samfunn.

Lavest alkoholdødelighet i Nord- og Vest-Europa

Flere har ytret bekymring om at et norsk EU-medlemskap vil medføre at alkohol blir billigere og lettere tilgjengelig pga. endret avgiftspolitik og regelverk, evt. bortfall av Vinmonopolet. Noen frykter at en europeisk alkoholkultur skal sette

Figur 1: Dødsfall som følge av skrumplever/kronisk leversykdom pr. 100 000 innbyggere i Norden og EU¹. Aldersstandardiserte tall

¹ Tallene er fra siste tilgjengelige statistikkår: Belgia 1987; Sverige, Spania og Italia 1989; øvrige land 1990 eller 1991
Kilde: World Health Statistics Annual 1992. WHC

Tabell 1: De mest utbredte dødsårsaker¹ i EU-landene og Norden pr. 100 000 innbyggere². Aldersstandardiserte rater

	Hjerte- og kar-sykdommer	Kreft	Sykdom i åndedretts-organene	Ulykker	Sykdom i fordøyelses-organene
Norge	345	179	70	54	23
Sverige	337	165	48	52	24
Finland	400	167	56	88	33
Island	301	189	70	48	17
Danmark	347	229	59	61	32
Belgia	318	222	58	63	31
Frankrike	206	201	44	72	38
Hellas	368	158	39	40	18
Irland	420	217	128	44	25
Italia	309	205	44	43	42
Luxembourg	342	210	51	68	38
Nederland	291	215	58	32	26
Portugal	413	170	65	69	48
Spania	292	175	64	48	43
Storbritannia	359	219	85	32	27
Tyskland	399	200	50	49	41
Gjennomsnitt for EU	339	202	62	52	34

¹ Utvalgte hovedgrupper, klassifisert etter ICD-9 (International Classification of Diseases, versj 9)
² Tallene er fra sist tilgjengelige statistikkår: Belgia 1987; Sverige, Spania og Italia 1989; øvrige land 1990 eller 1991
Kilde: World Health Statistics Annual 1992. WHO

sitt preg på landet vårt hvis vi blir medlem.

Har vi så noe å forsvare? Slik situasjonen er i dag, ligger Norge meget godt an når det gjelder alkoholdødsfall. Tallet på døde av kroniske leversykdommer og skrumplever er i den store sammenheng små. De kan likevel brukes som indikator på en befolknings alkoholvaner.

De mellom- og søreuropeiske landene har en markert høyere dødelighet som følge av kronisk leversykdom og skrumplever enn Norge og mesteparten av Nord- og Nordvest-Europa. Skillet går ikke primært mellom land i og utenfor EU,

men mellom sør og nord-/vest. Bare Nederland, Irland og Island ligger lavere enn oss. Portugal hadde 27 dødsfall som følge av skrumplever og kronisk leversykdom pr. 100 000 innbyggere i 1991. Dette er fem ganger høyere enn det norske tallet (5,4). Italia, Spania, Tyskland og Frankrike - alle vinproduserende land - ligger på et nivå på mellom tre og fire ganger høyere enn det norske. Hellas har, til tross for sin sørlige plassering, en lav dødelighet av skrumplever og kronisk leversykdom (8 pr. 100 000).

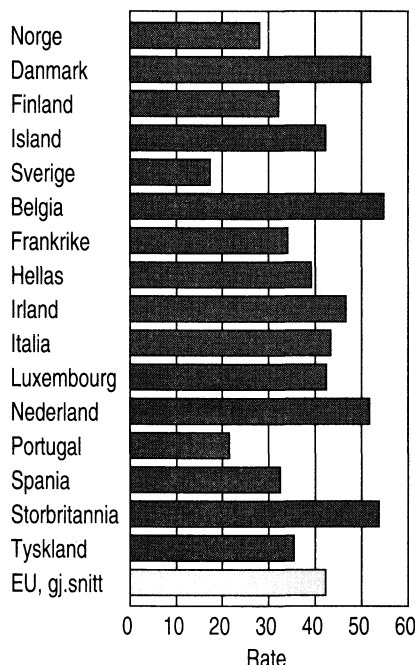
I Norden ligger danskene høyst, etterfulgt av finnene. Deretter kommer Sverige, med Norge på nest siste plass (5,4) og Island med Europas laveste alkoholdødelighet (2,3) målt med denne diagnosen. Alle de nordiske landene ligger under EU-gjennomsnittet.

Nordiske kvinner blant de mest "likestilte" i lungekreft

Sigarettrøyking og lungekreft henger i mange tilfeller nært sammen. Det nederlendere og briter sparer av leveår når det gjelder alkoholmisbruk, tar de igjen noen av på lungekreftframkallende livsførsel, f.eks. røyking. Sammen med Belgia, ligger Nederland og Storbritannia dårligst an. Portugal er best stilt, sammen med Sverige. I Norge er heller ikke lungekreftdødeligheten høy; vi ligger på en tredjeplass. Danskene topper statistikken i Norden også når det gjelder denne dødsårsaken.

Lungekreft er blant de kreftformer som øker mest blant norske kvinner, noe som har skjedd parallelt med at stadig flere kvinner har begynt å røyke de siste 10-årene. Man burde forvente en økning i lungekrefttilfellene i land med en stadig økende andel kvinnelige røykere -

Figur 2: Dødsfall som følge av lungekreft pr. 100 000 innbyggere i Norden og EU¹. Aldersstandardiserte tall

¹ Tallene er fra siste tilgjengelige statistikkår: Belgia 1987; Sverige, Spania og Italia 1989; øvrige land 1990 eller 1991

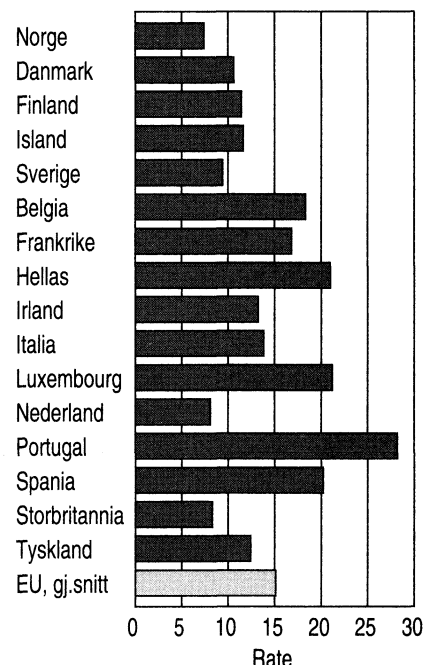
Kilde: World Health Statistics Annual 1992. WHC

selv om man må ta i betraktning at virkningen kommer først rundt 30 år senere. Nordiske kvinner, bortsett fra finske, er langt mer "likestilte" når det gjelder lungekreft enn kvinner i andre land. Det er også mindre kjønnsforskjeller når det gjelder lungekreft i Storbritannia og Irland enn ellers i EU. Mens en dansk mann "bare" har dobbelt så stor lungekreftdødelighet som en dansk kvinne, har en spansk mann tretten ganger så høy sannsynlighet for å dø av denne årsaken som en spansk kvinne.

Norge lavest trafikkdødelighet

Norden, inkludert Danmark, peker seg ut med atskillig færre trafikkdødsfall (målt pr. 100 000 innbyg-

Figur 3: Trafikkdødsfall pr. 100 000 innbyggere i Norden og EU¹. Aldersstandardiserte tall

¹ Tallene er fra siste tilgjengelige statistikkår: Belgia 1987; Sverige, Spania og Italia 1989; øvrige land 1990 eller 1991

Kilde: World Health Statistics Annual 1992. WHC

gere) enn de øvrige EU-landene. Norge kommer på første plass i hele Europa. Aktivt ulykkesforebyggende arbeid her i landet har tydeligvis gitt resultater. For 25 år siden lå trafikkdødeligheten i Norge på det dobbelte. Danmark ligger best an i EU, fulgt av Nederland og Storbritannia.

De sør-europeiske EU-landene Portugal, Spania og Hellas har høyest andel dødsofre i trafikken. Det er "farligst" å leve i Portugal, med en risiko som ligger nær fire ganger høyere enn i Norge. At det er en mer livlig bilkultur i Sør-Europa er velkjent. Reglene for bilkjøring i alkoholfpåvirket tilstand er heller ikke så strenge i mange andre land

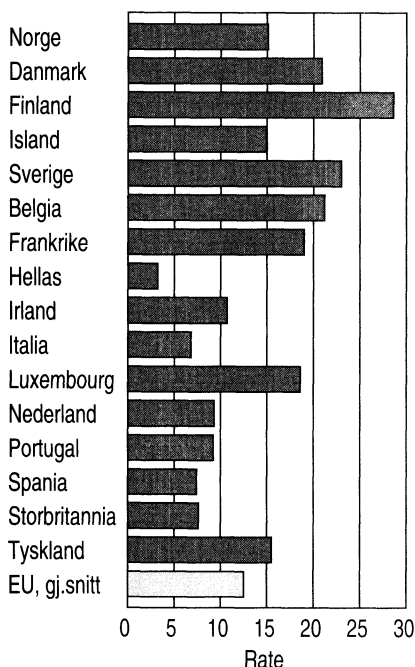
som de er i Norge. Dessuten drikkes det mindre her i landet.

Selv mordshyppigheten i Norden høyere enn EU

Bildet for Norden ser ikke lyst ut for selvmord når vi sammenligner oss med EU. Alle de nordiske landene har en selvmordshyppighet som ligger over gjennomsnittet for EU-landene. Finland ligger nest høyest i Europa (etter Ungarn) med 29 selvmordstilfeller pr. 100 000 innbyggere. De norske tallene ligger på rundt det halve av de finske (15). I Norge har selvmordshyppigheten økt til det dobbelte siden første av 1960-årene (Gjertsen 1993).

Mens det er tendens til at de fattigste - og katolske - EU-landene

Figur 4: Selvmord pr. 100 000 innbyggere i Norden og EU¹

¹ Tallene er fra siste tilgjengelige statistikkår: Belgia 1987; Sverige, Spania og Italia 1989; øvrige land 1990 eller 1991

Kilde: World Health Statistics Annual 1992. WHC

ligger dårligst an når det gjelder alkohol dødsfall, ligger de best an når det gjelder selvmord. Danmark, Belgia, Luxembourg, Frankrike og Tyskland befinner seg over EU-gjennomsnittet med selvmordsrater på hhv. 21, 21, 19, 19 og 16, mens Hellas, Spania, Italia, Portugal og Irland ligger under med hhv. 3, 7, 7, 9 og 11.

Nordmenn sunne, men vi lever ikke lenger lengst

Begrepet EU-sykdommer er brukt i EU-debatten. Som vi har sett, går ikke skillelinjene først og fremst mellom land utenfor og innenfor EU, men følger oftere et sør-nord eller fattig-rik-skille.

Det er til dels store forskjeller i dødsårsaks mønsteret fra nasjon til nasjon. Et land som Portugal har f.eks. høy skrumpleverdødelighet, hjerte- og kardødelighet og ulykkesdødelighet, men lav kreftdødelighet og selvmordsdødelighet. Norge har på sin side relativt høy dødelighet der Portugal skårer lavt, og lav dødelighet der Portugal skårer høyt.

Vi har sett at nordmenn er et "fornuftig" folkeferd når det gjelder enkelte livsstilssykdommer. Likevel kan det konstateres at franske kvinner, som har en skrumpleverdødelighet som er tre ganger høyere enn norske, lever lenger enn de norske kvinnene. Vi er ellers sindige i trafikken, godt hjulpet av gode kjøretøyer og gode veier, men ikke riktig så godt stilt i selvmordstatistikken. Når det gjelder hjerte- og karsykdommer har vi lenge ligget relativt dårlig an. Denne utviklingen går nå rette veien, noe som blant annet skyldes mindre fett i kostholdet.

Levealder brukes ofte som et mål på helsetilstanden i et land. Myten

om nordmenns sunne livsstil har etter hvert blitt moderert. Ifølge Brunborg (tabell 3, s. 74), lå Norge lenge på topp i levealder. Vi må nå finne oss i å bli slått av flere land, dvs. av svenske, islandske og sveitsiske menn (vi ligger likt med greske og nederlandske) og av svenske, islandske, sveitsiske, franske, italienske, nederlandske og spanske kvinner.

1. Det må tas forbehold om at legenes kodepraksis kan variere fra land til land.

2. WHO's dødsårsaksstatistikk er i dag det nærmeste vi kommer en god internasjonal sykdomsstatistikk. Ulempen er at vi kun får med de sykdommene man dør av, ikke de man lever med.

3. De to dødsårsakene brukes ofte sammen i statistikken. Drøye tre fjerdedeler av tilfellene her i landet er direkte alkoholrelaterte.

Litteratur

Gjertsen, Finn (1993): "Selvmord og ulykker", *Sosialt utsyn* 1993: 98.

World Health Organization (1993): *World Health Statistics Annual 1992*. Genève.

Wærnes, Kari (1987): "En kritisk drøfting av begrepet "livsstil" i helsepolitikk og forskning". I *Helse-, miljø- og levekårsforskning* (rapport nr. 3), Rådet for Samfunnsvitenskapelig forskning (RSF), NAVF 1987.

Kirsti Huserbråten er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Hvem mener hva i EU-saken?

En stor del av befolkningen er i tvil om hva de vil stemme i høstens folkeavstemning. Nei-siden leder imidlertid fortsatt på ja-siden. Motstanderne og tilhengerne har forskjellig geografisk og sosial tilknytning og ulike holdninger. Mens motstanderne frykter for den nasjonale uavhengigheten og medbestemmelsesretten, mener tilhengerne at et medlemskap vil trygge forsvaret og øke innflytelsen på egen framtid. Tvilerne ser oftere positive enn negative konsekvenser av et EU-medlemskap.

Trine Dale og Hilde Rudlang

Det er store forskjeller mellom motstandere og tilhengere av norsk EU-medlemskap. Dette er vist i mange tidligere undersøkelser om den kommende folkeavstemningen om EU. Hva er situasjonen få måneder før det norske folk skal gi sin stemme? Er det mulig å peke ut noen forklaringer på de store forskjellene mellom ja- og nei-siden?

Tvilerne kommer i stor grad til å avgjøre folkeavstemningen. Noen vil sannsynligvis veie for og imot til helt oppunder avstemningsdagen, og mange vil bestemme seg i løpet av de siste ukene. Kan vi identifisere gruppen tvilere; har de noen fellestrekk? Skiller de seg vesentlig fra tilhengerne og motstanderne?

Disse spørsmålene forsøker vi å gi svar på i denne artikkelen. I tillegg vil vi undersøke nordmenns holdninger til ulike konsekvenser et EU-medlemskap kan få for Norge. Er det noen sammenheng mellom hva man ville stemme og holdning til EU? Hvordan tror nordmenn at et eventuelt medlemskap vil virke inn på forsvar, økonomi og innflytelse på egen framtid? Har tilhengerne, motstanderne og tvilerne ulikt syn på disse spørsmålene?

Ved å se på sammenhengen mellom holdninger til EU og hva man ville stemme, kan vi få et bedre bilde av hvor sikre folk er i sitt EU-standpunkt. Hvor sannsynlig er det at de vil holde fast ved sitt standpunkt fram til avstemningsdagen?

Undersøkelsen

Dataene som gir grunnlag for artikkelen er samlet inn i åtte av Statistisk sentralbyrås Omnibus-undersøkelser; én hvert kvartal i perioden november 1992 til september 1994. Innsamlingsmetoden er besøksintervju, og mellom 1 505 og 1 840 personer har svart på spørsmålene. Utvalgene er trukket tilfeldig fra SSBs utvalgsregister, og gir et representativt bilde av befolkningen.

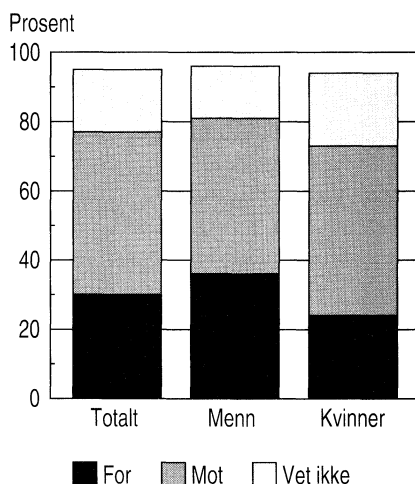
Dataene er samlet inn i løpet av treukersperioder og undersøkelserne kan ikke betraktes som EU-barometre. Disse har langt kortere innsamlingstid. Mens EU-barometrene er best egnet til å vise svingninger i opinionen, er våre resultater best egnet til å vise EU-oppslutningen over tid. Pga. lengden på innsamlingsperiodene blir våre resultater mindre påvirket av enkelthandlinger og utspill i media enn EU-barometrene.

Den typiske

I september 1994 ville nesten halvparten (47 prosent) av den norske befolkningen stemme **nei** til EU-medlemskap. Den typiske motstanderen er gardbruker eller fisker. Hun/han er gjerne bosatt i Nord-Norge, og er heller kvinne enn mann. Motstanderen har dessuten i stor grad lav utdanning, og ikke uventet mener hun/han at konsekvensene av et norsk EU-medlemskap hovedsakelig vil bli negative for landet.

Nesten en tredjedel (30 prosent) oppgir at de vil stemme **ja** til EU. Forenklet kan vi beskrive EU-tilhengeren som en mann med høy utdanning, som er bosatt i Oslo/Akershus og i storbyene ellers.

Figur 1: EU-standpunkt etter kjønn. Prosent¹. September 1994

¹ Prosentene summerer ikke til 100 fordi to små grupper er utelatt - de som ikke vil stemme i folkeavstemningen (2 prosent), og de som ikke har stemmerett (også 2 prosent)

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse

Dessuten er han funksjonær på høyere eller mellomnivå. Han mener, naturlig nok, at konsekvensene av medlemskap vil bli overveiende positive.

Av norske menn og kvinner er 18 prosent **i tvil** om hva de skal stemme. Den gjennomsnittlige EU-tvileren er en kvinne. Hun har heller lav enn høy utdanning, og er noe oftere å finne som lavere funksjonær enn i andre yrkesgrupper. Tvilerens holdninger til EU er delt, men hun tror at konsekvensene av et medlemskap heller blir positive enn negative.

Andelen tvilere er på retur

Menn vil i langt større grad enn kvinner stemme ja til norsk EU-medlemskap (figur 1). Kvinner er oftere i tvil om hva de skal stemme, men sier også i større grad enn menn nei til medlemskap.

Forholdet mellom andel tvilere, motstandere og tilhengere av EU-medlemskap, har vært ganske stabilt i den perioden vi har studert.¹ Fra 4. kvartal 1992 til 2. kvartal 1994 var det imidlertid en viss økning i andel tvilere (figur 2). Denne tendensen ser nå ut til å være brutt. Mellom 2. og 3. kvartal 1994 har det vært en svak tilbakegang i andel tvilere (fra 21 til 18 prosent), en tilbakegang som skyldes at kvinner i større grad tar standpunkt.

Nei-sidens forsprang er redusert

Det er en stor overvekt av EU-motstandere i vårt materiale. Høsten 1993 ble nei-sidens største forsprang på ja-siden notert, med 28 prosentpoeng. I løpet av det siste året er imidlertid avstanden mellom motstanderne og tilhengerne blitt redusert, og er nå på 17 prosentpoeng. Dette er det minste forspranget nei-siden har hatt i våre målinger. Ja-siden hadde sin laveste oppslutning høsten 1993, men oppslutningen har økt igjen i 1994. Det siste kvartalet har økningen i ja-andel vært like stor blant kvinner og menn.

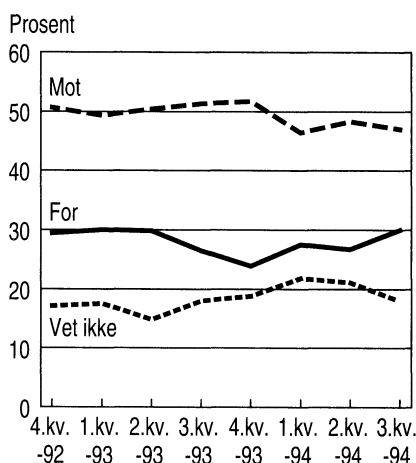
Flest tvilere blant de eldste

Andelen EU-tvilere øker med stigende alder. Som en gjennomgående tendens i perioden, finner vi flere tvilere og færre EU-tilhengere blant de over 67 år enn i andre aldersgrupper. Dette gjelder særlig de eldste **kvinnene**. Unge kvinner, som ofte hevdes å være særdeles negative til EU, skiller seg stort sett ikke ut fra gjennomsnittet av kvinner.

Flest tilhengere med høy utdanning

Oppslutningen om EU øker med stigende utdanning og økningen gjelder både for kvinner og menn. Forskjellen er særlig stor blant

Figur 2: Utviklingen i EU-standpunkt 1992-1994. Prosent

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelser

kvinnene. Mer enn dobbelt så mange med universitetsutdanning som med utdanning på grunnskolenivå, er for EU - 35 og 15 prosent. For menn er tallene henholdsvis 46 og 21 prosent. I perioden har imidlertid avstanden mellom utdanningsgruppene variert sterkt, både blant kvinner og menn. For kvinner er forskjellen blitt større, mens den for menn er blitt noe mindre. Menn med universitetsutdanning er den eneste gruppen som har flere tilhengere enn motstandere av EU-medlemskap.

Tvilere på alle utdannings- og inntektsnivå

Andelen tvilere varierer bare svakt med utdanning. I september 1994 er det blant menn like mange tvilere på alle utdanningsnivåer, mens vi blant kvinner ser en tendens til færre tvilere blant de med høyest utdanning. Imidlertid har dette forholdet variert sterkt i perioden, så det virker som det er liten sammenheng mellom utdanningsnivå og evne og vilje til å ta standpunkt i EU-spørsmålet.²

På samme måte som med utdanning, fordeler tvilerne seg i alle inntektsgrupper uten noe klart mønster, mens ja-andelen øker med stigende inntekt. Blant personer med en personlig bruttoinntekt på over 300 000 kroner i året, er over halvparten for EU-medlemskap.

Størst motstand blant nordnorske kvinner

De geografiske forskjellene i ja- og nei-andel, har vært stabile i perioden. Ikke overraskende finner vi den høyeste ja-andelen i Oslo-området, og den laveste i Nord-Norge. Nei-andelen øker jevnt når vi forflytter oss vestover og nordover i landet. Kvinnene i Nord-Norge er mest skeptiske til EU-medlemskap av alle. Bare 6 prosent av kvinnene bosatt i dette området sier de ville stemme ja; mot 23 prosent av mennene. Fra 4. kvartal 1993 til 2. kvartal 1994 viste nei-andelen i Nord-Norge en nedadgående tendens. I siste kvartal er denne tendensen brutt, og nei-andelen i dette området er nå nesten like stor som i slutten av 1993 (oppunder 70 prosent).

Menn i Oslo og omegn er gruppen med desidert flest EU-sympatisører; det er bare blant disse at det gjennomgående er flere som er for enn mot EU. Til tross for dette har det i perioden vært en tendens til at nei-andelen har økt i denne gruppen, fra 29 prosent i 4. kvartal 1992 til 40 prosent i 2. kvartal 1994. Denne tendensen ser nå ut til å være brutt, i og med at nei-andelen blant menn i Oslo-området igjen er nede på 29 prosent.

Andelen tvilere er forholdsvis jevnt fordelt i landet, men gjennomgående i perioden er det likevel færre tvilere jo lenger nord vi kommer.

Flest tvilere er det blant kvinner bosatt på Østlandet og i Trøndelag.

Klart flertall mot EU i bygde-Norge

Mens et klart flertall av befolkningen i bygdene sier nei til medlemskap i EU, er ja-andelen i de store byene omtrent like stor eller litt større enn nei-andelen. Dette er en klar og stabil tendens. Tvilerne fordeler seg relativt jevnt i alle strøk av landet, men blant kvinner kan vi se en svak tendens til at det er færrest som er i tvil i de mest spredte bygde strøkene.

Nesten alle gardbrukere og fiskere er mot EU

Gardbrukere og fiskere skiller seg klart ut fra resten av befolkningen. Gjennomgående i perioden er det om lag 90 prosent EU-motstandere og så å si ingen tilhengere eller tvilere i denne gruppen. Den høyeste ja-andelen finner vi blant funksjonærer på middels og høyere nivå.

Det er flest tvilere blant lavere funksjonærer, noe som kan henge sammen med at dette er en kvinne-dominert yrkesgruppe. Andelen tvilere i denne gruppen har imidlertid gått noe tilbake siden 2. kvartal i år, noe som bryter med tendensen i resten av perioden. Ut over dette er sammenhengene mellom EU-standpunkt og yrkesstatus stabile og ikke spesielt sterke.

Motsetninger mellom sentrum og periferi i EU-saken

Skille mellom tilhengere og motstandere av norsk medlemskap i EU ser ut til å være en motsetning mellom *sentrum* og *periferi* i det norske samfunnet. I *geografisk* forstand er dette en helt klar tendens. EU-motstanderne finner vi først og fremst på landsbygda, særlig på Vestlandet og i Nord-Norge - altså i den geografiske periferi. EU-tilhen-

gerne finner vi derimot i det geografiske sentrum, dvs. i Oslo-området og andre urbane strøk av landet.

Også i **sosial** forstand kan EU-saken til en viss grad sies å være en sentrum-periferi-motsetning. Med det sosiale sentrum forstår vi de som har "posisjoner i samfunnet som gir belønning og prestisje" (Gleditsch og Hellevik 1977). Dette er de som har høy utdanning, stilling og inntekt, noe som gjerne er sammenfallende med det å være mann - altså den typiske EU-tilhengeren. Den sosiale periferi derimot, har "lite ettertraktede posisjoner med lav sosial status" - noe som innebærer å ha lav utdanning, stilling og inntekt. Statistisk tilhører kvinner oftere enn menn den sosiale periferi. Til dels tilsvarer dette beskrivelsen av EU-motstanderen.

De geografiske og sosiale skillene i EU-saken har vært svært stabile i perioden november 1992 til september 1994. De samme motsetningene ble også observert i forbindelse med folkeavstemningen i 1972 (SSB 1973).

Holdninger og handlingsintensjon

Hvor fast bestemte kan vi regne med at folk er i sitt EU-standpunkt? For å få en formening om dette, har vi for det første sett på befolkningens oppfatninger om ulike konsekvenser et medlemskap kan få. Til sammen viser svarene hvilke holdninger nordmenn har til EU-medlemskap. For det andre har vi sett på **sammenhengen** mellom disse holdningene og intensjon om stemmegivning for henholdsvis tilhengere, motstandere og tvilere i EU-saken.

Målinger av både holdninger og handlingsintensjon blir ofte brukt for å forsøke å forutsi atferd. I de

tilfeller det er stor grad av samsvar mellom holdninger og hvordan man sier man vil handle, er det relativt stor sannsynlighet for at man kan forutsi atferd (Rajecki 1990). I dette tilfellet betyr det at de som oppgir at de vil stemme ja til EU (handlingsintensjon), og som samtidig ser mest positive konsekvenser av et medlemskap (holdning), høyst sannsynlig vil stå ved sitt ja-standpunkt på valgdagen (handling). Det samme gjelder nei-folk som har overveiende negative holdninger. Eksempel på personer

som har samsvarende holdninger og handlingsintensjoner på et område, lar seg nemlig ikke så lett påvirke til å endre standpunkt.

De tilhengere som ser **negative** konsekvenser av medlemskap, og de motstandere som ser **positive** konsekvenser, vil langt lettere kunne skifte standpunkt enn de som har samsvarende holdninger og handlingsintensjon. Personer som **ikke** har samsvarende holdninger og intensjon om stemmegivning, er de som sier at de vil stem-

Spørsmålene

Hvert kvartal siden november 1992 har vi stilt spørsmålet "La oss tenke oss at det skulle holdes folkeavstemning om EU-medlemskap i morgen, ville du da stemme for eller mot?" Spørsmålet måler folks atferdsintensjon, det vil si hva de tror de vil stemme i den kommende folkeavstemningen. Svarene på dette spørsmålet gir et uttrykk for folks standpunkt i EU-saken.

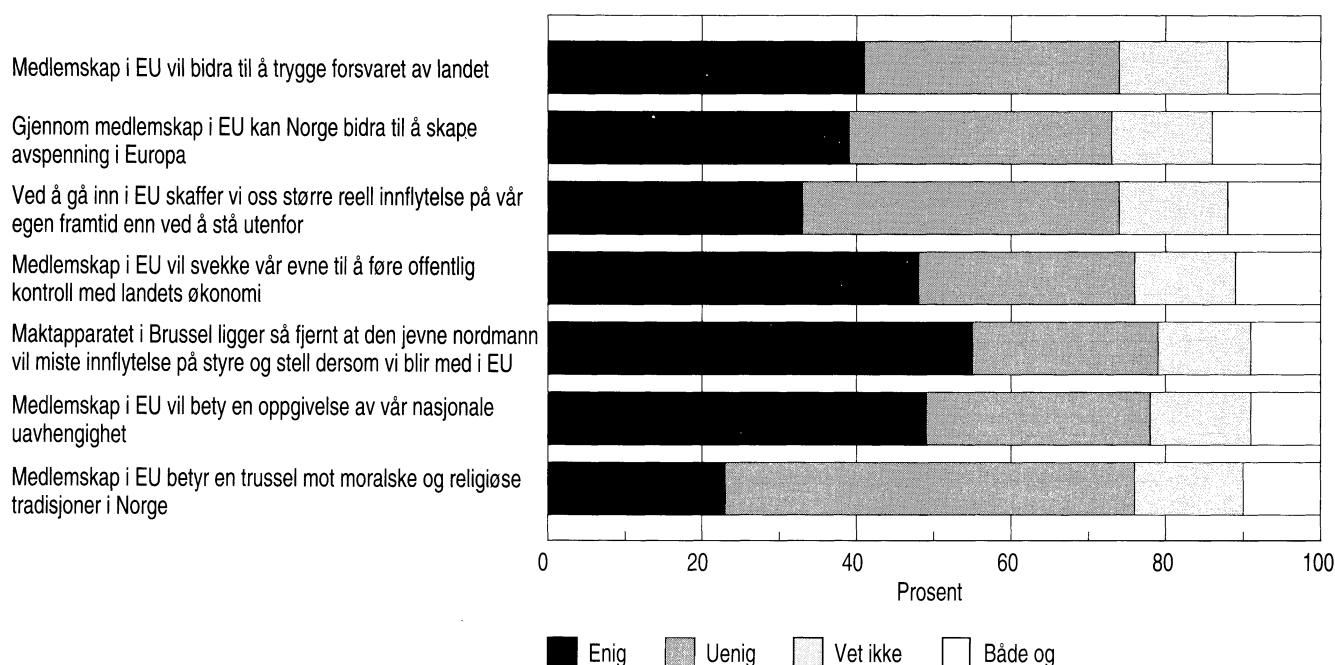
I juni og november 1993 stilte vi dessuten spørsmålet: "I den pågående debatt er det blitt nevnt en rekke grunner til at vi bør bli medlem eller ikke medlem av EU. Jeg har her en syvpunkts skala, der tallet 1 betyr 100% enig og tallet 7 betyr 100% uenig. Jeg vil nå lese opp noen uttalelser. Kan du for hver av dem si hvor du vil plassere deg selv på denne skalaen?" I teksten tilsvare 1-3 på skalaen "enig", 4 tilsvare "både og", mens 5-7 tilsvare "uenig". I tillegg var det gitt anledning til å krysse av på "vet ikke". Samlet gir resultatene et bilde av befolkningens holdninger til ulike konsekvenser et EU-medlemskap kan medføre.

Positive utsagn:

1. Medlemskap i EU vil bidra til å trygge forsvaret av landet
2. Gjennom medlemskap i EU kan Norge bidra til å skape avspenning i Europa
3. Ved å gå inn i EU skaffer vi oss større reell innflytelse på vår egen framtid enn ved å stå utenfor

Negative utsagn:

4. Medlemskap i EU vil svekke vår evne til å føre offentlig kontroll med landets økonomi
5. Maktapparatet i Brussel ligger så fjernt at den jevne nordmann vil miste innflytelse på styre og stell dersom vi blir med i EU
6. Medlemskap i EU vil bety en oppgivelse av vår nasjonale uavhengighet
7. Medlemskap i EU betyr en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner i Norge.

Figur 3: Holdninger¹ til ulike utsagn om EU. Prosent. November 1993

¹ De som har *positive* holdninger har sagt seg *enig* i utsagn som hevder at et EU-medlemskap vil få positive konsekvenser for Norge, og *uenig* i utsagn som hevder at medlemskap vil få negative konsekvenser. De som har *negative* holdninger har motsatt syn.

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse

me **ja** til EU-medlemskap, men som samtidig viser stor frykt for at medlemskap vil medføre negative konsekvenser for landet. For disse vil det være en **ubalanse** mellom holdninger og handlingsintensjon. En slik ubalanse skaper ubehag for individet. For å redusere ubehaget, vil hun forsøke å justere sine holdninger og/eller intensjon om handling slik at de bedre stemmer overens. Dette kan gjøres ved å unnlate å stemme, ved å endre standpunkt eller ved å endre holdninger. En person forandrer imidlertid sjelden sine holdninger før "lettere" løsninger er prøvd (Waldahl 1989). Spesielt gjelder dette holdninger på områder som betyr mye for personen. Dersom en person ikke klarer å gjenskape balansen, er det en

viss fare for at hun ikke kan ta standpunkt og derfor vil unnlate å stemme.

Skepsis til konsekvenser av EU-medlemskap

I november 1993 er det i hele befolkningen flest som uttrykker negative holdninger til EU-medlemskap.³ Vel halvparten (55 prosent), frykter at maktapparatet i Brussel ligger så fjernt at folk flest vil miste innflytelse ved et EU-medlemskap (figur 3). Nesten like mange er redd for at medlemskap vil bety oppgivelse av vår nasjonale uavhengighet, og at det vil svekke vår evne til å føre offentlig kontroll med landets økonomi. Bare en tredjedel mener at vi skaffer oss større reell innflytelse på vår egen

framtid ved å gå inn i EU enn ved å stå utenfor.

Den mest positive holdningen til EU kommer til uttrykk ved at 41 prosent er enig i at et medlemskap vil bidra til å trygge forsvaret av landet. Dessuten er 38 prosent enig i at Norge ved å bli medlem kan bidra til å skape avspenning i Europa. Om lag halvparten mener dessuten at et medlemskap **ikke** vil bety en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner i Norge.

Andelen som er usikre på hva de mener om utsagnene, enten ved å aktivt svare vet ikke eller ved å nekte å svare, er tilnærmet den samme på alle utsagnene (12-14 prosent). Det samme gjelder de

Figur 4: Andeler som er enige i positive og negative utsagn om EU-medlemskap blant tilhengere, motstandere og tvilere. Prosent. November 1993

POSITIVE UTSAGN

Medlemskap i EU vil bidra til å trygge forsvaret av landet

Gjennom medlemskap i EU kan Norge bidra til å skape avspenning i Europa

Ved å gå inn i EU skaffer vi oss større reell innflytelse på vår egen framtid enn ved å stå utenfor

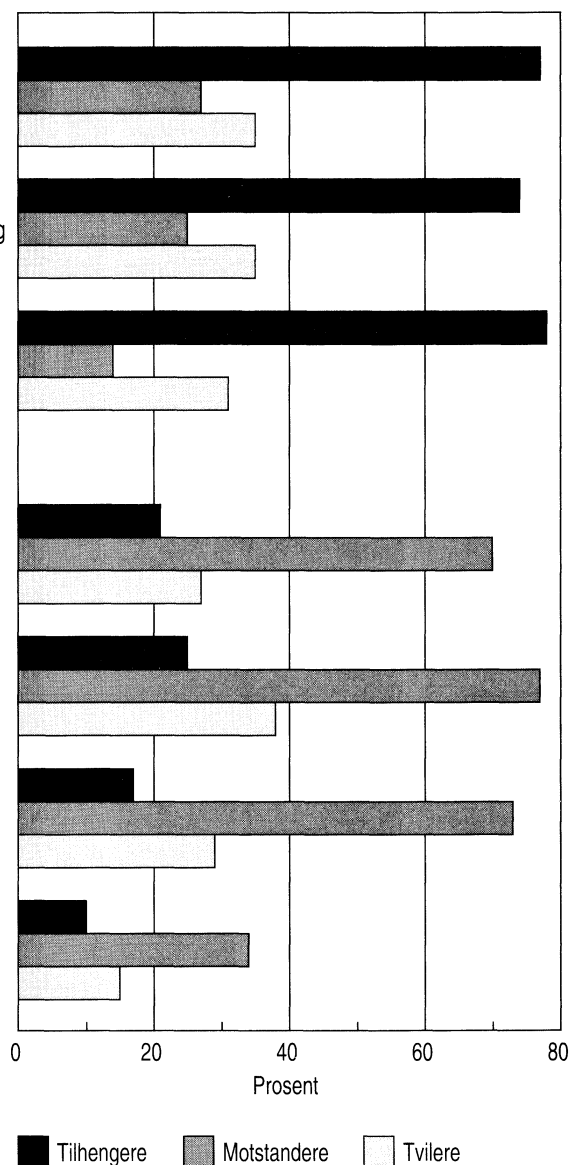
NEGATIVE UTSAGN

Medlemskap i EU vil svekke vår evne til å føre offentlig kontroll med landets økonomi

Maktapparatet i Brussel ligger så fjært at den jevne nordmann vil miste innflytelse på styre og stellersom vi blir med i EU

Medlemskap i EU vil bety en oppgivelse av vår nasjonale uavhengighet

Medlemskap i EU betyr en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner i Norge

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse

som ser både positive og negative konsekvenser av et medlemskap (9-14 prosent). Fra juni til november 1993 har det totalt sett vært små endringer, noe som tyder på at holdningene til disse spørsmålene er relativt stabile.

Tilhengerne: Klart samsvar mellom stemmegivning og holdninger

Det er klar sammenheng mellom hvordan man ville stemme og holdninger i EU-saken (figur 4). Størst samsvar mellom intensjon om

stemmegivning og holdning er det for EU-tilhengerne, som ikke uventet gir uttrykk for de klart mest positive holdningene. Gjennomsnittlig uttrykker 71 prosent av ja-folkene positive holdninger; de er altså **enige** i de tre positive utsagnene og **uenige** i de fire negative. Sannsynligheten for at disse skal holde fast ved sitt standpunkt er stor, fordi det er høy grad av samsvar mellom handlingsintensjon og holdninger. For den resterende tredjedelen av tilhengerne er det **ikke** samsvar, noe som tyder på at de ennå ikke helt har bestemt seg for hva de skal stemme.

Mer enn tre av fire tilhengere er enige i at vi skaffer oss større innflytelse på vår egen framtid ved å gå inn i EU enn ved å stå utenfor, og at medlemskap vil bidra til å trygge forsvaret (78 og 77 prosent). Nesten like mange er enig i at Norge ved å bli medlem kan bidra til avspenning i Europa. Derimot mener bare en av ti at medlemskap i EU betyr en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner. Det flest ja-folk ser som negativt ved et EU-medlemskap, er at maktapparatet i Brussel ligger så langt unna at vi vil miste innflytelse. Også på dette spørsmålet er det imidlertid flere tilhengere som viser tiltro enn skepsis; 56 prosent er uenige, mens 25 prosent er enige i utsagnet.

Motstandere: Klart mest skeptiske på alle områder

Også for motstanderne av EU-medlemskap er det stor grad av samsvar mellom tenkt stemmegivning og holdninger, og det er ikke overraskende at motstanderne av medlemskap er mest skeptiske av samtlige. I gjennomsnitt uttrykker 60 prosent av dem også negative holdninger, ved å si seg **enige** i de fire negative utsagnene og **uenige** i de

tre positive. Sannsynligheten er stor for at disse, i likhet med tilhengerne som har positive holdninger, vil holde fast ved sitt standpunkt. For de resterende 40 prosentene er det **ikke** samsvar mellom holdninger og handlingsintensjon, noe som tyder på at det også blant motstanderne er mange som ikke har tatt klart standpunkt.

Som tilhengerne, frykter også motstanderne mest at maktapparatet i Brussel ligger så langt unna at vi vil miste innflytelse ved et medlemskap. Frykten er imidlertid langt større i denne gruppen - over tre fjerdedeler av motstanderne er enig i påstanden, mot bare en tredjedel blant tilhengerne. Nesten like mange mener at medlemskap vil bety oppgivelse av vår nasjonale uavhengighet, og at det vil svekke vår evne til å føre offentlig kontroll med landets økonomi. Som tilhengerne, er motstanderne **minst** redd for at et medlemskap vil bety en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner, men andelen som viser frykt er likevel dobbelt så stor som hos tilhengerne - en tredjedel er enig også i denne påstanden.

Tvilerne: Stort sprik i holdninger

For tvilerne i EU-saken er bildet mer nyansert enn for tilhengerne og motstanderne, og fordelingen på positive og negative holdninger er jevnere. Totalt sett gir likevel en større andel av tvilerne uttrykk for positive enn negative holdninger når det gjelder de ulike utsagnene: De sier seg i større grad enig i de positive utsagnene enn i de negative (34 mot 27 prosent i gjennomsnitt). De sier seg dessuten i større grad uenig i de negative utsagnene enn i de positive (30 mot 20 prosent).⁴ Tre av ti er imidlertid i tvil også når det gjelder disse spørsmålene. Tvilerne har pr. definisjon ennå ikke tatt et standpunkt i EU-

saken. Derfor er det umulig å si hvordan de til slutt vil stemme. Dersom holdningene ikke endrer seg, er det imidlertid sannsynlig at noen flere tvilere vil stemme ja enn nei til medlemskap.

Tvilerne har størst tro på at EU-medlemskap vil virke positivt ved at det bidrar til å trygge forsvaret. I overkant av en tredjedel er enig i dette. Over halvparten mener dessuten at medlemskap i EU **ikke** vil bety en trussel mot moralske og religiøse tradisjoner. Som tilhengerne og motstanderne, frykter også tvilerne at Brussel er så langt borte at folk flest vil miste innflytelse hvis vi blir medlem - 38 prosent er enig i denne påstanden. Tvilerne er mest usikre på om et medlemskap vil svekke vår evne til å føre offentlig kontroll med økonomien og om vi skaffer oss større reell innflytelse ved å gå inn enn ved å stå utenfor (ca. en tredjedel).

Interessemotsetninger og kulturforskjeller

Som vi har sett, er det store geografiske og sosiale forskjeller mellom EU-tilhengere og -motstandere. Tilsvarende skiller finner vi når det gjelder holdninger til konsekvenser av et EU-medlemskap. EU-saken kan vi altså se som en motsetning mellom sentrum og periferi. I det følgende vil vi peke på to mulige forklaringer på at sentrum og periferi vurderer EU-saken så ulikt og havner på hvert sitt standpunkt.

For det første er det forskjeller i økonomiske interesser mellom sentrum og periferi på grunn av ulik næringsstruktur. Mens sentrum vurderer sin økonomiske situasjon begunstiget av EU-medlemskap, mener periferien at de kommer økonomisk dårligere ut av et medlemskap.

En annen mulig forklaring er å finne i kulturforskjeller mellom sentrum og periferi. Mens sentrum i det norske samfunnet har en urban kultur tilnærmet den europeiske, har periferien tradisjonelt vært dominert av andre verdier. I den sør- og vestnorske periferien har verdier knyttet til avholdssak, religiøs legmannsbevegelse og mål-sak, stått sterkt. Disse verdiene, eller motkulturene som de kalles, "har alltid virket mot de sentraliserende tendenser i samfunnsutviklingen. De har virket som brems for strømninger og idéer som har sin opprinnelse i bysamfunnet, særlig i sentrale deler" (Valen 1981).

Blant medlemmer av moralsk-religiøse foreninger, finner vi færre tilhengere og flere motstandere av norsk EU-medlemskap enn i resten av befolkningen. Samtidig finner vi størst frykt for at et medlemskap skal påvirke moralske og religiøse tradisjoner på Vestlandet, i Agder/Rogaland og i Nord-Norge, mens den er minst i Oslo-området. Det kan altså se ut som tilhørighet til slike verdier øker skepsisen til EU.

På den annen side er det grunn til å tro at effekten av kulturforskjeller er i ferd med å reduseres. Både blant tilhengerne og motstanderne av EU er det relativt få som ser et medlemskap som en trussel mot moralsk-religiøse verdier. Dessuten er de kulturelle forskjellene mellom sentrum og periferi i Norge blitt mindre de siste 20 årene - blant annet ved at andelen av befolkningen som føler seg tilknyttet moralsk-religiøse verdier er sterkt redusert (Valen 1981).

Tvilerne - i krysspress?

Den typiske tvileren vil har beskrevet, er verken i en sentrums- eller periferiposisjon i det norske sam-

funnet. Kanskje det er nettopp derfor hun tviler på sitt EU-standpunkt. Tvileren kan være i press mellom kultur og interesser som råder i henholdsvis periferi og sentrum. Hun kan komme i **krysspress** på grunn av tilhørighet til flere sosiale grupper med uforenlige interesser og holdninger i EU-saken. Hun kan dermed få problemer med å bestemme seg.

Tvilernes holdninger til EU-medlemskap er dessuten svært sprikende. Dette kan på den ene siden bety at tvilerne vinger på grunn av press i ulike retninger. Imidlertid kan det også tolkes slik at tvilere, med tilknytning til flere sosiale grupper med ulik vurdering av EU-medlemskap, er mer nyanserte og ser både positive og negative konsekvenser av et medlemskap.

Tvilerne avgjør

På grunnlag av resultatene, kan vi si at mange av de som sier de vil stemme ja eller nei fortsatt er mer eller mindre i tvil om hva de skal stemme. Sju av ti er sikre i sitt ja-standpunkt, mens seks av ti er sikre i sitt nei-standpunkt. For disse er det svært stor grad av samsvar mellom holdninger og hva de sier de vil stemme. For de resterende er det ikke samsvar mellom holdninger og intensjon om handling. Derfor er det vanskelig å si hvordan de til slutt vil stemme.

I tillegg til de som har tatt standpunkt, men som likevel er usikre, har vi sett at mange selv sier at de er i tvil om hva de vil stemme. Blant disse er det noen flere som har positive enn negative holdninger til EU, men det er umulig å forutsi om de til slutt vil bestemme seg for ja eller nei - eller om de vil unnlate å stemme. Dersom de handler i tråd med sine holdninger, er det imidlertid sannsynlig at

noen flere av dem vil stemme ja enn nei. Likevel betyr resultatene alt i alt at svært mange fortsatt er i bevegelse mellom ja og nei - og at det er disse som til syvende og sist vil avgjøre folkeavstemningen om EU.

1. Fram til og med novemberundersøkelsen i 1993, gjaldt spørsmålet EF og ikke EU. Også i holdningsspørsmålene dreide uttalelsene seg om EF. Her har vi for enkelthets skyld likevel valgt å kun bruke begrepet EU.
2. Dette kan ha en metodologisk forklaring: Vi opererer med bare én kategori tvilere i spørsmålet om EU-standpunkt, mens vi kan anta at det finnes minst to ulike kategorier tvilere. Noen tvilere er orienterte og ser både positive og negative sider ved EU, mens andre ikke har satt seg inn i saken og/eller ikke er interesserte. Det er nærliggende å anta at disse to ulike kategorier av tvilere ville skille seg fra hverandre på flere bakgrunnskennetegn, særlig på utdanning. Men i og med at begge de to kategoriene av tvilere kommer i samme gruppe når de svarer "vet ikke", kan vi ikke skille dem fra hverandre. Vi kan derfor bare anta at de to kategoriene av tvilere har forskjellige egenskaper.
3. Det er mange ulike aspekter som kan ha betydning for den enkelte når hun/han skal ta stilling til om Norge bør gå med i EU. Det er ikke mulig å dekke alle disse aspektene i en undersøkelse, men vi mener at de temaene som blir tatt opp her, er så sentrale at de gir et godt mål på befolkningens holdninger til EU.
4. Både for tilhengerne, motstanderne og tvilerne er det en tendens til at man heller sier seg enig enn uenig i utsagnene. Blant tilhengerne er det f.eks. flere som er enig i utsagn som hevder at et medlemskap vil medføre positive konsekvenser, enn som er uenig i utsagn som hevder det vil medføre negative konsekvenser. Dette gjelder også tvilerne. For motstanderne er situasjonen motsatt; de sier seg lettere enig i negative utsagn enn uenig i positive utsagn. Dette kan tyde på at vi har et visst utslag av ja-effekt, dvs. at man har en tendens til å velge svaralternativet **enig** framfor **uenig**, uansett hva man svarer på. Ja-effekten er imidlertid ikke så stor at den svekker resultatene i betydelig grad.

Litteratur

Gleditsch, Nils Petter og Ottar Hellevik (1977): **Kampen om EF**. NAVF

Rajecki, D.W. (1990): **Attitudes**. Sinauer Associates Inc.

Statistisk sentralbyrå (1978): NOS A 544 **Folkeavstemningen om EF**.

Valen, Henry (1981): **Valg og politikk**. NKS-Forlaget.

Waldahl, Ragnar (1989): **Medie-påvirkning**. Ad Notam Forlag A/S.

Trine Dale er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Hilde Rudlang er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

1972-1993:

Nei-folk mest trofaste

90

Til tross for store endringer i ytre betingelser har mønstret i EU-opinionen holdt seg forbløffende stabilt fra 1972 til den aktuelle situasjon. Det har skjedd bevegelser i opinionen, særlig etter 1989, men forholdet mellom EU-standpunkt og underliggende skillelinjer i systemet, er i hovedsak uforandret. Den viktigste endring siden 1972 gjelder ikke skillelinjene, men demografisk bakgrunn. Det er kvinnene, særlig de unge, som har kastet seg inn i kampen mot norsk EU-medlemskap.

Henry Valen

Den forestående folkeavstemning om norsk medlemskap i Den europeiske union (EU) har utløst skarpe motsetninger både blant velgerne og på politisk lederplan. Turbulensen er ikke av ny dato. Spørsmålet om EU-medlemskap har vært debattert to ganger før, i 1961-1963 og i 1970-1972, og hver gang har striden skapt dyp splittelse i nasjonen. Reaksjonen er bemerkelsesverdig, tatt i betraktning at politisk debatt i Norge normalt holder et moderat støynivå. Hvorfor står EU-saken i en særstilling? Hvordan kan det forklares at nettopp denne saken utløser så sterke følelser og bitre konflikter i det norske samfunn? Disse spørsmålene kommer ganske sikkert til å oppta samfunnsforskere i mange år framover. Som en første tilnærming kan det likevel være fruktbart å sette søke-lyset på opinionsutviklingen. Spørsmålet er: I hvilken grad er synet på EU-medlemskap betinget av sosiale og politiske bakgrunnsforhold? I hvilken grad har konstella-sjonene for og mot EU endret karakter fra 1972 til i dag?

Et nytt Europa

Spørsmålet om norsk medlemskap i EU dreier seg på den ene siden om landets forhold til andre nasjoner, på den andre siden berører den praktisk talt alle områder av innenrikspolitikken. Saken må derfor vurderes i et internasjonalt perspektiv samtidig med at den analyseres i forhold til underliggende konflikter og interesser i norsk politikk. De ytre forhold som danner rammebetingelser for EU-debatten i Norge, har forandret seg betydelig fra 1972 til begynnelsen av 1990-årene. Antall EU-land har økt fra seks i 1972 til 12 i 1994. Videre har integrasjonsprosessen innenfor unionen gått sin gang. Det som skjer i EU berører hele Europa, politisk, økonomisk og mili-

Om datamaterialet

Materialet for 1972 består av en intervjuundersøkelse som ble foretatt av Institutt for samfunnsforskning i forbindelse med folkeavstemningen. Når det gjelder den aktuelle situasjon, blir det brukt informasjon fra valgundersøkelsene i 1989 og i 1993. Opinionsutviklingen kan studeres gjennom en sammenligning over tre tidspunkter. For å belyse den aktuelle situasjon vil det videre bli fokusert på individuelle skiftninger mellom 1989-1993. Omtrent halvparten av utvalget i 1993 ble også intervjuet i 1989. Vi er derfor i stand til å følge de samme individer over en fireårsperiode.

Valgforskningsprogrammet blir gjennomført av Institutt for samfunnsforskning (ISF) og Statistisk sentralbyrå.

tært. EU virker som en magnet på tilgrensende land. Enda viktigere er det at EUs forhold til Øst- og Sentral-Europa er blitt totalt forandret. Jernteppet og den tradisjonelle øst-vest konflikten er forsvunnet. Sovjetunionen er gått i oppløsning, og flere av landene i Sentral-Europa har signalisert sin interesse for å bli medlem i EU. Tøværet i forholdet øst-vest har skapt en helt ny utenriks- og forsvarspolitisk situasjon for samtlige land i Vest-Europa. For Norges vedkommende spiller det dessuten en viktig rolle at tre tidligere nøytrale land, Finland, Sverige og Østerrike, har søkt om medlemskap. Under debatten i 1970-1972 ble nordisk samarbeid utenfor EU presentert som et alternativ til norsk medlemskap. I 1994 risikerer Norge å bli stående som eneste nordiske land utenfor EU dersom Sverige og Finland sier ja.

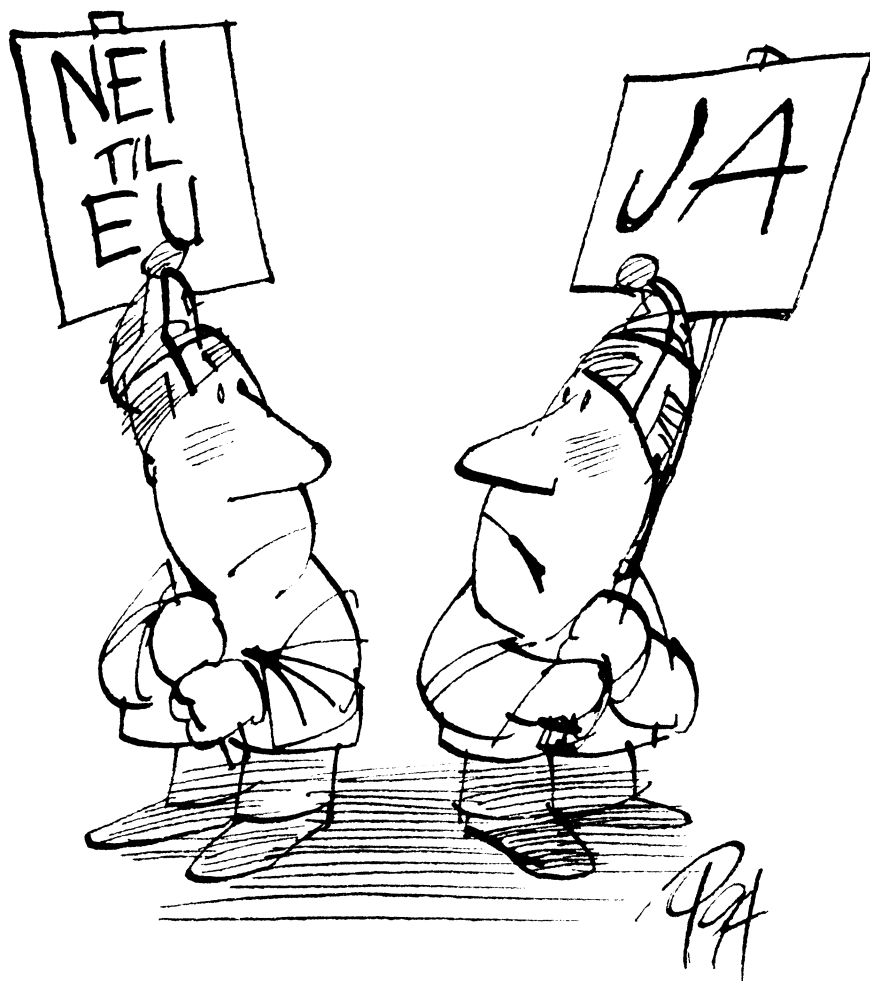
Motsetninger i det norske samfunn

Norsk samfunnsstruktur ser imidlertid ut til å være lite påvirket av endringene i ytre betingelser. I tidligere analyser er det blitt hevdet at samtlige skillelinjer i norsk politikk er blitt mobilisert i kampen for og mot EU (Rokkan & Valen 1964; Valen 1973; Valen 1992). Den anvendte modell omfatter seks skillelinjer:

- en **territorial** motsetning, mellom på den ene siden den sentrale region rundt hovedstaden og på den andre siden to distinkte periferier, den sørvest-norske og den nord-norske
- tre **kulturmotsetninger**, artikulert av de tre motkulturene, **nynorsk**, **avholdssak** og **religiøs legmannsbevegelse**
- to **økonomiske** skillelinjer, konflikten i **arbeidsmarkedet** mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, og konflikten i **varemarkedet** mellom produsenter og konsumenter av varer fra primærnæringene, jordbruk, skogbruk og fiske.

I analysen av partiutviklingen er det blitt demonstrert hvordan partiene har oppstått rundt de nevnte skillelinjer (Rokkan & Valen 1964; Rokkan 1967; Valen & Rokkan 1974; Valen 1992). Samtidig er det vist hvordan velgernes atferdsmønstre er betinget av deres plassering i forhold til skillelinjene.

En tilsvarende analyse viser at de samme bakgrunnsfaktorene hadde stor betydning for stemmegivningen ved folkeavstemningen i 1972 (Valen 1973). Folk i Utkant-Norge var langt mer tilbøyelig til å stemme nei enn de som bodde i sentrale strøk. Byfolk var mer positive til EU

enn bygdefolk. Motstanden var spesielt stor blant personer sysselsatt i jordbruk og fiske. Motkulturene nynorsk, avholdssak og legmannsbevegelse sa overveldende nei, mens velgere tilhørende de respektive bykulturene var mer tilbøyelige til å si ja. En sammenligning av lønnstakere og arbeidsgivere viste et mer uklart mønster. Derimot var velgere på den ideologiske venstrefløy sterkt tilbøyelige til å stemme nei. Totalresultatet kan oppsummeres slik: Motstanden mot EU kom til uttrykk i form av en "rødgrønn" allianse mellom byradikalere, primærnæringene, motkulturene og Utkant-Norge. Til-

hengerne til EU-medlemskap hadde sine sterkeste bastioner i de sentrale byråkratier både i privat og offentlig virksomhet.

I hvilken grad finner vi tilsvarende konstallasjoner under den nåværende EU-debatten?¹

Fortsatt kløft mellom sentrum og periferi

Det er naturlig å starte med geografiske variasjoner. Tabell 1, som er basert på oppgaver fra valgstatistikken i 1972, viser utslag etter region og kommuntipe ved folkeavstemningen.

Tabell 1: Andel ja-stemmer i 1972, etter region og urbaniseringsgrad. Prosent ja av avgitte stemmer

	1	2	3	
	Øst-landet	Sør-Vest-landet	Trøndelag og Nord-Norge	Diff. (1-3)
Kommunetype				
1. Tettbygd ¹	52,7	51,6	40,7	12,0
2. Spredtbygd	39,8	29,3	25,7	14,1
Diff. (1-2)	12,9	22,3	15,0	

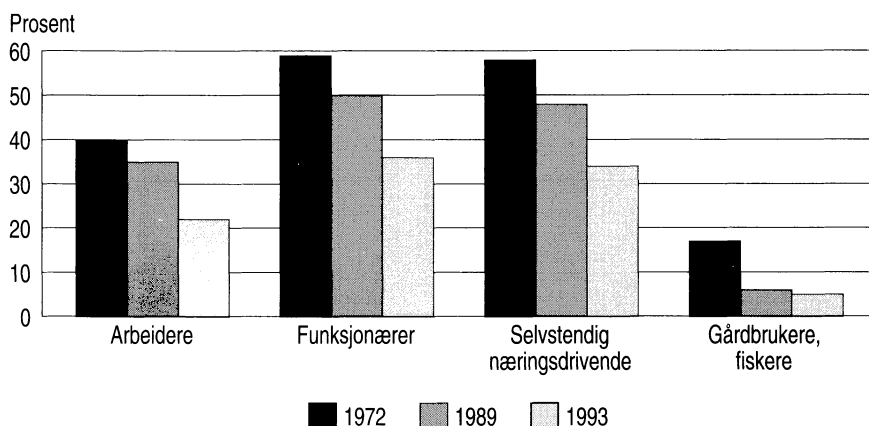
¹ Minst halvparten av befolkningen bor i hussamlinger
Kilde: Valgstatistikken 1972

I tettbygde kommuner i Sør-Norge stemte over halvparten av velgerne ja, mens tilsvarende tall for Nord-Norge og Trøndelag var atskillig lavere. I spredtbygde kommuner over hele landet stemte et massivt flertall nei, men det var et betydelig gap mellom Østlandet på den ene siden og Sør-Vestlandet og den nordligste region på den andre. Senter-periferi motsetningen kom således klartest til uttrykk i bygdesamfunnet. For dagens situasjon finnes det ikke tilsvarende valgstatistikk. Men Bjørklund og Hellevik (1993) har foretatt en beregning på grunnlag av en serie meningsmålinger over en lengre periode². De viser en påfallende stabilitet i det regionale mønsteret. Likevel finner de at "kløften mellom senter og periferi synes ytterligere å ha blitt utdypet" (Bjørklund & Hellevik 1993:445). Som vi skal se, gir vårt materiale støtte til denne påstanden.

Ja-siden tilbake i alle yrkesgrupper

Yrke gir et enkelt mål på økonomiske motsetninger. Figur 1 viser en enorm forskjell mellom gårdbrukere og fiskere på den ene siden og de tre "by-yrkene" på den

Figur 1: Yrke¹ og EU-standpunkt, 1972, 1989 og 1993. Prosent som sier ja til EU²

¹ Gjelder eget eller forsørgers yrke

² Tvilere utelatt

Kilder: Valgundersøkelsene. For 1972: EF-undersøkelse ved Institutt for samfunnsforskning (ISF)

andre siden. Forskjellen faller helt i tråd med skillet mellom by og land (tabell 1). Middelklasseyrkene funksjonærer og selvstendig næringsdrivende utenfor primærnæringene viser størst oppslutning om EU, mens gruppen arbeidere ligger i en mellomstilling. Tendensen i figur 1 svarer til de to nevnte økonomiske skillelinjene. Endringene fra 1972 til 1993 er påfallende. Ja-siden har vært i tilbakegang innenfor samtlige yrkesgrupper. Blant gårdbrukere og fiskere er tilbakegangen omtrent som 3:1, blant arbeidere 2:1. Den er derimot mer begrenset innenfor middelklasseyrkene. Figur 1 bærer bud om økende polarisering i forhold til yrkesposisjon. Tendensen er ikke overraskende på bakgrunn av debatten. Nedgangen i antall tilhengere blant arbeiderne faller i tråd med tendensen innenfor Landsorganisasjonen: mens LO i 1972 tok et klart ja-standpunkt, har organisasjonen i 1994 med knapp margin anbefalt sine medlemmer å stemme nei.

1972, 1989, 1994: Venstresiden stemmer oftest nei

Yrkesposisjon kan brukes som et objektivt uttrykk for individenes plassering i forhold til økonomiske skillelinjer. Men yrke svarer ikke nødvendigvis til individenes subjektive syn på politikken. Som et supplement skal vi derfor se på EU-standpunkt i forhold til venstre-høyre posisjon. Måleinstrumentene er dessverre forskjellige på de ulike tidspunkter. Ved valgene i 1989 og i 1993 ble våre utvalg presentert for en skala som går fra 1 på ytterste venstre side til 10 ytterst til høyre, og de spurte ble bedt om å plassere seg selv på denne skalaen. I 1972 ble det ikke brukt en egen skala, men de spurte ble bedt om å ta standpunkt til en serie spørsmål som ble koblet sammen til en venstre-høyre indeks.

Materialet som er presentert i tabell 2, viser samme mønster på de tre tidspunktene. Uansett målemetode er det slik at de velgere som står lengst til venstre er mest til-

Tabell 2: Venstre-høyre posisjon og EU-standpunkt¹.1972, 1989, 1993.
Prosent som sier ja

	Venstre					Høyre	
	1	2	3	4	5	6	
1972	37	34	42	53	66	78	
	1	2	3	4	5	6	7
1989	17	16	26	28	32	34	60
1993	17	18	19	21	19	30	52

¹ Følgende utsagn ble lest opp: (1) "Dersom samfunnet ikke har anledning til å kontrollere det private næringsliv, vil lederne i banker og industribedrifter få altfor stor innflytelse", (2) "Det er lettere å sikre full sysselsetting dersom staten har kontroll over banker og næringsvirksomheter", (3) "Vi bør arbeide for større likhet når det gjelder inntektsnivået her i landet".
Hvert spørsmål er korrelert med venstre-høyre posisjon (Aardal og Valen 1989). En faktoranalyse viser at alle spørsmålene ligger på samme dimensjon. Indeksen er konstruert ved å addere svarene for de enkelte individer.
Kilder: Valgundersøkelsene 1989 og 1993. For 1972: EF-undersøkelse ved Institutt for samfunnsforskning (ISF)

bøyalige å være motstandere av EU-medlemskap. I 1972 økte ja-andelen med 100 prosent fra ytterste venstre til ytterste høyre. Stigningen er enda brattere når vi bruker 10-punkts skalaen. Men legg merke til at det er en jevn stigning fra 1 og oppover til punkt 9, hvorefter ja-prosenten synker betraktelig. Grunnet ulike målemetoder, kan man ikke foreta en direkte sammenligning av materialet for 1972 med de to senere valgene. Tendensen er likevel klar: venstresiden er sterkt tilbøyelig til å stemme nei. Når det gjelder 1989 og 1993 har det skjedd en interessant endring. Velgere som har klassifisert seg selv helt til venstre (punkt 1 og 2) er stabile, mens det har skjedd en systematisk nedgang i ja-

prosenten etter som vi beveger oss i retning høyre.

Ja-stemmene halvert i motkulturene

Standpunkt til språksak, avhold og religiøs legmannsbevegelse er målt på nøyaktig samme måte på de tre tidspunktene. Figur 2 viser standpunkt til EU-medlemskap i forhold til kulturform.

Tilhengere av de tre motkulturene viser på et hvert tidspunkt større uvilje mot EU enn deres motpoler på bykultursiden. Endringen over tid er også bemerkelsesverdig. Andelen ja-stemmer blant medlemmer av legmannsbevegelsen, avholdsfolk og nynorskefolk er blitt mer enn halvert fra 1972 til 1993.

Det er også nedgang i ja-prosenten i bykulturene, men i mindre omfang. Utviklingen har altså ført til større polarisering av EU-opinionen, også i forhold til kulturformene.

Rød-grønn allianse

De bakgrunnsfaktorer som er behandlet foran, definerer i store trekk de enkelte partienes nedslagsfelt i velgerskaren. Det kan likevel være grunn til å se på stemningen innenfor partiene. I figur 2 presenteres EU-standpunkt når velgerne er klassifisert etter parti. I hovedsak ligger mønstret fast. De partier som sa ja i 1972, gjør det også i dag. Det samme gjelder nei-partiene. Det er imidlertid betegnende at de fleste partiene står sterkt splittet i denne saken. Det eneste unntaket er Senterpartiet, som står samlet på nei-siden. To andre nei-partier, Sosialistisk Venstreparti og Kristelig Folkeparti, har etter hvert fått en klarere nei-profil. Splittelsen er størst i ja-partiene, spesielt i Arbeiderpartiet og Fremskrittspartiet. Utviklingen over tid i de enkelte partier kan skyldes to ting. Det kan bety at vedkommende parti har greid å påvirke sine tilhengere i en bestemt retning, men forklaringen kan også være at velgerne har skiftet parti i samsvar med sitt EU-syn. En analyse av disse to mulighetene ligger utenfor rammen av denne artikkelen. Det bør imidlertid bemerkes at det partipolitiske mønster bekrefter påstanden om en "rød-grønn" allianse i kampen mot EU-medlemskap. Tendensen i figur 2 er helt i samsvar med det mønster som framkommer i analysen foran av bakgrunnsfaktorene.

Nye velgere på banen

Velgerskaren fornyes stadig. Siden 1972 er det kommet til 22 nye årskull. Den nye generasjonen deltok

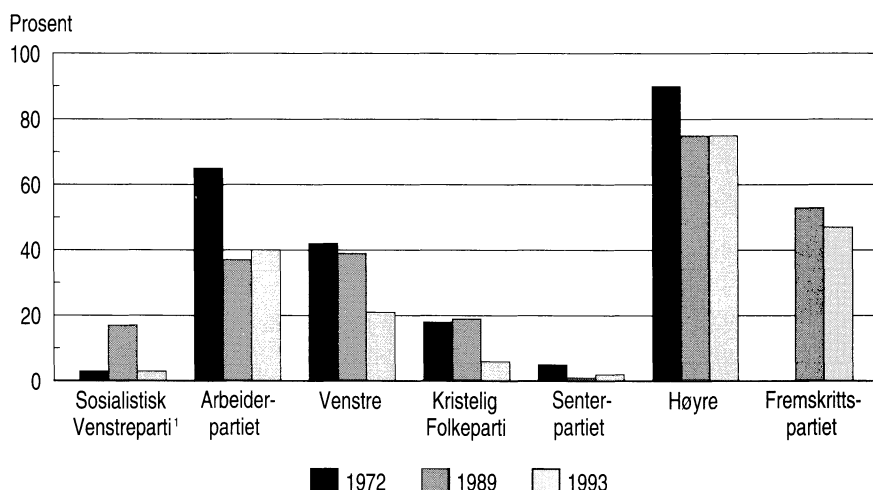
Tabell 3: Standpunktet til EU og bakgrunn i kulturbevegelser. Prosent som sier ja

	Medlem i legmannsbevegelsen	Ikke medlem i legmannsbevegelsen	Avhold	Ikke avhold	Nynorsk	Bokmål
1972	38	48	35	49	29	49
1989	30	41	19	44	25	42
1993	17	30	14	32	10	31

Kilder: Valgundersøkelsene 1989 og 1993. For 1972: EF-undersøkelse ved Institutt for samfunnsforskning (ISF)

Figur 2: EU-standpunkt og partitilknytning. Prosent som sier ja til EU

¹ Sosialistisk Folkeparti i 1972

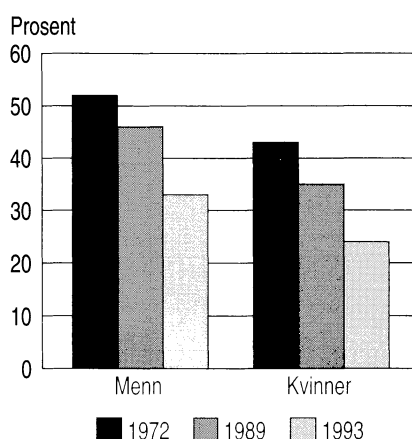
Kilder: Valgundersøkelsene. For 1972: EF-undersøkelse ved ISF

ikke i den turbulente striden fra 1970-1972. Hvordan reagerer de unge i dagens situasjon? Siden slutten av 1970-årene har det utviklet seg et skille i valgfaterden mellom kvinner og menn, det såkalte "gender gap". Kvinnene er blitt mer tilbøyelige enn menn til å foretrekke partier på venstresiden. Har dette gapet også slått ut i synet på EU? For å besvare disse spørsmålene er det nødvendig å trekke inn de demografiske variable alder og kjønn i analysen.

Figur 3 viser EU-standpunkt for kvinner og menn siden 1972. Materialet forteller at på samtlige tidspunkter var menn mer tilbøyelige enn kvinner til å støtte EU-medlemskap. For perioden etter 1989 er det samme mønster klart dokumentert gjennom tallrike meningsmålinger. Resultatet for 1972 er mer overraskende. For den gang tydet målingene på at kvinner og menn hadde omtrent samme hold-

ning til EU. Ifølge valgundersøkelsen i 1973 var det nøyaktig samme ja-prosent for kvinner og menn (46 prosent). Valgstatistikken fra Statistisk sentralbyrå (Hefte II, s. 35)

Figur 3: EU-standpunkt og kjønn. 1972, 1989, 1993. Prosent som sier ja til EU

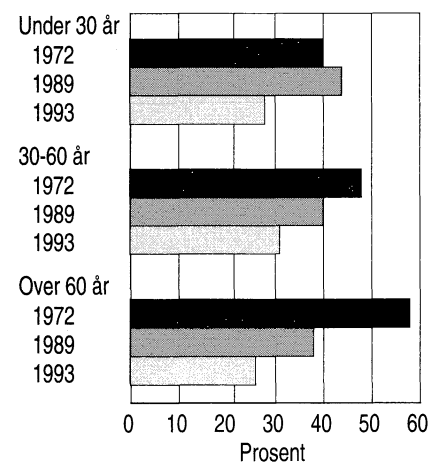

Kilder: Valgundersøkelsene. For 1972: EF-undersøkelse ved ISF

viser at ja-prosenten for menn var 46 mot 48 for kvinner. Det er derfor sannsynlig at ISFs EU-undersøkelse i 1972 gir et litt fortegnert bilde av skillet mellom kvinner og menn. Materialet vil likevel bli brukt i den etterfølgende framstilling.

EU-standpunkt etter alder er framstilt i figur 4. Ved folkeavstemningen i 1972 var det markert stigning i ja-prosenten med stigende alder. De unge var mest avvisende. Tendensen er helt konsistent med data fra valgstatistikken (Hefte II, 1973, s. 35). Men når vi kommer til 1989, da EU-saken nettopp var kommet tilbake på dagsordenen, var de unge mest positive. Deretter sank ja-prosenten med stigende alder. I løpet av fireårsperioden 1989-1993 har stemningen snudd mest markert blant de unge. I 1993 er forskjellen mellom aldersgruppene liten og uten klar tendens.

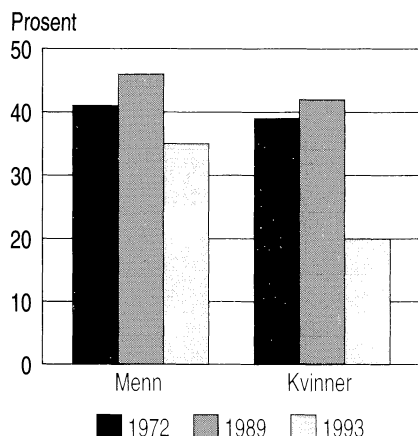
Figur 4: EU-standpunkt og alder. 1972, 1989 og 1993. Prosent som sier ja til EU

Kilder: Valgundersøkelsene. For 1972: EF-undersøkelse ved ISF

La oss helt til slutt se på skillet mellom kvinner og menn innenfor de ulike aldersgruppene. I 1972 var forskjellen størst blant velgere over 60 år, ja-prosenten var 65 for menn mot 46 for kvinner. På de to senere tidspunktene har forskjellen mellom kjønnene vært liten for middelaldrende og eldre velgere. Desto større interesse knytter det seg til de helt unge. Som figur 6 viser, har de unge kvinnene hele tiden vært mer tilbøyelige enn unge menn til å forkaste EU-medlemskapet. Både i 1972 og i 1989 var forskjellen mellom kjønnene liten, men etter intens debatt i fire år, er bildet et helt annet. Mønsteret for 1993 er helt i tråd med den beskrevne tendens blant kvinnene til å gå i venstre retning. Det er særlig blant unge velgere tendensen slår ut (Aardal & Valen 1989; Bjørklund 1986). Materialet fra valgundersøkelsene viser at ifølge individenes selv plassering på venstre-høyre skalaen, ligger kvinnene politisk lengre til venstre enn mennene. Men det gjelder bare de unge samt aldersgruppen 30-60 år. For

Figur 5: EU-standpunkt og kjønn blant velgere i aldersgruppen 18-30 år. Prosent som sier ja

Kilder: Valgundersøkelsene. For 1972: EF-undersøkelse ved ISF

den eldste gruppen er det kvinnene som ligger lengst til høyre. Mobiliseringen av unge kvinner i kampen mot EU er for så vidt ikke overraskende. Det interessante er at skillet mellom kvinner og menn ikke kom til uttrykk i 1989, da EU-kampen ennå ikke var kommet skikkelig i gang.

Nettogevinst for nei-siden

Da spørsmålet om norsk EU-medlemskap atter dukket opp på den politiske dagsorden høsten 1989, hersket det ingen spesiell spenning i den offentlige opinion. Det var en gammel sak som tilsynelatende fikk en ny start med "blanke ark og fargestifter tel". Intensiteten i opinionen var ikke større enn at de gamle erkemotstanderne Høyre og Senterpartiet etter valget dannet regjering sammen med Kristelig Folkeparti. Men motsetningene tiltok, og regjeringen led skipbrudd allerede et år senere. Selv om debatten kom langsomt i gang, var EU-saken det dominerende tema i norsk politikk gjennom hele perioden 1989-1993. Som vi har sett, skjedde det en betydelig framgang for nei-siden gjennom denne perioden. Hvilke skiftninger foregikk i velgerskaren? Og hvordan slo de ut på fordelingen av tilhengere og motstandere? Spørsmålet kan bare besvares ved at vi følger individuelle velgere gjennom den nevnte perioden. Vårt panelutvalg for 1989-1993 legges til grunn. Resultatet er presentert i tabell 4.

For å kunne vurdere andelen av velgere som har beveget seg i ulike retninger er tabell 4 beregnet slik at hele materialet utgjør 100 prosent. Randfordelingene viser at nei-siden har gått fram fra 48,6 prosent i 1989 til 60,6 prosent i 1993.

Ja-siden har gått tilbake fra 32 til 23 prosent. Men legg merke til at

Tabell 4: EU-standpunkt fra 1989 til 1993. Overgangsmatrise¹. Prosent. (N=833)

		1993			
		Ja	Usikker	Nei	
1989	Ja	16,2	6,2	9,2	31,7
	Usikker	3,4	4,9	11,3	19,6
	Nei	3,7	4,8	40,1	48,6
		23,3	16,1	60,6	100

¹ Overgangsmatrisen viser skiftninger i EU-standpunkt fra 1989 til 1993

Kilde: Valgundersøkelsene

førstegangsvelgerne i 1993 ikke er inkludert i tabellen. Også disse har orientert seg i nei-retning (se figur 4).

Tabell 4 viser at omtrent 61 prosent av de spurte har holdt fast ved samme EU-standpunkt fra 1989-1993. Som ventet har det skjedd skiftninger i begge retninger. 9,2 prosent av utvalget har forandret standpunkt fra ja til nei, mens 3,7 prosent har gått i motsatt retning. Det betyr en nettogevinst på omtrent 5 prosent for nei-siden. Samtidig har usikre velgere fra 1989 beveget seg i langt større grad til nei (11 prosent) enn til ja (3,4 prosent). Tendensene i materialet er således helt klar i favør av nei-siden. Legg merke til at denne analysen ikke omfatter tiden etter 1993.

EU-saken splitter

Den omstendighet at alle skillelinjer mobiliserer for og mot EU-medlemskap, skaper enorme spenninger i den politiske debatt. Her ligger kanskje forklaringen på spørsmålet om hvorfor EU-saken avviker fra alle andre stridsspørsmål i norsk politikk. De sterke spennningene virker splittende på partisystemet. Partier som før var venner og allierte, er nå bitre uvenner. Og innenfor de enkelte partiene er motsetningene store. Det hemmer

partienes evne til å påvirke opinionen. Jo mer splittet et parti er, desto vanskeligere har det for å markedsføre sine synspunkter. Det er ikke overraskende at nei-partiene har beholdt initiativet i den pågående debatt.

1. For å beskrive utviklingen fra 1972 til 1993 vil jeg bruke de samme variable som i den omtalte analyse fra 1972. Siden undersøkelsen i 1972 ble foretatt umiddelbart etter folkeavstemningen, bortfalt kategorien "usikker, vet ikke". For sammenligningens skyld er det derfor nødvendig å holde tvilerne utenfor også i 1989 og i 1993. En slik begrensning vil neppe røkke ved hovedtendensen i materialet.

2. Materialet består av sammenslåtte MMI målinger for perioden januar 1991 til og med juni 1993.

Litteratur

Bjørklund T. og O. Hellevik (1992): "Et valg i EF-stridens tegn", *Tidsskrift for samfunnsforskning* (34) 1993: 433-458.

Bjørklund T. (1986): "Kvinner og menns partipreferanse", *Tidsskrift for samfunnsforskning* (5) 1986: 417-443.

Rokkan S. & H. Valen (1964): "Regional Contrast in Norwegian Politics" i E. Allardt & Y. Littunen (eds.) *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Helsinki, Westmarck Society, 1964: 162-234.

Rokkan S. (1967): "Geography, Religion and social Class. Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics" i S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.) *Party Systems and Voter Alignments*. New York, Free Press, (1967): 367-444.

Statistisk sentralbyrå (1973): *Folkeavstemningen om EF*. Hefte II Oslo.

Valen H. (1973): "Norway: "No" to EEC", *Scandinavian Political Studies*, (8) 1973: 214-226.

Valen H. & S. Rokkan (1974): "Norway: Conflict Structure and Mass Politics in a European Periphery" i R. Rose (ed.) *Comparative Electoral Behavior*. New York, Free Press, 1974: 315-370.

Valen H. (1976): "National Conflict Structure and Foreign Politics" *European Journal of Political Research*. (4) 1976: 47-82.

Valen H. (1992): *Valg og politikk, Oslo*, NKS-forlaget, 1992, 2. opplag.

Aardal B. & H. Valen (1989): *Velgere, partier og politisk avstand*. Oslo. Statistisk sentralbyrå: 1989.

Henry Valen er professor i statsvitenskap ved Institutt for samfunnsforskning (ISF).

Blad i postbonnement

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

eller:
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4019-0
ISSN 0801-7604

Pris:
Pr. år kr 145,-
Enkeltnummer kr 45,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway